

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

*до 180-річчя Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ

Навчальний посібник

За ред. професора М.А.Погорецького

**Київ
ВД «Дакор»
2014**

УДК 343.31(477)
ББК 67.9 (4Ук) 308.11
П43

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11-4253 від 26.03.2013)*

*Рекомендовано до друку
Вченою радою юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 2 від 24.09.2012)*

Автори:

Погорецький М. А., доктор юридичних наук, професор;
Татаров О. Ю., доктор юридичних наук, доцент;
Сергєєва Д. Б., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;
Цуцкірідзе М. С., кандидат юридичних наук.

Рецензенти:

Глушков В. А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Іщенко А. В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Шумило М. Є. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

П43 Розслідування терористичних актів: навч. посібник / за ред. проф. М. А. Погорецького. — К. : ВД «Дакор», 2014. — 160 с.

ISBN 978-617-7020-41-6

На підставі аналізу наукових джерел з кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології, оперативно-розшукової діяльності, а також правових актів й матеріалів вітчизняної та зарубіжної практики, у навчальному посібнику розкриваються теоретичні і практичні питання розслідування терористичних актів, надаються наукові рекомендації щодо їх розслідування, які можуть бути використані як в навчальному процесі, так і в практичній діяльності суб'єктів кримінального провадження.

Для студентів, науковців та практиків, а також тих, хто цікавиться проблемами криміналістики та кримінального процесу.

УДК 343.31(477)
ББК 67.9 (4Ук) 308.11

© Погорецький М. А., Татаров О. Ю.,
Сергєєва Д. Б., Цуцкірідзе М. С., 2014
© ТОВ «ВД «Дакор», 2014

ISBN 978-617-7020-41-6

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
§ 1. Криміналістична характеристика терористичних актів	10
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>35</i>
§ 2. Початок досудового розслідування	35
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>40</i>
§ 3. Обставини, що підлягають дослідженню у кримінальних провадженнях про терористичні акти	41
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>59</i>
§ 4. Типові слідчі ситуації та слідчі версії на початковому етапі розслідування терористичних актів	60
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>66</i>
§ 5. Особливості організації і планування розслідування	66
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>76</i>
§ 6. Організація і тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій в ході розслідування терористичних актів ...	76
6.1. Огляд місця події	76
6.2. Допити свідків та потерпілих	97
6.3. Освідування	101
6.4. Допит підозрюваних	102
6.5. Пред'явлення для впізнання	107
6.6. Обшук, тимчасовий доступ до речей і документів	116
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>120</i>

§ 7. Організація провадження негласних слідчих (розшукових) дій в ході досудового розслідування	120
<i>Питання для самоконтролю</i>	125
§ 8. Особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях про терористичні акти	125
<i>Питання для самоконтролю</i>	138
§ 9. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності при розслідуванні терористичних актів	138
<i>Питання для самоконтролю</i>	144
§ 10. Міжнародне співробітництво у сфері протидії тероризму	145
<i>Питання для самоконтролю</i>	152
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	153

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АТЦ — Антитерористичний центр
- ВП — вибуховий пристрій
- ВР — вибухова речовина
- ЄРДР — єдиний реєстр досудових розслідувань
- ЗМІ — засоби масової інформації
- КК — Кримінальний кодекс
- КПК — Кримінальний процесуальний кодекс
- МВС — Міністерство внутрішніх справ
- ОВС — органи внутрішніх справ
- ООН — Організація об'єднаних націй
- ОРД — оперативно-розшукова діяльність
- ОРЗ — оперативно-розшуковий захід
- ОРС — оперативно-розшукова справа
- РФ — Російська Федерація
- СБ — Служба безпеки
- СОГ — слідчо-оперативна група
- СВП — саморобний вибуховий пристрій

ПЕРЕДМОВА

Проблема боротьби з тероризмом є одною із найскладніших у світі, оскільки на сьогодні тероризм як негативне соціальне явище спроможний не лише зруйнувати певні установлені соціальні норми, визначати політику держави, а й завдавати значних матеріальних битків та знищувати людей.

Тероризм справедливо називають глобальною проблемою сучасності. Це яскраво підтверджують вересневі події 1998 р. в Москві й Волгодонську, захват чеченськими терористами-смертниками Норд-Осту в Москві; осінні вибухи 2005 року в Лондонському метро, що паралізували столицю Великобританії на декілька тижнів, події в Іспанії, Італії, на Близькому Сході, в Іраку, Афганістані, вибухи в Харкові, Запоріжжі, Діпропетровську, Макіївці Донецької області у 2011–2013 роках та інших регіонах планети. Після терористичної акції у Нью-Йорку 11 вересня 2001 р., поняття «тероризм» стало одним з найуживаніших у світі.

Дослідження глобальних політико-економічних процесів, що відбуваються в останні роки в світі, а також криміногенної обстановки дає підстави для висновку про те, що, з одного боку, геополітичні зазіхання окремих розвинутих держав створюють підґрунтя для насильницьких за змістом конфліктів в окремих країнах, які породжують тероризм, а з іншого — деструктивні, сепаратистські сили або національно-патріотичні й радикально-релігійні рухи, враховуючи і використовуючи ці зазіхання, вдаються до терористичних методів для досягнення своїх цілей.

В умовах зростаючого геополітичного напруження, на що справедливо звертається увага фахівців, Україна також опиня-

ється в епіцентрі протиборства за домінування на глобальному рівні. Геополітичний стан України сприяє тому, що члени іноземних та міжнародних терористичних організацій, про що свідчать дані, які отримуються в останні роки відповідними компетентними органами, намагаються використовувати її територію для забезпечення власної діяльності. За таких умов частина наших внутрішніх конфліктогенних факторів, як слушно зазначається дослідниками, може набути міжнародного глобального змісту і трансформуватися в сферу терористичної боротьби у її найтяжчих радикальних проявах.

В умовах зростання організованої злочинності та терористичних діянь, серйозну небезпеку становить злиття цих двох соціально негативних явищ сучасності й набуття терористичною діяльністю організованих форм.

За роки незалежності України для протидії цим соціально небезпечним явищам вжито низку організаційно-правових заходів. Серед цих заходів слід відзначити ратифікування, приєднання Україною до понад 15 глобальних або регіональних угод щодо питань боротьби з міжнародним тероризмом, прийняття Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки, затвердженої Указом Президента України від 17 вересня 1996 року № 837/96, Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 року № 1376/2000, Закону України „Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” від 30 червня 1993 року № 3341-ІР, Указа Президента України від 6 лютого 2003 року № 84 „Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією”, Закону України „Про боротьбу з тероризмом” від 20 березня 2003 року, Указа Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1000/2011 «Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» на 2011–2017 роки; Концепцію реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р; Стратегію розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму

на період до 2015 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 березня 2011 р. № 190-р. та інших.

Після низки терактів, що мали місце на території Росії, Указом Президента України від 11 грудня 1998 року було створено Антитерористичний центр (АТЦ) — постійно діючий орган при Службі безпеки України. Саме сюди надходить інформація про терористичні наміри, яка узагальнюється, оцінюється і після цього приймається відповідне рішення. Безпосередніми виконавцями антитерористичних заходів в Україні є спецпідрозділи силових структур — “Альфа”, “Барс”, “Беркут”, “Гепард”, “Кобра”, “Ягуар” та ін., які мають відповідну до призначення підготовку. Вони як самостійно, так і у взаємодії зі спецслужбами інших держав у будь-яку хвилину готові вступити у боротьбу з терористами.

Значною віхою в цьому напрямку державно-правової політики є прийняття в 2001 році нового Кримінального кодексу України, в якому по-новому сформульовано поняття терористичного акту, диференційована відповідальність за злочини терористичної спрямованості.

Наразі в Україні фактично мають місце окремі кримінальні правопорушення, що носять такий характер, але дедалі загрозливішого характеру набуває тенденція вчинення злочинів терористичної спрямованості з використанням саморобних вибухових пристроїв тощо. Так, у 2001–2013 рр. у провадженні слідчих підрозділів Служби безпеки України перебувала 81 кримінальна справа, порушена за різними частинами ст. ст. 258–258–5 КК України, причому якщо у 2001–2010 р. р. кількість справ, порушених за рік, не перевищувала 4–5 (виключеннями є 2004 та 2005 р. р., у яких кількість порушених справ становила 8 та 7 відповідно), то у 2011, 2012 та 2013 р. р. порушено 9, 19 та 16 кримінальних справ (проваджень) відповідно. Разом з тим, кількість кримінальних справ, направлених до суду з обвинувальним висновком становить 14 справ, що складає 17,2% від загальної кількості. У провадженні слідчих підрозділів СБ України залишаються 23 кримінальних провадження (28,4%). Засуджено 25 осіб, з них 2 — до довічного ув'язнення.

Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні свідчить про те, що тероризм у нашій країні не набув такого масштабу, як

у світі, в тому числі у деяких колишніх республіках СРСР. Водночас сучасні геополітичні процеси, що відбуваються у світі, та політичні процеси, що відбуваються в Україні в умовах розбудови її як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової держави та мають загострювальний характер, дають підстави для прогнозів, що окремі радикальні сили для досягнення своїх інтрересів можуть використовувати в Україні й терористичні акти. А тому боротьба з терористичними проявами потребує глибокого вивчення їх форм, структури організацій або груп, видів злочинної діяльності, розробки і впровадження методів виявлення і розслідування цих злочинів. З цією метою необхідним є створення окремих методик їх розслідування, що повинні використовуватися не лише органами СБ України, але й іншими правоохоронними органами.

Важливе значення для підготовки слідчих, оперативних працівників, прокурорів та суддів має й навчально-методична література, в якій розкриваються засади розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з вчиненням терористичного акту, а також їх судового розгляду.

Саме з цією метою й підготовлений цей навчальний посібник, який адресований студентам юридичних вузів та юридичних факультетів. Він також може бути використаний при викладанні курсу криміналістики у спеціалізованих вищих навчальних закладах СБУ, МВС та Прокуратури України.

При підготовці посібника використані наукові та навчально-методичні праці провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузях кримінального права та кримінології, кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, присвячені загально-теоретичним питанням розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, в тому числі й терористичної спрямованості В.Ф.Антипенка, В.П.Бахіна, В.Д.Берназа, П.Д.Біленчука, В.К.Весельського, В.Д.Гавловського, В.О.Глушкова, О.Ф.Долженкова, В.П.Ємельянова, В.С.Зеленецького, А.В.Іщенко, Н.С.Карпова, М.В.Кобця, О.Н.Колесніченка, В.О.Коновалової, В.В.Крутова, В.С.Кузьмічова, В.А.Ліпкана, В.В.Літвіна, О.Р.Михайленка, Д.Й.Никифорчука, М.М.Руденка, М.В.Салтевського, І.І.Сафонова, О.В.Сав'юка, М.В.Семикіна, М.І.Скригонюка, С.М.Стахівсь-

кого, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, Б. В. Щура та інших.

Автори висловлюють щирю подяку за рецензування навчального посібника докторам юридичних наук, професорам В. А. Глушкову, А. В. Іщенку та М. Є. Шумило, а також кафедрі правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка й науково-консультативній раді Головного слідчого управління МВС України, зауваження та побажання яких використані при підготовці цього видання до друку.

§ 1. Криміналістична характеристика терористичних актів

У методиці розслідування терористичних актів, як і в методиках розслідування інших кримінальних правопорушень, визначальним елементом є криміналістична характеристика, яка містить найбільш важливі положення, свого роду систему ознак, що дозволяють дати кримінальним правопорушенням кримінально-правову оцінку, визначити кримінологічні аспекти й виділити елементи, що становлять основу для розробки методики розслідування. Виходячи з цього, важливим завданням є не тільки дослідження елементів характеристики, що можуть бути традиційними, а й визначення їх специфіки, що істотно відрізняє терористичні акти від інших кримінальних правопорушень.

Система криміналістичної характеристики злочинів складається з таких елементів:

- спосіб вчинення (у широкому розумінні);
- обстановка вчинення злочинів;
- особа злочинця;
- особа потерпілого;
- типова «слідова картина».

Дані про елементи системи можуть бути різними, залежно від масштабу події, числа її учасників, наслідків кримінального правопорушення. Водночас кожний із них є джерелом інформації,

важливої для розслідування кримінальних правопорушень, особливо терористичних актів, що мають глобальний характер.

Одним з основних елементів, що входять до структури криміналістичної характеристики, є спосіб вчинення кримінального правопорушення. Щодо вчинення терористичних актів, то цей елемент має свою специфіку, що перш за все, полягає в тому, що в значній кількості випадків про намір вчинити злочин повідомляється різноманітними способами, в тому числі й через засоби масової інформації, більш-менш широке коло потенційних жертв. Причому погрози мають систематичний характер, із тенденцією до посилення. У багатьох випадках характер погроз у плані їх поширення є досить глобальним, що призводить до того, що цілі континенти перебувають в очікуванні можливого нападу, не розуміючи, коли і за що вони підлягатимуть нападу, що спричинить масове знищення людей. Останнє ініціює діяльність окремих (інколи націоналістичних) груп, які для розв'язання політичних конфліктів вчиняють терористичні акти.

Другою специфічною рисою способів вчинення терористичних актів є нагнітання страху, що справляє сильний психологічний вплив, як правило, паралізує функцію нормальної діяльності цілих груп населення і, що особливо важливо, має тенденцію до поширення, призводить до тяжких наслідків.

Третьою рисою способів вчинення терористичних актів є несподіваність (раптовість) здійснення наміру, що спричиняє двоїстого роду наслідки. З одного боку, маси населення знаходяться у стані страху, напруженого чекання, що породжує бачення загрози скрізь. З іншого боку, розгубленість і відсутність цілеспрямованих дій із захисту від можливого нападу у правоохоронних органів, де невизначеність ситуації не дозволяє координувати зусилля і зосереджувати їх на вирішенні конкретного завдання.

Четвертою рисою терористичних актів, зокрема, є загроза вчинення дій, що мають характер ядерних, біологічних, екологічних та інших катастроф, які загрожують існуванню людства. У цьому відношенні є найбільш небезпечною атомна зброя, можливості її застосування для знищення окремих регіонів і країн, погрози і наміри використання біологічної зброї — поширення хвороб, що

спричиняють масові епідемії за відсутності достатніх засобів боротьби з ними (так, спроби щодо поширення «сибірської виразки» вже мали місце), загроза настання екологічних катастроф як наслідок забруднення водних і повітряних ресурсів.

Згідно ст. 258 КК України об'єктивна сторона терористичного акту може бути виражена у двох формах: а) вчиненні терористичного акту; б) погрозі вчинення такого акту. Відповідно до цього способи вчинення цього кримінального правопорушення можуть бути розділені на дві групи: 1) способи безпосереднього вчинення терористичного акту; 2) способи висловлення погрози вчинення терористичного акту.

Способи безпосереднього вчинення терористичних актів дуже різноманітні, залежать від ідеологічної платформи конкретного угруповування, його цілей та напрямків діяльності. Частину способів вчинення терористичних актів законодавець прямо вказав у диспозиції статті Кримінального кодексу (застосування зброї, вибух, підпал), однак наведений перелік не є всебічним і вичерпним, що підкреслюється в законі словами «... чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків».

Однак, в залежності від застосовуваних правопорушниками знарядь для його вчинення, можна виділити наступні види:

1. Вчинення вибуху, що в залежності від способу застосування вибухового пристрою має 2 різновиди:

1) приведення в дію вибухового пристрою терористами-смертниками. Використовуються два варіанти розміщення вибухового пристрою (далі — ВП): «пояс шахіда» (на грудях, бедрах, талії, у тому числі імітуючи вагітність) та в камуфлюючому виробі (жіноча сумка, відеокамера, барсетка, дипломат тощо).

В останній час вчинення терористичних актів із використанням бойовика-смертника набуває дедалі більшої розповсюдженості. Смертники — це, в більшості випадків, молоді чоловіки та жінки 20–35 років, як правило, доведені до крайнього ступеня фанатизму за допомогою спеціальних технологій, розроблених на базі ідеологічних концепцій, у тому числі із залученням релігійної (найчастіше ісламської) догматики.

На завдання смертників, як правило, посилають пари (один — виконавець, другий — контролер). Якщо виконавець передумає помирати або з технічних причин не зможе привести вибуховий пристрій у дію, то контролер повинен ліквідувати виконавця. Його ліквідація шляхом підриву носимих ВП за допомогою дистанційного приладу планується і в тому випадку, якщо він не зможе проникнути на об'єкт. Використання смертників дає великі переваги терористам, оскільки: такі акції майже завжди призводять до великої кількості жертв, вони завжди потрапляють у поле зору засобів масової інформації (далі — ЗМІ), що рекламує рішучість терористів до самопожертви; вибір тактики самогубств гарантує, що акт відбудеться в найбільш зручний для терористів момент з конкретним вибором цілі для підриву; немає необхідності готувати шляхи відступу; немає опасінь, що виконавець потрапить до рук правосуддя і видасть організаторів.

В Росії в московському метро 29 березня 2010 року два вибухи — на станціях «Лубянка» і «Парк культури», вчинені двома жінками-смертницями, забрали життя 38 осіб, 102 особи отримали тілесні пошкодження різного ступеня тяжкості.

У Владикавказі (Росія) 09 вересня 2010 року терорист-смертник підірвав себе у автомобілі біля входу в центральний ринок. Внаслідок терористичного акту загинуло 17 осіб, понад 100 отримали тілесні пошкодження.

В московському аеропорту «Домодедово» 24 січня 2011 року вибух бомби, яку привів у дію терорист-смертник, забрав життя 35 осіб, 148 осіб поранено.

2) Вчинення підриву вибухового пристрою дистанційно, що представляє собою найбільш розповсюджений, інакше кажучи, традиційний, спосіб вчинення терористичних актів.

Засобами вчинення терактів таким способом можуть бути вибухові пристрої:

- з уповільненим спрацьовуванням (установка на заданий час, із затримкою спрацьовування);
- з дистанційним підривом проводами;
- з дистанційним керуванням радіоканалом;
- що спрацьовують при зміні атмосферного тиску (при підйомі на висоту з барометричними датчиками), швидкості руху об'єкта і т. д.;

— у транспорті, що рухається, що спрацьовують при зіткненні з об'єктом;

— у транспорті, що спрацьовують при запуску системи руху, а також міни-«пастки», що спрацьовують при піднятті, перекиданні тощо;

— міни-«сюрпризи» у поштових відправленнях, посылках, багажі, ручній поклажі, побутових електроприладах, в урнах, туалетах і т. д.

— запальні й піротехнічні засоби, порох, бінари у т. ч. речовини, що загоряються при розкритті, при зіткненні з киснем повітря;

— засоби ближнього бою (ручні гранати, гранатомети), ракети, міномети, стрілецька зброя, артилерія, авіація.

Під вибуховим пристроєм розуміється технічний пристрій одноразового застосування, що володіє здатністю вибухати, спеціально призначений (виготовлений) для поразки людей або знищення, ушкодження різного роду об'єктів і, що складається з заряду вибухової речовини (ВР), об'єднаного із засобами висадження. Вибуховий пристрій має сукупність наступних ознак: одноразовість дії; використання енергії вибуху; універсальність виготовлення; конструктивна єдність; призначення для поразки людей або знищення, ушкодження різного роду об'єктів.

Вибухові пристрої поділяються на два основних класи: промислового і саморобного виготовлення. ВП промислового виготовлення (військового і господарського призначення) — це пристрій, виготовлений промисловим способом відповідно до нормативно-технічної документації.

Основними видами ВП помисливого виготовлення для військових цілей призначення є боеприпаси й імітаційні засоби. Перші призначені для ураження цілі або протиборства діям супротивника і містять розривний, металевий, піротехнічний заряд або їхні сполучення. Другі призначені для імітації дій (вибух, постріл) різних боеприпасів з метою навчання особового складу військових з'єднань і створення імітації бойової обстановки. У гірничодобувній, нафтовій, газовій промисловості, при виробництві будівельних робіт, сейсмологічній розвідці і т. д. застосовуються ВП господарського призначення. Вони являють собою заряди ВР, що випускаються промисловістю у визначеному

обсязі й масі, підриви якими здійснюються при наявності засобів висадження. До складу заряду, як правило, входять вибухова речовина і виконана з паперу або поліетилену оболонка з маркуванням, що вказує на марку ВР і його вагу.

Саморобним вибуховим пристроєм (СВП) є такий пристрій, у конструкції якого використаний хоча б один елемент саморобного або кустарного виготовлення. Виготовляються СВП звичайно в одиничному екземплярі або невеликих партіях і за конструкцією часто нагадують аналогічні промислові зразки.

2. Під застосуванням зброї при вчиненні терористичного акту розуміють її використання за цільовим призначенням — вчинення прицільних пострілів чи хаотична стрільба в місцях перебування людей, заподіяння ударів холодною зброєю тощо.

3. Вчинення підпалу — знищення або пошкодження майна вогнем, якщо при цьому існувала загроза життю та здоров'ю людей або заподіяння значних матеріальних збитків.

Також існують такі способи вчинення терористичних актів як: викрадення людини (людей), захоплення заручників, захоплення літаків, захоплення адміністративних будівель, вбивства вищих посадових осіб держави та чільників (або представників) спецслужб, використання біологічної зброї, зброї масового знищення, комп'ютерний тероризм тощо. Розглянемо їх детальніше.

Викрадення. Як правило, вчиняють викрадення, що здатні привернути увагу громадськості: відомих політиків, чиновників, журналістів, дипломатів. Більш гуманний спосіб вчинення терористичних актів, але складніший у виконанні, оскільки вимагає злагодженої, дисциплінованої діяльності злочинців протягом тривалого часу. Статистика свідчить, що на початку 1980-х років були вчинені десятки викрадень цивільних і військових представників іноземних держав.

Хайджекінг — захоплення транспортного засобу: літака, залізничного потяга, автомобіля, корабля (захоплення літака визначають як «скайджекінг»). Перший випадок авіапіратства відбувся в 1930 році. У США на початку 60-х років був розповсюджений авіатероризм кубинських емігрантів і лівих екстремістів, що захоплювали літаки з метою пропаганди й одержання викупу. З 1968 р. починається здійснювана палестинцями компанія авіапіратства в Європі та на Близькому Сході. У 1969 році

вчинено 91 захоплення цивільних літаків (при цьому 5 осіб вбито і 32 поранено), у 1972 році вчинено 59 спроб викрадення, з яких 30 — вдалі (141 особи вбито, 99 — поранено). Пік авіатероризму припадає на вересень 1971 року, коли за 11 днів було захоплено 300 пасажирів і знищено 4 літаки різних західних авіакомпаній.

У 90-х роках ХХ ст. кількість авіазахоплень різко скоротилася, оскільки уряди більшості держав почали займати більш тверду позицію стосовно вимог злочинців, а спеціальні антитерористичні підрозділи набули досвіду і стали успішніше протистояти таким злочинним діям, як захоплення пасажирів в якості заручників або спроби викрадення повітряних суден. Терористи наразі також рідше вдаються до такого способу вчинення злочину через те, що захоплений літак не може безкінечно перебувати в повітрі, а дозвіл на приземлення керівники країн дають неохоче, побоюючись бути привселюдно звинуваченими в підтримці терористів, отже факт захоплення повітряного судна приносить все менше й менше бажаних результатів.

10 листопада 2010 року в Афганістані у міжнародному аеропорту Кабула група терористів почала спробу захоплення пасажирського літака з мусульманськими прочанами, які летіли на хадж у Саудівську Аравію. Коаліційним силам удалося запобігти захопленню судна: була затримана група, яка складалася із чотирьох терористів, троє з яких належали до терористичного угруповання Сіраджуддіна Хаккіні й один — до радикального руху «Талібан».

Захоплення будинків активно вчинюються лівими терористами в Європі, а також латиноамериканськими партизанами і палестинськими організаціями, що використовують тактику міжнародного тероризму. Найчастіше нальотам піддаються будинки посольств, урядові заклади, партійні офіси. Чеченські терористи піддали напад на лікарні та школу. Як правило, захопленням будинку терористична операція не обмежується. У випадку вдалого для терористів перебігу подій їм вдається залишити захоплену будівлю під прикриттям заручників.

Збройний напад без смертельного результату й заподіяння незначного збитку майну здійснюється терористичними організаціями на стадії становлення, коли ще не накопичений досвід проведення великомасштабних операцій, а також активно дію-

чими організаціями, яким необхідно тільки продемонструвати здатність до проведення збройних операцій.

Кібертероризм — напади на комп'ютерні мережі і банки даних. Перші випадки «комп'ютерного тероризму» зафіксовано наприкінці 1990-х років, що пов'язано з розвитком світових комп'ютерних мереж, телекомунікацій, які використовуються у більшості сфер життя. Напади на комп'ютерні системи та мережі за допомогою несанкціонованого доступу провадяться з метою саботувати роботу відповідних установ.

Вчені виділяють новий вид тероризму — «віртуальний», при якому існує можливість доступу до інформаційно-комп'ютерних технологій, за допомогою яких створюється видимість терористичної кампанії або окремого терористичного акту, якого насправді не існує. Тим самим може бути здійснений потрібний психологічний вплив на широку аудиторію;

До способу вчинення кримінального правопорушення як елементу криміналістичної характеристики у широкому розумінні відноситься також підготовка до вчинення та приховання слідів вчиненого кримінального правопорушення.

Вчиненню терористичних актів, як правило, передують ретельна підготовка, що залежить від способу вчинення запланованого терористичного акту. Це: відшукання вибухівки, виготовлення вибухових пристроїв, придбання зброї, підшукання співучасників, спеціальна підготовка виконавців та інші дії.

Підготовка терористів здійснюється, як правило, у спеціально створених з цією метою таборах та полігонах, із залученням інструкторів для навчання володіння зброєю, вибухівкою, прийомами рукопашного бою та ін. Нерідко терористичному акту передують вчинення цілої низки інших кримінальних правопорушень. На етапі підготовки до вчинення теракту у правоохоронців вже є підстави для притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення таких кримінальних правопорушень, як незаконне зберігання вогнепальної зброї, вибухових речовин тощо.

Ознаки підготовки до вчинення терористичного акту:

- відео- і фотозйомка об'єкта;
- спостереження за об'єктом нападу, у тому числі із використанням технічних засобів;
- вивчення злочинцями шляхів підходу та відходу до об'єкта, детальне вивчення прилеглої території, складання відповідних планів та схем об'єкта;

— отримання інформації про систему охорони та об'єкта;

— навчання членів терористичного формування прийомам виготовлення та використання вибухових пристроїв, роботи з металорізальною апаратурою, способам вчинення насильницьких дій, застосуванню зброї, виготовленню пристроїв для блокування сигналізації, відпрацювання дій по використанню спеціальної техніки, правилам конспірації;

— придбання партії електронних годинників різних систем, прийомників, малогабаритних радіостанцій тощо;

— придбання автомобілів розповсюджених марок, у першу чергу таких, що вже були у використанні, без нотаріального оформлення на право користування, ухилення від їх переоформлення у встановленому законом порядку, недбале ставлення до технічного стану та зовнішнього вигляду придбаного автомобіля;

— вчинення іншого кримінального правопорушення (викрадення автотранспорту, заволодіння зброєю тощо);

— попереднє моделювання дій кожного із учасників терористичної групи в умовах різного рівня інтенсивності протидії з боку правоохоронних органів під час вчинення акту тероризму;

— встановлення корумпованих зв'язків із працівниками правоохоронних органів;

— проведення підготовчої пропаганди;

— використання ЗМІ для ведення інформаційних війн;

— виготовлення, придбання документів прикриття (паспорти, посвідчення працівників правоохоронних органів тощо).

— пропозиція виконати незначну роботу за велику винагороду: перегон автомобіля, перенесення пакету (мішка, змотку), передача посилки, у тому числі пасажирами залізничного чи автомобільного транспорту.

Терористичні організації здійснюють матеріально-технічну фінансову, кадрову, організаційну підготовку терористичних акцій. Наприклад, пограбування банків, торгівля зброєю для одержання фінансових коштів, спроби звільнення з місць позбавлення волі одиноків і ін. В останні роки усе більше число терористичних організацій залучаються до участі в наркобізнесі метою фінансування своєї діяльності. Форми цієї участі можуть бути різними: вирощування наркомістких рослин, виробництво

і (або) контрабанда наркотиків, охорона плантацій з нарकोкультурами, виконання доручень наркоділків з усунення конкурентів або осіб, запідозрених у співробітництві з правоохоронними органами.

До способу вчинення кримінального правопорушення як елементу криміналістичної характеристики також належить *спосіб його приховання*. У теорії криміналістики приховування кримінальних правопорушень розглядається як діяльність (елемент протиправної діяльності), спрямована на перешкоджання розслідуванню шляхом утаювання, знищення, маскуваня або фальсифікації слідів кримінального правопорушення й злочинця та їх носіїв. Незважаючи на різноманіття способів приховування злочинів, вони мають відому специфіку, обумовлену видом протиправної діяльності. Так, підставою для класифікації способів приховання кримінальних правопорушень може бути їх змістова сторона. З огляду на це, класифікація способів приховування може бути подана таким чином:

- утаювання інформації та/або її носіїв;
- знищення інформації та/або її носіїв;
- маскуваня інформації та/або її носіїв;
- фальсифікація інформації та/або її носіїв;
- змішані засоби, що поєднують у собі різні способи або їх елементи.

Щодо досліджуваної категорії кримінальних правопорушень способами приховання є: утаювання та фальсифікація інформації та її носіїв (місце перебування терористичних центрів, осіб, що їх очолюють, незважаючи на виступи у ЗМІ й повідомлення неправдивої інформації про місцезнаходження, що спричиняє бомбардування та інші антитерористичні акції, позитивний характер яких низький); маскуваня інформації та її носіїв (маскуваня місць перебування терористичних організацій, їх центрів, осіб, які їх очолюють; проникнення в місця злочинного посягання під виглядом пасажирів авто- і авіатранспорту, під виглядом глядачів масових видовищ, в інші місця скупчення людей — у парки, на пляжі та ін.); знищення інформації та її носіїв (знищення осіб, які вчинили злочин шляхом використання ВП, знищення транспорту; знищення об'єктів посягання — людей, будівель, кафе, магазинів та ін.).

Способи приховання, як це видно з терористичних актів, що мали місце, мають витончений, добре продуманий характер, що не дозволяє дотепер здійснювати профілактичні заходи. Для терористів важливо, щоб про їх діяльність, про вчинювані ними терористичні акти дізналось якомога більше людей, було привернуто увагу світової спільноти. Тому, як правило, вони не приховують вчинення ними терактів, але приховують сліди кримінального правопорушення, які можуть вказувати на причетність до нього конкретної особи (наприклад, використовуються ВП сповільненої дії, із годинниковими замикачами чи з радіокерованими детонаторами, тобто такі, що можуть вибухнути без обов'язкової присутності на місці вибуху терориста). Разом з цим, більшість слідів, які могли б допомогти слідству встановити особу, причетну до вчинення вибуху, знищуються безпосередньо самим вибухом, а свідки, які могли б вказати на злочинця під впливом пережитого від теракту жаху, не в змозі дати достовірні показання.

Погроза вчинення терористичного акту, як зазначалося вище, є також способом вчинення аналізованого злочину. Залежно від того, як погрози доводяться до відома адресата, можна виділити: а) безпосередні — передача погрози безпосередньо тій особі або органу, яким вона адресована, і б) опосередковані — з використанням різних технічних засобів (радіо, телебачення, мережа Internet й т. ін.) та через третіх осіб (злочинець передає погрозу через сторонню людину). В залежності від ступеня відкритості суб'єкта, погрози можуть бути розділені на дві групи: а) висловлення погрози супроводжується повідомленням про особу злочинця, б) погроза анонімна в момент її передачі адресатові.

Вирішуючи питання про те, чи є погроза реальною, необхідно виходити з того, чи здатна вона викликати обґрунтовані побоювання можливості її реалізації у тих осіб, яким вона адресована або навіть просто передана (для подальшого повідомлення адресатові).

20 січня 2011 року в Макєєвці (Донецька обл., Україна) вчинено два вибухи (перший пролунав у 4:37, другий у 5:05 ранку, відстань між місцями вибухів — 600 метрів). Поруч з місцями вибухів виявлено конверт із вимогами передачі великої суми грошей та погрозою вчинення ще п'яти вибухів. ЗМІ повідомлялося, що у місті почалася паніка.

Обстановка вчинення кримінальних правопорушень як елемент криміналістичної характеристики має також індивідуальні особливості, що відповідають цілям і завданням вчинюваних злочинів. Обстановка вчинення кримінального правопорушення об'єднує в собі речові, просторові, часові та поведінково-психологічні чинники, які створюють відповідні умови у певному середовищі життя або діяльності. У цьому плані обстановка, використовувана для різноманітного роду протиправних проявів, обумовлена з одного боку комплексом даних, сприятливих для злочинної діяльності, а з іншого — індивідуалізацією видів і форм кримінальних правопорушень.

Для вчинення значних терористичних акцій обираються місця великого скупчення людей — великі офіси (США), видовищні заклади, багатокватирні будинки, метрополітен (Москва), пляжі (Нова Зеландія), магазини і ресторани (Ізраїль), навчальні заклади (Беслан, Чечня). Кримінальні правопорушення, що мають менш масштабний характер, вчинюються шляхом підризу окремих приміщень (Москва, Вашингтон), транспортних засобів (Волгоград), зупинок громадського транспорту (Дніпропетровськ). У характеристиці місця вчинення терористичних актів звертає на себе увагу масштабність, що є відмінною рисою терористичних проявів, які мають на меті не тільки знищення людей, а й величезне поширення загрози застосування подібного в інших місцях, що обираються терористами.

Отже, за місцем вчинення терористичні акти можна класифікувати на ті, що вчиняються в:

- а) транспортних засобах;
- б) будинках;
- в) місцях масового перебування людей;
- г) виробничих приміщеннях.

Час як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень обирається як найменш очікуваний, тобто, як правило, час початку робочого дня або час відпочинку. Обрання певного часу, як і місця, також має певний психологічний ефект раптовості, що справляє негативний вплив на людей, підкреслюючи (посилляючи) значущість погрози, невідворотність настання злочинних наслідків, безглуздість можливих профілактичних заходів. Психологічний ефект погрози тримає населення

в стані напруженого очікування, що знижує необхідну соціальну активність, породжує апатію, стан приреченості. Саме в цьому полягає одна з головних негативних тенденцій тероризму, що його характеризує. (Наприклад, терористичний акт у Беслані (Північна Осетія) в школі № 1 вчинений під час святкових заходів 1 вересня 2004 року). З урахуванням часового фактору активізація терористичної діяльності припадає також на періоди проведення важливих політичних кампаній. Саме використання такої обстановки для вчинення терористичних актів є ключовим чинником у протиправній діяльності терористів.

До умов, що характеризують обстановку та полегшують вчинення терористичних актів можна віднести:

а) відсутність належного контролю за пересуванням біженців із різноманітних регіонів, у числі яких можуть знаходитися особи, що здійснюють терористичну діяльність;

б) підрозділів з охорони об'єктів, що становлять найбільший інтерес для терористів;

в) відсутність масових профілактичних заходів, спрямованих на попередження проникнення на ті чи інші об'єкти осіб, що вчиняють терористичні акти;

г) неналежний рівень організації та діяльності спеціально створених органів по боротьбі з тероризмом, що мають різноманітні функції, в тому числі і розвідувальні, та забезпечують охорону суспільства від терористичних посягань.

У системі елементів криміналістичної характеристики значне місце належить такому елементу, як *особа злочинця*. До комплексу ознак особи як елемента криміналістичної характеристики включаються всі ознаки, які можуть служити визначенню ефективних шляхів та методів встановлення, розшуку і викриття правопорушника. Зміст даного елемента криміналістичної характеристики визначається сукупністю ознак особи, специфічних для осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення даного виду, і суттєвих для їх успішного розслідування. Система ознак особи злочинця включає ознаки демографічні, а також ознаки, які відображають окремі моральні, психологічні особливості і т.ін.

Для розкриття і розслідування терористичного акту важливе значення мають властивості особистості терориста, які характе-

ризують його вольові якості, професійні навички, у тому числі злочинні, відношення до жертв та співучасників, які впливають на вибір місця й часу, способів та засобів вчинення та приховання кримінального правопорушення, визначають можливу лінію його поведінки на досудовому слідстві.

Стосовно даного виду кримінальних правопорушень поняття «особа злочинця» може виступати в декількох значеннях: організація, група, виконавець. Злочинна організація або група має досить складну структуру, яка передбачає ієрархію в системі як організації, так і підпорядкованості. У криміналістичній літературі виділяють декілька рівнів терористичних організацій.

Перший рівень — стійкі терористичні групи, які мають ієрархічну структуру, розташовуються в місцях міжнародних конфліктів, одержують політичну підтримку, володіють матеріально-фінансовою базою.

Другий рівень — злочинні терористичні формування, які вчиняють кримінальний тероризм, мають свою організовану структуру, стійкі організовані групи, корумповані зв'язки з посадовими особами, займаються наркобізнесом, торгівлею зброєю.

Третій рівень — міжнародний тероризм кримінальної і політичної спрямованості. Міжнародний тероризм може об'єднувати низку терористичних груп у різних регіонах світу.

Суворотаємність діяльності злочинної організації ускладнює виявлення співучасників і тим більше керівників, оскільки її структура припускає відокремленість як в організації, так і у виконуваних функціях. Не можна не відзначити й ту обставину, що діяльність терористичної організації підпорядкована певній ідеї (руйнація політичної системи, створення нового державного або регіонального устрою, пошук нових форм політичного і економічного панування з переважним складом певної національності й релігії та ін.), і тому її поширення спрямоване на розширення організації і створення її підрозділів.

Наразі відзначається важлива роль мафіозних терористичних організацій у міжнаціональних конфліктах та їх участь у локальних збройних конфліктах, оскільки такий конфлікт — кращий шлях для досягнення мети захоплення влади, контролю над нею з відповідним перерозподілом власності на свою користь. Такі організації закупають у значних кількостях зброю, вер-

бують найманців, просувають своїх людей у владні структури сепаратистських режимів, займаються захопленням заручників та торгівлею людьми. Виконавець найчастіше є не найманцем-одинаком, а входить до організованої злочинної структури, яка забезпечує виконавцеві можливість у найкоротший термін покинути район вчинення терористичного акта й перечекати події в іншому місці, навіть далеко за межами країни; або безпосередній виконавець ліквідується замовником через інших найманих злочинців.

Під час бурхливих соціально-економічних перетворень на здійснення терористичних акцій і умисних убивств представників влади, державних та громадських діячів та інших неугодних осіб найчастіше йдуть екстремістськи налаштовані люди, члени релігійних, націоналістичних, реакційних організацій та професійні убивці.

Релігійні екстремісти — це адепти деструктивних релігійних культів. Їх головна характеристика — відданість певній особі або ідеї. Їх корпоративна культура проявляється в самій меті життя — роботі на організацію, до якої вони належать, а дії проти організації вони розглядають як дії проти них особисто. Під впливом ватажків вони ведуть непримиренну боротьбу із зовнішнім ворогом, аж до самопожертви, оскільки мають занижену самооцінку. Найпоширенішим типом терориста-фанатика є саме релігійні фанати, незалежно від конкретної конфесійної приналежності. Їх ідеологією є релігійний фундаменталізм. Терорист-фанатик заздалегідь підготовлений до можливості власної смерті і тому найменш передбачуваний та менш за все піддається заходам превентивного характеру.

Велику небезпеку становлять також терористи-кримінальники. Це найодіозніший тип виконавця терористичних актів. Ініціаторами терору переважно є «зłodії в законі» та їх сподвижники, так звані модерністи. Із їх числа здебільшого рекрутуються кадри професійних убивць.

Як свідчать результати аналізу матеріалів практики, своїми особистісними якостями терористи характеризуються високим ступенем агресивності, що може виражатися у висловленні погроз на адресу потерпілого, ворожості щодо нього та його активної суспільної або державної діяльності. Такі особи нерідко про-

являють цинізм, брутальність до навколишніх, а також елементи жорстокої поведінки в побуті чи службовій діяльності. Найчастіше це фанати або люди жорстокі, мстиві, із садистськими нахилами, готові на все заради задоволення своїх амбіцій, на будь-яку розправу з особами, які перешкоджають їм у досягненні своїх політичних, корисливих, націоналістичних або релігійних цілей. На думку психологів, для терористів характерним є верховенство емоцій над розумом (імпульсивність), упередженість оцінок, низький поріг терпимості (дратівливість, збудливість), відсутність належного самоконтролю. Деякі вчені припускають, що терористи, за своїми психологічними особливостями близькі до вбивць. У терористичні групи потрапляють особи різних професій, практично з усіх прошарків суспільства. Багато терористів є людьми, які в свій час, виступаючи за певні права і свободи, були засуджені державою, поставлені за межу закону. Для таких людей тероризм стає соціальною помстою державі. Відзначено численні випадки, коли на шлях вчинення екстремістських акцій встають люди, які вживають наркотики, і ця обставина істотно позначається на їх вольових якостях та емоційному стані під час вчинення кримінального правопорушення.

Докладнішого аналізу потребує така властивість особи терориста, як особлива жорстокість. Злісна спрямованість злочинця, його цинізм та безжалісне відношення до людей знаходять своє вираження саме в жорстокості до потерпілих, в ігноруванні або бажанні тієї шкоди, що завдає суспільству. Ця жорстокість позначається в застосуванні вогнепальної зброї чи холодної зброї особливо бузувірським способом (численні вогнепальні та ножові поранення, відрізання частин тіла й т. ін.), а також в одному із двох варіантів застосування вибухового пристрою або в їх поєднанні: 1) використання вибухового пристрою, спеціально розрахованого для поразки значної кількості людей незалежно від місця його застосування; 2) застосування вибухового пристрою в місцях найбільшого скупчення людей (на вокзалах, ринках, у транспортних засобах і т. ін.)

Особи, які встають на шлях вчинення терористичних актів, зазвичай проявляють певні професійні навички у поводженні та влучній стрільбі із вогнепальної зброї (у тому числі бездоганно володіють автоматичною зброєю), знають технологію виготов-

лення та правила поводження з вибуховими речовинами; володіють електромонтажними, токарськими, слюсарними та іншими видами робіт. Ці знання можуть реалізовуватися у виборі оптимального місця й часу для стрільби або вибуху, у конкретній конструкції зброї та вибухового пристрою, способі підриву та прихованні кримінального правопорушення. Професійні навички й уміння терористів відображають як загальні ознаки, властиві трудовим операціям певних професій, так і окремі індивідуальні особливості конкретної людини. Наприклад, професійні навички фахівця-підривника відображаються в способах зрізу вогнепродного дроту та його кріплення в капсулі-детонаторі, виготовленні електровибухового ланцюга, у способі закладки вибухового пристрою. Виявлення їх на місці події допомагає орієнтовно визначити особливості злочинця, що сприяє його встановленню та розшуку. Специфікою кримінального терористичного формування є і те, що поряд із кримінальним професіоналізмом його члени (особливо ті, що вчиняють кримінальні правопорушення в сфері економіки) використовують звичайний трудовий і службово-посадовий професіоналізм і свої спеціальні знання.

На жаль, на теперішній час відсутні наукові дослідження стосовно розгорнутої характеристики особи терориста на достатньо репрезентативному рівні. Тому відомі досить розрізнені факти з цього приводу, які в свою чергу, мають велике значення для розуміння саме мотивації тероризму. Особи старшого віку, переважно організатори та керівники, а молодшого – виконавці. Певну частку серед терористів складають люди зі спеціальною, спрямованою на здійснення терористичної діяльності, підготовкою.

Особистісні особливості терористів багато в чому залежать від видів тероризму, його цільової і значенневої спрямованості, характеру функціонуючих у них терористичних груп, регіону дій усього формування, соціально-демографічних, етнопсихологічних, кримінологічних та інших рис особистості терористів. Для виявлення рис, що мають криміналістичне значення, необхідно звернути увагу на рівень злочинного досвіду й професіоналізму членів групи, їх розміщення в ієрархії групи. У терористичних організаціях, у всіх структурних ланках переважають в основному чоловіки у віці від 20 до 35 років, непрацюючі, з неповною середньою і середньою освітою.

У терористичних організаціях, що займаються наркобізнесом, який забезпечує високий прибуток при відносно некваліфікованій і не трудомісткій роботі, особливо висока частка молоді, що не має спеціальності. У групах, які здійснюють терористичну діяльність у сфері економіки і фінансів, віковий рівень її учасників вищий, як і рівень їх загальної і спеціальної кримінальної підготовки.

У терористичних формуваннях ідейно-політичної спрямованості відсоток раніше засуджених незначний. Проте, у загальнозлочинних формуваннях, що займаються безпосередньо кримінальним тероризмом, спостерігається великий відсоток раніше засуджених (72%). Кримінальному тероризму властива така риса, як досить високий рівень злочинного професіоналізму (82%) членів груп, які задіяні у кримінальному тероризмі, володіють більшістю типових ознак кримінального професіоналізму.

Серед керівників кримінальної терористичної організації великий відсоток раніше засуджених. До числа основних якостей, властивих сучасному лідеру терористичної злочинної групи, відносяться: наявність досвіду злочинної діяльності; більш високі, у порівнянні з іншими учасниками, розумові здібності; рішучість у діях; знання зовнішніх і внутрішніх умов функціонування групи; швидкість орієнтування і прийняття рішень у складних для терористичної групи ситуаціях; уміння забезпечити конспіративність підготовлюваних і здійснюваних групою злочинів.

Виділяють такі типи лідерів терористичних груп: 1) натхненники; 2) лідери-організатори; 3) лідери змішаного типу; 4) лідери, що не тільки безпосередньо керують протиправними діями, але і виявляють активність у створенні терористичних груп і забезпечують їхнє функціонування. Найбільш далеко стоять від реальних злочинців лідери-натхненники, що можуть задля особистої безпеки виконувати функції лише технічного чи «кримінального» керівника, радника, юридичного консультанта, який застерігає членів своєї групи від небезпечних для її існування кроків. Разом з тим такий лідер часто є психологічно сильною особистістю, здатною зміцнити рішучість своїх підлеглих. Ініціатор — нестабільний, перехідний тип лідера. Найчастіше ініціатива поєднується з іншими функціями, наприклад організаторськими. Центральною фігурою терористичного формування,

як правило, є лідер-організатор. Найчастіше це особистість, що характеризується високим ступенем антигромадської спрямованості, зі сформованою негативною обистісною орієнтацією, що не просто використовує чи підшукує придатну ситуацію для вчинення кримінальних правопорушень, але і створює її, активно долаючи перешкоди.

У великих терористичних організаціях серед виконавців можуть бути свої лідери. Це найбільш кримінально досвідчені люди чи особи, що за дорученням керівників виконують контрольні функції, стежать за «чистотою» вчинення злочинів.

Структура виконавців терористичної групи також може бути представлена декількома їх різновидами. Основне виконавче «навантаження» у ній несуть не всі особи, а лише частина, яку можна назвати головною. Серед них особливо виділяються ініціативні виконавці, що, як правило, виконують функції лідерів-виконавців, або змушені бути лідерами зі змішаними функціями, а також особи, що мають вкрай корисливі схильності.

Особливу частину активних виконавців складають члени груп, які знаходяться в складному кримінальному «технологічному» ланцюжку й об'єктивно не спроможні залишити свою протиправну діяльність без збитку для злочинної групи в цілому. Другорядні виконавці, як правило, діють у складі кримінально-терористичної групи постійно, або ж залучаються епізодично. Вони можуть мати частку прибутку від злочинних операцій.

До типових мотивів, що спонукають вчинювати злочини терористичного характеру, можна віднести наступні: вороже відношення до існуючого конституційного ладу (тобто політичні мотиви), націоналізм, мусульманський фундаменталізм (ваххабізм), помста, користь, прагнення уникнути покарання за вчинені кримінальні правопорушення. Таким чином, типові мотиви, що викликають рішучість і обумовлюють вольову активність особи для вчинення кримінальних правопорушень терористичного характеру, є досить специфічними і тому мають важливе криміналістичне значення. Виходячи з цього, за метою вчинення терористичні акти можна поділити на:

а) політичні терористичні акти, що визначаються метою боротьби за владу певної політичної партії або зміною політичного устрою країни;

б) релігійно-націоналістичні терористичні акти, що мають за мету встановлення групової переваги за національною або релігійною ознакою. Різниця між політичними і релігійно-націоналістичними терористичними актами незначна — одні й ті ж методи, схожі вимоги, однакові ідеологічні основи;

в) корисливі (або економічні) терористичні акти спрямовані на здобуття економічного впливу на певній території (серія вибухів на курортах з метою налякати відпочиваючих і понизити прибутки працюючих там фірм, щоб згодом економічно захопити цей сегмент ринку або вимагати інших економічних поступок);

г) кримінальні терористичні акти, спрямовані на отримання уступок з боку державних, судових і правоохоронних органів для здійснення протиправної діяльності (наприклад, вимоги щодо пом'якшення вироків та ін.) Звичайно, таку назву виду можна дати із певною мірою умовності, оскільки будь-який тероризм і так уже є кримінальним, не кримінального тероризму взагалі не існує.

До елементів криміналістичної характеристики також належить *особа (особи) потерпілого*. У випадках, де кількість потерпілих набуває масового характеру як наслідок масштабних терористичних акцій, індивідуалізація осіб потерпілих не є джерелом інформації, яка дозволяє віднести її до елементів криміналістичної характеристики. Потерпілі в подібних випадках є випадковими жертвами, які не мають криміналістичної залежності від діяльності (дій) терористів. Жертвою тероризму може стати будь-яка особа: як президент країни, так і будь-який пересічний громадянин в залежності від конкретного терористичного угруповання, його ідеологічної платформи та способів втілення в життя своїх намірів. Наприклад, жертвами націоналістичного тероризму стають вищі посадові особи держави, військовослужбовці, правоохоронці та представники «ворожої» нації, а жертвами релігійного тероризму — представники іншого віросповідання.

Типовою «слідовою картиною» як елементом криміналістичної характеристики є сукупність джерел матеріальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого кримінального правопорушення. Будь-яке кримінальне правопорушення так чи інакше призводить до змін об'єкту злочинного впливу й навколишньої обстановки у вигляді матеріальних

слідів, які є специфічними для певної групи кримінальних правопорушень. Терористичні акти залишають значну кількість різноманітних слідів (у тому числі специфічних): сліди вогнепальних, осколкових, ножових і тому подібних поранень на тілі потерпілих, сліди ушкоджень на трупі та його одязі біологічного походження — кров, клітини м'яких тканин, кісткові останки та ін. Вони містять важливу й часом точну інформацію про спосіб, місце, час, знаряддя кримінального правопорушення та ймовірну особу-злочинця. На місці події залишаються сліди застосування вогнепальної зброї: кулі, гільзи, залишки порохового заряду, пижі, вогнепальні пробоїни в перешкодах.

До матеріальних слідів вибуху відносяться: деформовані фрагменти деталей і частин вибухових пристроїв; конденсовані (тверді) продукти вибуху; частки вибухових речовин, що не зреагували; сліди впливу продуктів вибуху та повітряної ударної хвилі на деталі пристроїв і предмети обстановки місця події; сліди розльоту вражаючих елементів та інших фрагментів вибухового пристрою (осколкова поразка предметів обстановки); сліди впливу вибуху на людину.

Наявність, ступінь виразності, місця локалізації тих або інших слідів вибуху в матеріальній обстановці на місці події в кожному конкретному випадку залежать від хімічної природи та маси вибухової речовини, виду й потужності засобів ініціювання, характеристики корпусу та інших особливостей конструкції вибухового пристрою, обраного злочинцем місця закладки вибухового пристрою, наявності або відсутності поблизу вибухового пристрою предметів обстановки та низки інших факторів, пов'язаних з видом (родом) предметів, які перебували в момент вибуху в безпосередній близькості від вибухового пристрою.

Деформовані фрагменти деталей та частин вибухових пристроїв поділяються на кілька груп за їх можливою приналежністю (належність до різних частин конструкції пристрою): а) засоби ініціювання (цоколі електролампочок, частини електронагрівальних спіралей, дрібні осколки тонкого металу, уламки пружин тощо), б) підривний ініціюючий механізм (уламки радіодеталей, мікросхем, залишки годинникових фрагментів), в) корпус і камуфляж пристрою, г) інші елементи вибухового пристрою та супутні об'єкти.

Частки вибухової речовини, що не прореагували, у слідах вибуху несуть основну криміналістичну інформацію про підірвану вибухову речовину і поділяються на групи мікрооб'єктів в залежності від їх розміру від шматків та порошку, що добре видимі неозброєним оком до ультрамікрочастинок та слідових кількостей вибухової речовини, що виявляються тільки високочутливими приладами та містять інформацію тільки про природу вибухової речовини (для криміналістичного дослідження таких об'єктів необхідні спеціальні прийоми підготовки проб та особливий порядок поводження з об'єктами-носіями).

Сліди впливу продуктів вибуху та повітряної ударної хвилі на деталі пристрою й предмети обстановки місця події надзвичайно різноманітні. Їх розрізняють за природою фізичного впливу вибуху на предмети навколишнього оточення. Загалом, для вибухів ВП із зарядами масою до 10 кг вибухової речовини, виділяють бризантний, тепловий і запальний, фугасний (метальний), мікроструктурний та сейсмічний вплив.

Бризантний (подрібнюючий) та мікроструктурний вплив обумовлений високим тиском продуктів вибуху і проявляється в руйнуванні конструкції вибухового пристрою, повному знищенні його окремих частин, зміні внутрішньої структури та фізико-механічних властивостей використаних матеріалів, утворенні характерних мікрослідів контактного впливу вибухової речовини на металевих поверхнях (вибухова ерозія поверхні), руйнуванні предметів, розташованих у безпосередній близькості від вибухового пристрою, утворенні вирви, розламу або поглиблення в місці розташування вибухового пристрою.

Тепловий та запальний вплив обумовлений високою температурою продуктів вибуху й супроводжується сильним розігрівом збережених фрагментів вибухового пристрою, а також інших предметів і матеріалів, які перебували в безпосередній близькості від вибухового пристрою. Для вибуху не характерне значне оплавлення фрагментів вибухового пристрою, тому що час дії високих температур надзвичайно малий. Разом з тим горючі матеріали, які перебувають поблизу від вибухового пристрою, можуть запалюватися й мати сліди оплавлення.

Фугасний (метальний) вплив обумовлений розширенням газоподібних продуктів вибуху та утворенням повітряної ударної

хвилі. Під дією продуктів вибуху і повітряної ударної хвилі відбувається високошвидкісний розліт фрагментів вибухового пристрою. Вони набувають більшої вражаючої здатності, проникають у різні перешкоди та розкидаються на значній відстані від місця закладення вибухового пристрою.

Дія повітряної ударної хвилі супроводжується вибиванням дверей та вікон, руйнуванням віконних рам і стекол, обваленням стін, підняттям перекриттів та стель, зривом елементів дахів, зрушенням, відкиданням і формозміною предметів обстановки, зламом гілок та зривом листя з дерев, зривом одягу з тіла людини, відривом кінцівок.

За руйнуванням засклення промислових та житлових будинків судять про параметри повітряної ударної хвилі в даному місці й, з урахуванням відстані до центру вибуху, за інженерно-фізичними формулами розраховують масу висадженої вибухової речовини. Найпростіші оцінюючі розрахунки цього типу доступні для використання слідчим та оперативним працівником і можуть застосовуватися при оцінці параметрів вибуху на початковій стадії огляду місця події з метою уточнення меж території, що підлягає огляду.

Сейсмічний вплив для вибухів розглянутої категорії не носить настільки виражений характер. Він проявляється в появі окремих тріщин на стінах малостійких будинків, може супроводжуватися частковим або повним обваленням легких конструкцій. Ці ознаки сейсмічного впливу у вибухотехнічних дослідженнях не використовуються. Їх фіксація має значення тільки для оцінки матеріальних збитків.

Осколкове враження при вибухах вибухових пристроїв розглянутих категорій виражається в утворенні на предметах обстановки місця події наскрізних, сліпих пробоїн та вм'ятин. Наскрізні пробоїни характеризують геометричні параметри осколкових елементів або фрагментів вибухових пристроїв. За інженерними формулами розрахунковим шляхом можна визначити швидкість осколків та енергетичні параметри вибуху. Сліпі пробоїни, крім геометричних характеристик, цінні також наявністю в перешкоді самого осколка або фрагмента вибухового пристрою. Вм'ятини в місцях утворення статичних слідів при деформації перешкоди дозволяють визначити окремі морфологічні особливості осколків, які розлітаються, і фрагментів вибухових пристроїв (відбитки фрагментів різьблення, форми гайки й т.ін.).

У сукупності осколковий спектр несе цінну інформацію про ряд характеристик вибухового пристрою: заряд вибухової речовини та її оболонку, орієнтацію корпусу вибухового пристрою в просторі на момент вибуху, наявність та характеристику додаткових вражаючих елементів та ін.

Сліди впливу вибуху на людину поділяються на групи: матеріальні сліди (травми) та інші ефекти.

Матеріальні сліди розрізняють за видами та інтенсивністю впливу: не сумісні з життям або тяжкі травми (відрив кінцівок, розрив внутрішніх органів, ушкодження частин тіла); травми середнього та легкого ступеня тяжкості.

До слідів вибуху, які відображаються у свідомості потерпілих та свідків, відносяться: акустичний ефект вибуху, світловий вплив (спалах) та запахові відчуття. Ці сліди формуються в умовах сильного стресу й не завжди відповідають реальній дійсності через низку причин об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Акустичний ефект у ближній зоні обумовлений дією на органи слуху ударної хвилі й може призводити до контузії, тимчасового розладу центральної нервової системи. На значних відстанях звукова хвиля не наносить болючих відчуттів. Але багаторазові відбиття звукової хвилі від стін будинків та споруд у низці випадків можуть призводити до формування у свідків та потерпілих неправильних уявлень про місце вибуху, потужності та кількості вибухів.

Світловий вплив носить короткочасний характер. У свідомості людей, як правило, відображається інтенсивність світлового спалаху, форма та колір полум'я, наявність диму, його колірне забарвлення.

Із запахових відчуттів найчіткіше сприймається кислуватосолодкий запах згорілого пороху. Запахи продуктів вибуху інших вибухових речовин розпізнаються рідко.

До слідів вчинення терористичного акту відносяться аудіо- та відеозаписи переговорів з терористами, аудіозаписи переговорів між терористами каналами радіо-, телефонного зв'язку; відеозаписи, зроблені на місці події представниками засобів масової інформації та співробітниками спецпідрозділів при звільненні заручників.

Більшість відомостей про кримінальне правопорушення залишається у свідомості людей (ми поділяємо думку авторів, які стверджують, що джерело криміналістичної інформації (слід) завжди матеріальне. Навіть коли йдеться про інформацію, що зберігається в пам'яті людини, слід говорити про її відображення (психофізіологічне) в матеріальному середовищі, яким у даному разі виступає мозок людини): потерпілих і свідків, особливо очевидців кримінального правопорушення, родичів, знайомих терориста, його сусідів і т.ін. Вони можуть повідомити інформацію про зовнішність правопорушника, напрями та шляхи його пересування, місця знаходження в певний час та характер дій там, у тому числі на місці злочину, про спроби придбати зброю, вибухові пристрої або їх деталі; про виготовлення, зберігання та випробування знаряддя кримінального правопорушення; про взаємини з жертвою та погрози на її адресу. Діяльність злочинців при вчиненні терористичного акту знаходила відображення у свідомості водіїв, пасажирів громадського транспорту; членів екіпажу та пасажирів захопленого повітряного судна; громадян, захоплених у якості заручників і ін. Це можуть бути особи, до яких терористи зверталися з проханням «догляду» за сумками, мішками чи іншими предметами зі схованими у них вибуховими пристроями. Важливу інформацію можуть повідомити представники спеціальних підрозділів, які беруть участь в операції зі звільнення заручників.

Таким чином, «слідова картина» є вихідною для оцінки слідчої ситуації й побудови слідчих версій щодо способу вчинення терористичного акту та особи злочинця.

Розглядаючи проблеми криміналістичної характеристики терористичних актів, важливо відзначити наявність кореляційних зв'язків між її елементами, зокрема між способом вчинення кримінального правопорушення та особою злочинця (організатора або організаційної злочинної структури, яка розробляє методи вчинення злочинів); між слідами, характерними для вчиненого кримінального правопорушення, і способами його вчинення; між особою злочинця й слідами, виявленими в процесі огляду місця події; між способами приховування кримінального правопорушення та особами як організаторів, так і виконавців.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає специфіка способів вчинення терористичних актів?

2. Назвіть класифікацію способів вчинення терористичних актів. Які способи є найпоширенішими на сьогодні?

3. Які ознаки підготовки до вчинення терористичних актів?

4. Надайте характеристику обстановці вчинення терористичних актів та особі правопорушника.

5. Назвіть рівні терористичних організацій та їх внутрішню структуру.

6. Охарактеризуйте типову «слідову картину» терористичних актів, вчинених шляхом вибуху.

§ 2. Початок досудового розслідування

Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування.

Джерелами інформації про вчинений або такий, що готується, терористичний акт можуть бути:

а) заява або повідомлення від фізичних осіб, які виявили ознаки кримінального правопорушення;

б) заява або повідомлення від представника установи, організації, підприємства, на території якого були виявлені ознаки кримінального правопорушення;

в) інформація надійшла від ЗМІ, яким стало відомо про кримінальне правопорушення;

г) явка з повинною;

д) виявлення ознак кримінального правопорушення в результаті оперативно-розшукової діяльності.

Перше й друге джерела інформації становлять близько половини усіх джерел, найбільш характерних для кримінальних правопорушень цього виду (вчинених на пострадянському просторі).

Так, у більшості випадків попередня перевірка інформації про злочин (за КПК України 1960 р.) здійснювалася за повідомленнями фізичних осіб або представників установи, організації, підприємства. Це пов'язано, насамперед, з тим, що майже всі терористичні акти здійснюються в місцях значного скупчення людей, у результаті чого, як правило, на місці події перебуває велика кількість потерпілих та очевидців, які відразу ж повідомляють про те, що сталося, до правоохоронних органів.

Джерелом інформації про терористичний акт можуть бути також представники організацій, установ і підприємств. Це характерно, по-перше, для терактів, які здійснюються на залізничному, повітряному чи водному транспорті, коли через об'єктивні причини, а саме: специфічність навколишньої місцевості (повітряний простір) та відсутність житлових поселень, представник організації стає першим, а частіше єдиним джерелом інформації про факт вчинення кримінального правопорушення. По-друге, терористичний акт може здійснюватися як відносно певних установ, організацій або підприємств, так і їх представника чи службовця. При цьому терористи вибирають ті підприємства, установи й організації, що є найбільш значимими для держави.

Непоодинокі випадки, коли терористи, прагнучи позначити свою причетність як до вчиненого терористичного акту, так і такого, що готується, або ж висунути певні вимоги, використовують засоби масової інформації, які стають джерелом інформації про це.

Особливістю терористичного акту є те, що майже ніколи інформація не надходить безпосередньо від самого терориста шляхом явки з повинною.

Із усіх зареєстрованих випадків тероризму на території Російської Федерації, тільки в одному випадку терорист не встиг здійснити вибух з допомогою вибухового пристрою та здався співробітникам міліції. Однак така поведінка була продиктована не добровільною відмовою від протиправного наміру, а страхом перед власною загибеллю. В Україні таких випадків не зареєстровано.

Безпосереднє виявлення ознак вчиненого, або такого, що готується, кримінального правопорушення як результат оперативно-розшукової діяльності буде розглянуте нами нижче у відповідній главі посібника.

Отже підставою для початку досудового розслідування може бути наявність інформації, отриманої від будь-якої особи, якій стало відомо про вчинене, або таке, що готується, кримінальне правопорушення. Разом з тим, необхідно зазначити, що відповідно до ч. 5 ст. 214 КПК України до Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про: прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника (п. 2), інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (п. 3). Тому, якщо повідомлення має анонімний характер, тобто не містить даних, за якими можна ідентифікувати джерело інформації, то отримана від нього інформація не може розглядатися як привід для початку досудового розслідування.

При надходженні інформації про вчинений терористичний акт телефоном безпосередньо в чергову частину від потерпілих, свідків і очевидців, черговий повинен одержати від абонента максимальну повну інформацію про обставини та зовнішні прояви події, яка відбулася. При цьому, з огляду на можливий стан психологічного афекту абонента, питання необхідно ставити якомога конкретніше. Для цього варто розробити єдиний перелік відомостей, які підлягають з'ясуванню в ході отримання повідомлення про терористичний акт, що, у свою чергу, служив би планом бесіди із заявником. Крім того, інформація, яка міститься в ньому, дозволить набагато швидше визначити склад слідчо-оперативної групи, підготувати необхідні техніко-криміналістичні засоби та сповістити ті відомства й служби, наявність яких на місці події обов'язкова і необхідна.

Крім того, оперативний аналіз змісту повідомлення, особливостей голосу та мовлення, а також наявність чи відсутність шумів, на фоні яких відбувалася телефонна розмова, дозволить з певною часткою ймовірності встановити приблизні характеристики особи, яка телефонувала (стать, приблизний вік, національну приналежність, емоційний стан та ін.), а також зробити висновок про достовірність даного повідомлення. Після безпо-

середнього одержання повідомлення та оперативного аналізу інформації про кримінальне правопорушення, що має ознаки терористичного акту, черговий органу внутрішніх справ зобов'язаний перевірити фіксацію звукозапису телефонної розмови з абонентом аудіозаписуючим пристроєм, зафіксувати точний час та дату одержання повідомлення, а також його дослівний зміст.

При одержанні інформації у письмовому вигляді про терористичний акт, що готується, необхідно вжити заходів щодо збереження можливих слідів на поверхні листа і конверта, які надалі можуть бути виявлені та досліджені.

Якщо про терористичний акт, що готується, стало відомо через ЗМІ, то в обов'язковому порядку уважно вивчається зміст повідомлення, де вказується інформація про кримінальне правопорушення, виділивши такі аспекти як місце й час передбачуваної події, спосіб вчинення кримінального правопорушення, мотиви та цілі діяння та проводиться опитування автора повідомлення.

У випадку, якщо таке кримінальне правопорушення буде вчинено або вже вчинений на об'єктах обслуговування Державної служби охорони МВС України, Управління державної охорони, СБ України, черговий по органу внутрішніх справ інформує чергові частини відповідних підрозділів та органів.

Одночасно із цим черговий направляє до місця події для перевірки інформації та забезпечення його охорони співробітників міліції, які перебувають поблизу місця події. Працівники міліції за участю кінологів зі службово-пошуковими собаками проводять пошукові операції та огляд підозрілих предметів, але без використання спеціальних технічних засобів. Після чого, виходячи з відомостей, які надходять з місця події, приймається рішення щодо необхідності залучення інших служб та підрозділів.

Огляд місця події, у цьому випадку, є основною і єдиною слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої може бути отримана інформація про характер та причини події, яка відбулася.

Нерідко інформація, одержувана правоохоронними органами на першочерговому етапі настільки неконкретна й малочисельна, що немає підстав для початку досудового розслідування, неясно, вчинено кримінальне правопорушення чи відбувся, наприклад, вибух не кримінального характеру. У таких ситуаціях необхідно встановити, чи була завдана шкода здоров'ю людей, чи живі по-

терпілі, чи не потребують вони негайного направлення до лікувальних установ і т. п. Іншими словами, вже з перших хвилин повинна бути приділена увага збиранню інформації про очевидців, що згодом, можливо, набудуть статусу потерпілих чи свідків. І тільки за умови одержання інформації, що свідчить про вчинення терористичного акту (пред'явлення злочинцями вимог, заява потерпілого, повідомлення родичів про пред'явлення злочинцями вимог чи висловленні погроз, повідомлення свідків, що спостерігали які-небудь дії правопорушників або володіють іншою інформацією, що стосується розглядуваної події, повідомлення засобів масової інформації тощо), приймається рішення про початок досудового розслідування.

Якщо вчинено вибух, для початку досудового розслідування достатньо встановлення наступних обставин:

- по-перше, встановлення того, що його причиною не могли бути події або дії не кримінального характеру. На цьому етапі навіть не важливо, яка в дійсності природа вибуху, це буде одним з основних питань дослідження на початковому етапі діяльності слідчо-оперативної групи (і в першу чергу, при проведенні огляду місця події та призначення судових експертиз). При цьому наявність додаткових вражаючих елементів на ушкоджених об'єктах місця події лише підтверджує терористичний характер вибуху.

- По-друге, встановлення чисельності потерпілих або можливих потерпілих, оскільки мета терористичного акту спрямована на створення обстановки жаху й паніки серед населення шляхом створення небезпеки загибелі й заподіяння шкоди здоров'ю якомога більшій кількості людей.

Крім того, приймаючи рішення про початок досудового розслідування та кваліфікуючи кримінальне правопорушення, варто враховувати об'єкт та місце виявлення вибухового пристрою. Так, необхідно кваліфікувати як вчинення терористичного акту факт закладення вибухового пристрою на об'єктах забезпечення життєдіяльності населення та об'єктах підвищеної небезпеки, на будь-якому виді громадського транспорту, а також у місцях загального користування, оскільки створюється загроза загибелі великої кількості людей, завдання збитків навколишньому середовищу та значна матеріальна шкода.

У випадку пожежі прийняти правильне рішення складніше. За несвоечасного початку досудового розслідування створюється велика небезпека втрати доказової інформації, насамперед, слідів на місці події. Доцільним є початок досудового розслідування у всіх випадках, коли в результаті пожежі завдається фізична шкода потерпілим або значна матеріальна шкода організаціям і установам. Подальші перевірка вихідної інформації й одержання додаткової будуть організовані вже більш цілеспрямовано, у межах конкретного досудового розслідування.

При аварії на об'єктах забезпечення життєдіяльності населення досудове розслідування доцільно починати за фактом вчинення посадового злочину (кваліфікація залежить від конкретних обставин події), однак слідчий повинен мати на увазі, що версія про вчинення терористичного акту як можливої причини аварії повинна перевірятися в першу чергу.

Не зважаючи на складність проваджень розглядуваної категорії, досудове розслідування повинно розпочатися в термін, встановлений КПК України, тобто невідкладно, але не пізніше 24 годин після виявлення ознак кримінального правопорушення з будь-якого встановленого законом джерела. Уявляється неприпустимою перевірка повідомлення про акт тероризму протягом місяця й більше, як це нерідко буває в практиці діяльності правоохоронних органів.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть можливі джерела інформації про терористичний акт.

2. Якими повинні бути дії чергового по органу внутрішніх справ при отриманні інформації про терористичний акт телефоном?

3. Які обставини достатньо встановити для початку досудового розслідування провадження про терористичний акт у разі вчинення вибуху?

§ 3. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні терористичних актів

Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, закріплені ст. 91 КПК України. Вони складають предмет доказування та мають бути встановлені в будь-якому кримінальному провадженні, у тому числі й у кримінальних провадженнях про терористичний акт. Але цей загальний для усіх випадків перелік необхідно деталізувати з урахуванням особливостей криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень кожного виду. Таким чином, у кримінальних провадженнях про терористичні акти підлягають встановленню наступні обставини.

Подія кримінального правопорушення. При вчиненні терористичного акта до події кримінального правопорушення в першу чергу відносять види та форми протиправного посягання; час та місце вчинення; спосіб та засоби здійснення терористичного акта; наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями винуватого та настанням шкідливих наслідків; потерпіла особа (потерпілі), його державна, громадська, політична, релігійна та інша діяльність.

• *Хто, коли й за яких обставин повідомив про терористичний акт або загрозу його вчинення і що саме було повідомлено?*

Особливу увагу слід приділяти з'ясуванню цих питань у тому випадку, коли повідомлення надійшло від злочинців. Насамперед, необхідно встановити, коли воно надійшло: до вчинення терористичних дій чи після їх вчинення.

Якщо злочинцями висловлювалися вимоги і (чи) погрози, необхідно з'ясувати, які погрози, кому, коли й у який спосіб передавалися: безпосередньо, опосередковано (телефоном, через інший переговорний пристрій, засобами Internet тощо). Зміст таких вимог і погроз являє безсумнівний криміналістичний інтерес, оскільки саме він вказує на мету й мотиви злочинної поведінки, дозволяє скласти більш точне уявлення про особу злочинців, прогнозувати у визначеній мірі їх подальшу поведінку, а також зрозуміти, наскільки реальна загроза.

Багато залежить і від того, кому адресовані вимоги і погрози, оскільки ця обставина визначає характер тероризму: внутрішньодержавний чи міжнародний.

Встановлення способу передачі вимог буде сприяти одержанню даних про нові джерела інформації, що мають доказове значення. Так, при встановленні факту запису вимог і погроз на аудіо- чи відеоносій, необхідно вжити заходів до відшукування використаної злочинцями апаратури і її дослідження. Саме з дослідження розглянутої групи питань доцільно почати досудове розслідування. Дослідження питань, пов'язаних зі змістом погроз і обставинами їх передачі, сприятимуть розшуку злочинців.

Якщо таке повідомлення надійшло не від злочинців, а від інших осіб (наприклад, очевидців), то основну увагу слід приділити встановленню джерела отриманої ними інформації.

• Хто став жертвою терористичних дій?

Необхідно встановити загальну кількість потерпілих, прізвище, ім'я, по батькові кожного, вік, національність, громадянство, соціальний стан, місце проживання і роботи, чи займався якою-небудь суспільною чи політичною діяльністю; якщо серед потерпілих були жінки, то чи не знаходилися вони в стані вагітності; коло спілкування кожного з потерпілих, відносини, що їх пов'язують, і т. п.

• Хто став об'єктом впливу: громадяни, представники органів державної влади, інші особи?

Важливо встановити якісні й кількісні характеристики об'єкта впливу. Іншими словами, необхідно не тільки з'ясувати, на кого саме вчинявся вплив, а й у випадку залякування максимально конкретизувати, що розуміється під поняттям «населення»: яка група людей, за якою ознакою вони об'єднані у таку групу.

• Що було вчинено: терористичний акт, вбивство з використанням вибухового пристрою, нещасний випадок у результаті порушення встановлених правил і вимог, інсценування, інше.

Найчастіше з наслідків, що настали, дуже складно відразу зрозуміти, яке кримінальне правопорушення вчинено. Слідчий, плануючи діяльність з розслідування факту вибуху, пожежі і т. п., повинен висунути всі можливі версії, що не суперечать вже зібраній інформації, не обмежуючись якою-небудь однією.

Підставами для висування версії про кримінальний вибух чи підпал можуть бути, зокрема:

— пряма вказівка на це потерпілих і свідків;

— виявлення на місці події вирви й інших слідів вибуху або засобів підпалу і характерних слідів їх застосування (наприклад, специфічна обвугленість підлоги у вигляді кілець чи спіралей, що утворилися під час її поливання пальними рідинами).

Крім того, як підстави для висування версій про підпал можуть розглядатися такі обставини, як:

— одночасна поява вогню в декількох не пов'язаних одне з одним місцях;

— виявлення декількох не пов'язаних одне з одним вогнищ пожежі;

— наявність даних, що свідчать про створення умов для розвитку вогню (розташування предметів певним чином тощо) чи перешкод до його гасіння (псування пожежної сигналізації, пожежного інвентарю тощо), про проникнення на об'єкт сторонніх осіб (наприклад, сліди зламу замикаючих пристроїв);

— наявність ознак, що свідчать про вчинення перед пожежею іншого кримінального правопорушення.

• *Які основні способи дій правопорушників?*

Час, місце і спосіб вчинення кримінального правопорушення тісно пов'язані й у визначеній мірі обумовлюють один одного. Разом з цим, способу вчинення кримінального правопорушення традиційно надається більш суттєве значення. Від того, наскільки повно буде досліджений спосіб вчинення терористичних дій, багато в чому залежить ефективність розшуку злочинців, а також успішність дослідження інших обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Крім того, за способом дій злочинців (кожного з них окремо чи всієї групи в цілому) можна встановити, хто саме вчинив кримінальне правопорушення. Виходячи зі способу, можна у визначеній мірі прогнозувати подальшу поведінку злочинця, висувати обґрунтовані версії про реальні мотиви вчинення акта тероризму.

• *Терористичний акт був раптовим чи йому передували контакти злочинців з потерпілими, їх родичами, знайомими, особами, до яких звернені вимоги, іншими особами?*

Дослідження цієї обставини дозволяє більш точно визначити коло осіб, що володіють інформацією про цілі й мотиви вчинення акта тероризму, про особливості поведінки злочинців до вчинення кримінального правопорушення. Знання цих питань, а також способу виконання злочинного задуму дозволяє висувати версії не тільки про особу злочинця, а й про роль кожного з них у злочинній групі (зокрема, виявити лідера групи).

Якщо в ході розслідування буде встановлено, що до вчинення терористичних дій відбувалися контакти злочинців з майбутніми потерпілими чи іншими особами, то необхідно ретельно досліджувати все, що пов'язано з такими контактами: місце, час; хто зі злочинців вступав у контакт, з ким саме, яка була тривалість контакту й у який спосіб злочинці зв'язувалися з особами, що їх цікавили. Це необхідно, насамперед, для того, щоб відшукати сліди, що при встановленні контактів могли залишити злочинці (документи, звуко- й відеозаписи тощо). Погрози вчинення терористичних дій, що висловлювалися під час таких контактів можуть кваліфікуватися як вчинення терористичного акту, тобто кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258 КК України.

• Чи не намагалися винуваті особи приховати, хоча б тимчасово, підготовку до вчинення терористичного акту, а також власне вчинення терористичних дій?

У залежності від того, наскільки ретельно буде досліджена ця обставина, залежить перевірка версій про те, хто саме брав участь у вчиненні злочину, а також встановлення цілей і мотивів тих чи інших дій.

• Які знаряддя були використані для вчинення терористичного акту: чи застосовувалися зброя, вибуховий пристрій (ВП), вибухові речовини (ВР), паливно-мастильні й тому подібні матеріали (для підпалу), чи був використаний транспорт (який, як з'явився в розпорядженні злочинців, де зберігався до вчинення кримінального правопорушення і після нього, яка доля транспортного засобу після вчинення терористичних дій)?

Якщо вчинено вибух, необхідно додатково досліджувати наступні обставини:

1) що вибухнуло: вибухова речовина, вибуховий пристрій чи щось інше;

- 2) який механізм вибуху;
- 3) які ВР чи ВП використовувалися;
- 4) де в момент вибуху знаходився заряд;
- 5) яка конструкція ВП і його складових;
- 6) кустарним чи заводським способом виготовлено ВП і його складові;
- 7) які матеріали використовувалися для виготовлення ВП;
- 8) де використовуються подібні ВР, ВП і складові, матеріали відповідно до їх призначення;
- 9) у якому радіусі вибухова хвиля зберегла вражаючу силу (враження осколками, вибуховою хвилею);
- 10) чи необхідні для виготовлення й установки даного ВП професійні знання і навички в сфері вибухової справи або іншій сфері техніки (електротехніки, обробки металів і ін.);
- 11) хто мав можливість придбати ці ВР чи ВП;
- 12) чи є на виявлених частинах ВП придатні для ідентифікації сліди інструментів тощо;
- 14) чи залишені сліди на ВП інструментами, вилученими у підозрюваного (підозрюваних);
- 15) чи є частинами одного цілого матеріал, використаний для виготовлення деталей ВП, і подібний матеріал, вилучений у підозрюваного;
- 16) чи не придбані ВР чи ВП самим потерпілим (постраждалим);
- 17) чи не є вибух результатом необережного поводження з ВР чи ВП;
- 18) чи немає підстав припускати, що було вчинено самогубство;
- 19) які порушення правил виготовлення, збереження, транспортування і використання ВР чи ВП уможливили придбання ВР і ВП в даному випадку;
- 20) які недоліки у роботі посадових осіб, що здійснюють дозвільні дії, стали умовами, що сприяли незаконному придбанню, збереженню й носінню ВР і ВП?

При вчиненні терористичного акту шляхом підпалу необхідно додатково досліджувати:

- 1) що було безпосередньою причиною загоряння; в який спосіб був вчинений підпал;

2) які засоби підпалу, знаряддя, пристосування були використані злочинцями: їх конструкція, спосіб виготовлення, матеріал, з якого вони виготовлені, джерело його походження;

3) які ознаки спрацьовування технічних приладів, що характеризують їх особливості (спалах, удар тощо), мали місце;

4) де ці прилади були встановлені злочинцями;

5) які ознаки можуть вказувати на створення умов для самозаймання;

6) який час пройшов між підпалом і виявленням пожежі;

7) які знання, навички й уміння (у тому числі професійні) необхідні для організації підпалу встановленим способом, де їх можна набути;

8) хто має подібні знання;

9) чи є на місці пожежі (у тому числі на виявлених фрагментах засобів підпалу) сліди осіб, знарядь і інструментів, придатні для ідентифікації; чи не залишені зазначені сліди підозрюваним і вилученими в нього знаряддями й інструментами;

10) які інші сліди чи предмети можуть вказати на особу, що вчинила підпал;

11) які сліди від використаних засобів підпалу могли залишитися на злочинці, у його житлі, транспорті;

12) чи є частинами одного цілого речовини й матеріали, використані як засоби підпалу і виявлені в підозрюваного;

13) чи не були придбані легкозаймисті матеріали й паливні рідини ким-небудь з потерпілих, як вони зберігалися, чи не порушувалися правила установки, збереження й експлуатації систем енергопостачання, опалення й енергоустановок?

Типовим недоліком у провадженні досудового розслідування даного виду кримінального правопорушення є встановлення не всіх знарядь його вчинення, а лише деяких з них. Констатація факту застосування тієї чи іншої зброї не виключає того, що злочинцями були використані й інші знаряддя. Варто пам'ятати, що якимось чином ВП, засоби підпалу, тощо були доставлені до місця установки, за допомогою якихось предметів здійснювалося їхнє маскування і т. д. Виявлення таких предметів, з'ясування способу доставки дозволять, можливо, знайти сліди, залишені правопорушниками, інші джерела інформації.

• *Які наслідки кримінального правопорушення?*

Розглядаючи основні способи, використовувані правопорушниками при вчиненні терористичних дій, необхідно враховувати, що у випадку вчинення вибуху можуть виникнути ситуації, коли, наприклад, один вибух спричиняє другий — іншого характеру, або провокує пожежу. Підпал також може за певних умов спричинити вибух. Таким чином, питання про спосіб вчинення кримінального правопорушення необхідно досліджувати в тісному взаємозв'язку з наслідками, що настали, включаючи весь ланцюг дій і подій. У цьому ланцюзі якась подія може бути результатом одних дій і причиною інших подій.

Так, дії правопорушників могли спричинити аварію на об'єкті, одним з наслідків якої став вибух, що спричинив, у свою чергу, виникнення пожежі. Досить складно встановити, особливо на початковому етапі, що є причиною, а що — наслідком; що є наслідком безпосередньо терористичних дій, а що — наслідком їх наслідків. Однак розібратися в цьому необхідно, інакше слідчий не зможе відтворити цілком картину того, що відбулося, бути упевненим, що правильно визначив спосіб вчинення кримінального правопорушення, а отже, й інші важливі обставини провадження.

• *Що було місцем вчинення терористичного акту?*

Одна з особливостей терористичних актів пов'язана саме з поняттям місця події. Уявляється необхідним розрізняти поняття місця події у вузькому й широкому розуміннях.

Місцем події у вузькому розумінні (місцем вчинення кримінального правопорушення) є місце, де власне й були вчинені терористичні дії: закладено вибуховий пристрій чи вибухова речовина, вчинений підпал, виконані маніпуляції, що призвели до аварії.

Місцем же події в широкому розумінні є вся територія, на якій відбулися руйнування, настали наслідки пожежі чи аварії.

Можлива ситуація, коли місць події декілька. Наприклад, було встановлено не одне, а декілька ВП. Місце встановлення кожного з них є місцем події. Після приведення їх у дію, можливим є «накладення» територій, на яких відбулися вибухи, і в результаті місце події в широкому розумінні буде містити в собі всі місця встановлення ВП, місця руйнувань і ушкоджень.

Щодо підпалів, то на будь-якій ділянці місцевості, що піддалася впливу вогню, можна виділити місце виникнення пожежі, тобто вогнище, і пожарище в цілому. Саме вогнище пожежі становить найбільший інтерес для розслідування, оскільки тут може бути виявлена основна маса слідів кримінального правопорушення.

• Яким чином злочинці (кожний із членів злочинної групи) прибули на місце події й залишили його?

Встановлення цих обставин дозволить органам досудового розслідування одержати нові джерела доказової інформації, відшукати речі, що втратили чи покинули злочинці, залишаючи місце події, знайти людей, що бачили їх на різних етапах реалізації протиправного задуму.

Інформація про те, хто і з ким ішов з місця події, дозволить краще усвідомити роль кожного в злочинній групі. Очевидно, що «прикривати» відхід того чи іншого члена групи будуть тільки в тому випадку, якщо він становить особливу цінність для групи: є лідером або єдиною особою, що володіє необхідними знаннями, вміннями чи навичками. Терористи-смертники гинуть на місці події під час вчинення терористичного акту.

• Які часові межі вчинення терористичних дій: коли були вчинені самі дії, коли настали очікувані наслідки?

Можливий визначений розрив у часі між установкою ВП і приведенням його в дію. Маніпуляції з якими-небудь агрегатами й установками можуть не відразу привести до аварії, що обумовлено, наприклад, особливостями технологічного процесу на тому об'єкті, що став місцем вчинення кримінального правопорушення. Пожежа не відбувається миттєво: у неї є час початку і час закінчення (ліквідації); від моменту створення умов для займання до появи вогню може пройти визначений, часом значний, проміжок часу тощо. Слідчий повинен встановити часові межі того, що відбулося, а також тривалість наслідків.

Іноді ці межі можна встановити з точністю до хвилини (якщо, наприклад, мова йде про вибух), іноді в ході розслідування є можливим установити тривалість протиправних дій тільки орієнтовно (якщо, наприклад, ВП було закладено за кілька днів чи навіть тижнів до вибуху).

У будь-якому випадку в залежності від слідчої ситуації, що складається на тому чи іншому етапі розслідування, визначається ступінь повноти дослідження цього питання. Слідчий повинен вирішити, наскільки точно можуть і повинні бути встановлені часові межі вчинення терористичного акту.

• Хто знаходився на місці події під час вчинення кожного з етапів злочинної операції?

Володіння цією інформацією дозволить слідчому оцінити вірогідність показань тих свідків, що дають у кримінальному провадженні найбільш істотні показання, а також установити інших очевидців і свідків. Не завжди особи, що володіють важливою для розслідування інформацією, виявляють ініціативу і самі приходять до правоохоронних органів. Це обумовлено і правовим нігілізмом, і цілою низкою інших причин.

Велику допомогу у відшуканні свідків вчинення терористичних дій можуть надати ЗМІ, що пропонують контактні телефони усім, хто має якісь відомості про те, що сталося. Отримана в такий спосіб інформація може виявитися корисною при розслідуванні кримінального правопорушення.

Необхідно докладніше зупинитися на іншій групі очевидців: тих, хто і не підозрює, що став очевидцем вчинення терористичних дій, тих, хто бачив чи чув, як відбувалося кримінальне правопорушення, але не зрозумів, що ці дії мають кримінальний характер. Наприклад, багато пасажирів метро проходять повз залишений злочинцями пакет з вибуховим пристроєм, деякі, ймовірно, бачили й людину, що його залишила. Ніхто з них не звертає на це уваги, але якщо незабаром відбудеться вибух, вони, можливо, згадають обставини, що являють інтерес для розслідування. Якщо ж ці події буде розділяти відносно тривалий проміжок часу, такий очевидець може і не згадати без кваліфікованої допомоги ті події, що він спостерігав.

Правоохоронні органи вправі очікувати від свідків прагнення до виконання свого громадянського обов'язку. Однак багато хто не усвідомлює, що побачене чи почуте породжує для них якісь зобов'язання. Отже, якщо такі очевидці не будуть встановлені в ході розслідування, інформація, якою вони володіють, виявиться втраченою. У свою чергу, встановити цих осіб можна тільки в процесі дослідження всіх названих обставин.

Винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Ця група обставин передбачає встановлення суб'єкта (фізична, осудна особа віком від 14 років), за можливістю — його персонографічні дані (прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження і проживання), громадянство.

При цьому слід також враховувати визначення понять, що містяться у Законі України “Про боротьбу з тероризмом” (ст. 1), а саме: терорист — це особа, що бере участь у терористичній діяльності; терористична група — група з двох і більш осіб, що об'єдналися з метою здійснення терористичних актів; терористична організація — це стійке об'єднання трьох і більш осіб, що створена з метою здійснення терористичної діяльності, у рамках якого здійснений розподіл функцій, встановлені визначені правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і здійснення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоча б один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) всієї організації.

Якщо терористичний акт вчинений у складних формах співучасті (тобто з розподілом ролей), то слід встановити у фактичних діях кожного співучасника юридичні ознаки визначеного виду співучасника, що встановлені ст. 27 КК України. При цьому треба враховувати найбільш типові перераховані вище форми такої співучасті, що одержали законодавче закріплення (ст. 25 Закону України “Про боротьбу з тероризмом”).

• *Хто вчинив кримінальне правопорушення?*

Це головна обставина, що підлягає з'ясуванню в процесі розслідування кримінального правопорушення. Повинна бути встановлена кількість правопорушників, прізвище, ім'я і по батькові кожного, стать, вік та інші анкетні дані. Також необхідно одержати дані про особу кожного зі злочинців для відповіді на питання про причини, справжні цілі й мотиви протиправної поведінки тощо. Крім того, повинні бути досліджені й ті зв'язки, що поєднували злочинців та без з'ясування яких неможливо правильно визначити роль кожного в злочинній групі взагалі, й у вчиненні розслідуваного кримінального правопорушення зокрема.

В остаточному підсумку повинна бути створена достовірна інформаційна модель злочинця, що необхідна як для його встановлення, розшуку, вибору тактики роботи з ним, так і для оцінки його небезпеки і призначення йому справедливого покарання.

• *Скільки осіб брало участь у вчиненні терористичного акту?*

Злочинці, як правило, не беруть у групу людей, участь яких у вчиненні кримінального правопорушення не викликана необхідністю. У тому випадку, коли особа, яка задумала вчинити акт тероризму, здатна виконати завдання самотійно, вона не намагається підібрати собі співучасників. Тільки якщо виконання злочинного задуму вимагає участі кількох осіб (з різних причин), створюється злочинна група чи залучається раніше створена. Як вказувалося вище, у виконанні всіх дій, що складають зміст злочинної операції, не обов'язково бере участь злочинна група в повному складі. Цілком розповсюдженими є, наприклад, ситуації, коли найбільше число злочинців бере участь у підготовці до вчинення терористичного акту, у підшуканні знарядь злочину, проведенні розвідки в місцях передбачуваних актів тероризму. Для визначення ролі кожного зі злочинців і ступеня його відповідальності важливо точно встановити, хто саме брав участь на тому чи іншому етапі вчинення злочину.

• *Якщо кримінальне правопорушення вчинено групою осіб, чи здійснювався попередній розподіл ролей, чи зберігався він протягом вчинення всього комплексу злочинних дій, якщо змінювався, то коли, як, у зв'язку з чим, з чиєї ініціативи, чи була група організованою, на якій території діяла?*

Результат дослідження цих обставин дозволяє зрозуміти дійсний ступінь небезпеки злочинної групи, що вчинила акт тероризму. Крім того, вчинення терористичних дій групою осіб за попередньою змовою визнається обтяжуючою, а організованою групою — особливо обтяжуючою обставиною.

Встановлення факту зміни ролей в процесі реалізації протиправного задуму, особливо за наявності відомостей про те, з чиєї ініціативи це було здійснено, дозволяє висунути версію про лідера злочинної групи.

Дослідження інформації про територію, на якій здійснює свою діяльність терористичне формування, особливо важливо в ситуа-

ції, коли розслідування проводиться від конкретного акта тероризму до виявлення протиправної діяльності формування в цілому.

• Чи була отримана винагорода за вчинення кримінального правопорушення (безпосередньо від замовника, через посередника). Якщо була отримана, то ким, від кого, за здійснення яких дій, до вчинення злочину чи після, де, у якому розмірі (чи була вона заздалегідь обговорена, ким, чому саме в такому розмірі), за яких обставин?

Факт одержання винагороди за вчинення терористичних дій свідчить про найманий характер протиправних дій виконавця. У зв'язку з цим важливо з'ясувати, хто є «автором» ідеї вчинення акта тероризму і переслідує терористичні цілі. Якщо ці цілі переслідує замовник, метою виконавців буде виконання замовлення, а мотив — корисливим. Але якщо ці цілі переслідували виконавці, необхідно додатково встановлювати, які були мета й мотив замовника.

Підкреслимо, що навіть за невстановлення замовника, мотив його поведінки може бути встановлений. У випадку ж, коли замовник у ході розслідування встановлений, дослідження мотиву його злочинної поведінки є обов'язковим.

• Як довго кожна особа з числа злочинців знаходилася на місці події (до вчинення терористичних дій, під час їх вчинення чи після)?

З'ясування цієї обставини взаємозалежно зі з'ясуванням часових меж події і кількості злочинців, що брали участь у виконанні терористичних дій на кожному з етапів. Його дослідження повинно включати і з'ясування того, як довго місце установки вибухового пристрою чи пристрою, що спровокував пожежу, було доступно для необмеженого кола осіб, коли саме туди міг прийти (проникнути) злочинець.

• Яка основна мета й мотиви протиправних дій?

Необхідно встановити, яку саме мету переслідували злочинці під час здійснення терористичних дій:

- порушення суспільної безпеки;
- залякування населення;
- вчинення впливу на прийняття рішень органами влади.

Крім того, необхідно встановити, чи охоплювалося наміром злочинців настання визначених наслідків чи вони ставилися

до наслідків байдуже; чи не було метою кримінального правопорушення завдання іншої шкоди, ніж та, що була завдана фактично.

Щодо терористичної групи чи терористичної організації необхідно встановлювати і доказувати:

1. Наявність ознак групи чи осіб-членів організованої групи. Коли виник намір вчинення злочину. Що стало підставою і приводом до цього. Мотиви і цілі, що переслідував кожний зі злочинців. Підстави, методи, конкретні факти залучення (вербування) нових учасників.

Структура групи, наявність в ній відповідних підрозділів, розподіл ролей, роль кожного в групі, фактичні ролі (значення) керівників і рядових виконавців кожного з підрозділів, активність кожного учасника в кожному злочинному епізоді. При цьому необхідно чітко усвідомлювати положення ст. ст. 29, 30 КК України про відповідальність співучасників, організаторів і учасників організованої групи або злочинної організації, а також ст. 33 КК України про сукупність злочинів. Характеристика особистості кожного учасника групи.

Способи зв'язку, форми підтримки контактів у злочинній групі, частота зустрічей. Використовувані способи конспірації й інші засоби забезпечення безпеки. Способи приховання злочинної діяльності і її слідів.

При здійсненні терористичного акта групою осіб за попередньою змовою, крім того, підлягають встановленню такі обставини: а) вчинення терористичного акта діями двох чи більшої кількості учасників; б) конкретні дії кожної особи, що у цілому стали причиною і призвели до досягнення мети терористичного акта.

2. Джерела матеріального забезпечення. Легально функціонуючі і раніше створені суб'єкти господарсько-фінансової діяльності. Нелегальні доходи від різних (таких як контрабанда, вимагання, викрадення людей, і т. ін.) форм злочинної діяльності. Способи легалізації злочинних доходів. Надання групі допомоги з-за кордону з боку державних, недержавних організацій, приватних осіб. У чому виражається ця допомога, її розміри. Місцезнаходження фінансових і матеріальних ресурсів.

3. Плановані і фактично здійснені форми основних і пов'язаних з ними інших злочинних дій. Способи вчинення конкретних злочинів щодо кожної форми. Наявність фактів розпалення національної чи релігійної ворожнечі.

4. Конкретизація кожного злочинного епізоду за місцем, часом й учасниками. Наявність фактів загибелі людей та інших тяжких наслідків.

Ознаки внутрішньої діяльності терористичної групи чи терористичної організації можна в цілому розподілити на такі групи: *забезпечення діяльності щодо безпосереднього вчинення терористичного акта*: наявність визначеної програми і плану терористичних дій; конспіративність відносин між терористами і розподіл функцій; забезпечення «легенди» законного перебування терористів у визначеному місці (державі, регіоні, на місці злочину і т. п.); інформаційно-розвідувальне забезпечення діяльності із вчинення злочину, поширення даних про захоплених осіб, «наміри» організації, визначення і збирання відомостей про об'єкт тероризму, його оточення, розробка і перевірка маршрутів пересування і т. п.); *діяльність із господарсько-матеріального забезпечення терористичної організації і підготовки акта тероризму* (пошук транспортних, фінансових засобів вчинення злочину, виготовлення необхідних знарядь, підбір і придбання (оренда, купівля) місць дислокації учасників організації, об'єктів їхнього тренування і спеціальної підготовки; перебування терористів і викрадених осіб і т. п.); *контррозвідувальне й охоронне забезпечення терористичної діяльності* (охорона місця вчинення злочину, утримання викрадених осіб, складів, баз, конспіративних квартир, перевірка нових членів організації, вербування співробітників спецслужб і т. п.); *діяльність із підбору, навчання і перепідготовки членів організації*, вивчення досвіду діяльності інших терористичних організацій; *організаційно-управлінська діяльність* із керівництва, встановлення і підтримки зв'язків з державними структурами, а також з іншими терористичними організаціями.

Здійснення особою терористичного акта передбачає лише *прямий умисел*. Тобто винуватий усвідомлював, що вчиняє загальнонебезпечні дії, що створюють небезпеку для життя і здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди, чи настання інших тяжких наслідків, чи загрозу здійснення зазначених дій і бажає їхнього здійснення. При загрозі не має значення, чи дійсно винуватий мав намір привести її у виконання, реалізувати.

Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» вперше вводиться юридична відповідальність юридичної особи за вчинення терористичного акта її членами (співробітниками). Так, у ст. 24 названого Закону України прямо зазначено, що організація, відповідальна за здійснення терористичного акта та визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується. У випадку визнання судом України, у тому числі відповідно до її міжнародно-правових зобов'язань, діяльності організації (її відділення, філії, представництва), зареєстрованої за межами України, терористичної, діяльність цієї організації на території України забороняється, її українське відділення (філія, представництво) на підставі рішення суду ліквідується, а належне йому майно і майно зазначеної організації, що знаходиться на території України, конфіскується.

Обов'язковим є встановлення в діях терориста (терористів) визначеної законом *спеціальної мети*: 1) порушення громадської безпеки; 2) залякування населення; 3) провокація військового конфлікту, міжнародного ускладнення; 4) вплив на прийняття рішень чи здійснення або не здійснення дій органами державної влади або органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; 5) привернення уваги громадськості до визначених політичних, релігійних чи інших поглядів винуватого (терориста).

Мета терористичних актів зовні може виявлятися в таких об'єктивних ознаках: а) *діяльність проти держави*: посягання чи загроза посягання на життя і здоров'я осіб (вищих посадових і посадових осіб, представників міжнародних організацій, правоохоронних органів, лідерів партій, рухів, інших громадських об'єднань); посягання або загроза посягання на об'єкти державного господарства (атомні електростанції, гідроелектростанції, нафтогазопереробні заводи, системи водопостачання, сховища нафти і газу, генеруючі електроенергію підприємства, заводи по переробці токсичних, шкідливих хімічних і радіаційних речовин); посягання або загроза посягання на об'єкти, що безпосередньо не належать державі; б) *діяльність проти визначених організацій*: посягання або загроза посягання на життя чи здоров'я учасників організацій. Як правило, у цих випадках злочинні посягання спрямовані на керівництво організацій, членів її вибор-

них органів; посягання або загроза посягання на об'єкти власності організацій; посягання або загроза посягання на об'єкти, що безпосередньо не належать організації (орендовані приміщення, транспорт, комунікації тощо); посягання або загроза посягання на життя чи здоров'я осіб, що не є членами даної організації (наприклад, випадкові відвідувачі); в) *діяльність проти індивіда*: посягання або загроза посягання на життя, волю, здоров'я індивіда або близьких йому осіб; посягання або загроза посягання на майно, що знаходиться у власності чи у володінні індивіда або близьких йому осіб.

Точне встановлення мети вчинення терористичного акту дозволяє також розмежувати це кримінальне правопорушення від деяких інших складів злочинів, з якими майже збігається за способом вчинення, знаряддям злочину, шкідливими наслідками. Наприклад, якщо дії, передбачені ст. 258 КК України, вчинені з метою ослаблення держави, то відповідальність настає за *диверсію* (ст. 113 КК України). Терористичний акт (ст. 258 КК України) від екоциду (ст. 441 КК України) у відповідних випадках також необхідно відрізнити саме за спеціальною метою злочину.

Мотив при вчиненні терористичного акта не має значення для кваліфікації, але є важливим для повного і правильного з'ясування навмисного характеру дій злочинців, точного визначення мети злочину. Найчастіше мотив збігається з метою вчинення злочину, але може і відрізнитися, зокрема, коли у вчиненні злочину беруть участь найманці, що керуються корисливими мотивами, чи політичні діячі, яких спонукають кар'єристські інтереси тощо. Крім цього, припущення щодо мотивів і мети злочину, особливо на початковому етапі розслідування, складають основу версій, дозволяють окреслити коло осіб, що можуть бути причетні до організації і вчинення злочину і планувати заходи щодо їх встановлення і перевірки.

Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. До обставин, що підлягають встановленню і дослідженню відносяться характер і розмір збитку, заподіяного кримінальним правопорушенням. Здійснення терористичного акта або загроза його вчинення є причиною заподіяння шкоди державі й окремим громадянам у вигляді: матеріальної шкоди (прямої чи у формі неодержаних до-

ходів) фізичним і юридичним особам будь-якої форми власності; фізичної шкоди (шкода здоров'ю) і моральної шкоди потерпілим. Тому слідчий зобов'язаний встановлювати конкретний вид заподіяної шкоди і його розмір.

Варто враховувати, що в нормі кримінального закону (ст. 258 КК України) встановлені кваліфіковані види шкоди, з якими пов'язується кримінальна відповідальність винуватих осіб. Це, зокрема, небезпека для життя або здоров'я людини; заподіяння значної істотної шкоди; настання інших тяжких наслідків; загибель людини.

Для встановлення того, що терористичним актом *створена небезпека (чи існувала загроза) здоров'ю людини*, необхідно довести, що внаслідок зазначених дій настав (чи була реальною загроза цьому) психічний розлад здоров'я хоча б однієї людини, чи наступила втрата його працездатності, він став інвалідом чи отримав тяжкі тілесні ушкодження тощо.

Для встановлення того, що терористичним актом *заподіяно настання інших тяжких наслідків*, необхідно підтвердити доказами, що зазначені дії заподіяли тривалу перерву функціонування елементів систем забезпечення життєдіяльності населення тієї чи іншої території, ускладнення відносин між державами (наприклад, згортання або істотне обмеження торгівлі, туристичного обміну), тяжкі тілесні ушкодження одній особі або середньої тяжкості двом і більше особам.

Для встановлення того, що терористичним актом *заподіяна загибель людини*, необхідно підтвердити доказами, що зазначені дії стали причиною смерті однієї чи декількох осіб.

Необхідно встановити загальну кількість потерпілих, прізвище, ім'я, по батькові кожного, вік, національність, громадянство, соціальний стан, місце проживання і роботи, чи займався якою-небудь суспільною чи політичною діяльністю, коло спілкування кожного з потерпілих, відносини, що їх пов'язують, і т. п.

Важливо встановити якісні й кількісні характеристики об'єкта впливу. Іншими словами, необхідно не тільки з'ясувати, на кого саме здійснився вплив, а й у випадку залякування максимально конкретизувати, що розуміється під поняттям «населення»: яка група людей, за якою ознакою вони об'єднані слідчим у таку групу.

• *Чи була завдана шкода здоров'ю потерпілих (одному чи декільком): коли, яка, в який спосіб, де, ким, чи була небезпечною для життя в момент заподіяння? Чи є отримані тілесні ушкодження чи смерть потерпілого (потерпілих) наслідком вчинення терористичного акту?*

Відповідно до кримінально-правових норм заподіяння смерті з необережності є кваліфікуючою ознакою, а заподіяння смерті декільком особам може розглядатися як інший тяжкий наслідок.

Названі обставини повинні бути ретельно досліджені. Саме відповіді на ці питання дозволяють зробити висновок про справжні мотиви протиправної поведінки, знаряддя, використані в процесі вчинення кримінального правопорушення, що підтверджує факт їх застосування, а також висновок про суспільну небезпеку того чи іншого злочинця: чи є для нього життя і здоров'я інших людей недоторканними, чи готовий він для досягнення своїх цілей позбавити здоров'я і навіть життя незнайомих і ні в чому не винуватих громадян.

Природно, що у випадку завдання будь-якої шкоди здоров'ю всі обставини такого завдання повинні бути досліджені всебічно, повно й неупереджено.

• *Яка матеріальна шкода завдана кримінальним правопорушенням?*

У процесі вчинення терористичних дій, поряд із заподіянням шкоди здоров'ю, потерпілим може бути завдана матеріальна шкода. Шкода буде завдана також руйнуваннями, що є наслідками терористичних дій.

• *Чи є кримінальне правопорушення причиною інших тяжких наслідків, яких саме?*

Згадування про інші тяжкі наслідки як обтяжуючі обставини міститься в частинах ст. 258 КК України. Отже, необхідність їх дослідження є очевидною.

Установлення тільки факту настання тяжких наслідків недостатньо, тим більше, що законодавець не розкриває це поняття. Таким чином, саме слідчий повинен не тільки вивчити характер наслідків, установити причинний зв'язок із вчиненими терористичними діями, а й обґрунтувати справедливість віднесення їх до категорії тяжких.

Обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження.

У відповідних випадках підлягає встановленню вчинення кримінального правопорушення повторно, за попередньою змовою групою осіб; діяльність із створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво ними або участь у цих структурах; матеріальна, організаційна чи інша діяльність із створення або забезпечення діяльності терористичної групи або терористичної організації.

Підстави закриття кримінального провадження передбачені ст. 284 КПК України. Кримінальне провадження щодо терористичного акту закривається, в разі якщо: 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; 4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; 5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; 6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню.

Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування.

Питання для самоконтролю:

1. Як співвідносяться обставини, що підлягають доказуванню, передбачені ст. 91 КПК України і обставини, що підлягають дослідженню при розслідуванні кримінального правопорушення?

2. Дослідження яких обставин необхідне для встановлення події кримінального правопорушення?

3. Дослідження яких обставин необхідне для встановлення винності обвинуваченого та мотивів вчинення кримінального правопорушення?

4. Дослідження якої обставини дозволяє розмежувати терористичний акт від деяких інших складів кримінальних правопорушень, майже подібних за способом вчинення, знаряддями, шкідливими наслідками?

§ 4. Типові слідчі ситуації та слідчі версії на початковому етапі розслідування терористичних актів

У криміналістиці розроблена класифікація слідчих ситуацій залежно від обсягу, характеру та ступеню визначеності вихідної інформації на початковому етапі розслідування. Ці ситуації умовно поділяють на два види: прості (сприятливі для розслідування) і складні (несприятливі для розслідування, носять проблемний характер). Перші характеризуються тим, що у слідчого в розпорядженні є інформація про кримінальне правопорушення і про особу злочинця, який його вчинив, обстановка місця події частково або повністю збереглася. Другі містять інформацію про кримінальне правопорушення, але не містять інформацію про особу злочинця або ж особа встановлена, але її місцезнаходження невідоме, обстановка місця події не збереглася.

Слідчі ситуації, коли невідома особа злочинця, носить гостро виражений складний та проблемний характер, тому всі зусилля слідчий зосереджує на встановленні його особи. Ці ситуації є найбільш невизначеними в інформаційному відношенні й найбільш складними для вирішення. Коли ж особа злочинця встановлена, але місцезнаходження її невідоме, складається складна проблемно-конфліктна ситуація. Проблемність і конфліктність її полягає у тому, що місце, де переховується злочинець невідоме, дані про його можливі подальші дії відсутні, що, у свою чергу, ускладнює проведення заходів щодо його затримання.

Одним зі способів одержання достовірної інформації є висування та перевірка слідчих версій, коло та зміст яких зумовлені слідчою ситуацією, яка склалася на початковому етапі розслідування. У складній слідчій ситуації при мінімальній вихідній інформації у провадженні найбільшого практичного значення набувають типові слідчі версії, які, при цьому, не повинні замінити творчого підходу особи, яка проводить розслідування.

Отже, виходячи з характеру первинної інформації, при розслідуванні терористичних актів, можна розглядати як типові наступні ситуації:

— надійшла інформація про існування терористичного формування (або його частини) на визначеній території;

— надійшла інформація про терористичний акт (вибух, підпал тощо) або погрозу його вчинення.

У першій ситуації насамперед повинна бути організована перевірка вже наявної й збирання більш детальної інформації про злочинне формування, його чисельність, місця дислокації, злочинні плани і т. п. В другій ситуації організація розслідування залежить від цілої низки додаткових обставин.

Як уже згадувалося, терористичні дії можуть бути вчинені в різні способи. Кожний з них має визначені особливості, що обумовлено особливостями механізму протікання події. Тому виокремлення слідчих ситуацій, що були б загальними для всіх способів вчинення терористичних дій, можливе тільки в дуже узагальненому вигляді.

Класифікація слідчих ситуацій, що була б єдиною для обох форм вчинення тероризму, може бути проведена за джерелом інформації про кримінальне правопорушення:

— злочинець (чи злочинці) звернувся в правоохоронні органи з повідомленням про вчинений акт тероризму чи з погрозами вчинення терористичних дій;

— потерпілі звернулися з заявою про вчинення щодо них кримінального правопорушення;

— очевидці заявили в правоохоронні органи про терористичні дії чи вибух, пожежу, аварію, що відбулися;

— правоохоронні органи отримали інформацію про вчинений акт тероризму із засобів масової інформації.

Для розслідування вигіднішими уявляються перші дві ситуації. У випадку звернення навіть анонімного злочинця в правоохо-

ронні органи з повідомленням про вчинений акт тероризму (перша ситуація) є ймовірність одержання максимально докладної інформації про нього, його наміри й інші обставини провадження. Якщо ж злочинець звертається із погрозами вчинення вибуху, підпалу в терористичних цілях, співробітники правоохоронних органів можуть запобігти реалізації таких погроз.

В другій ситуації слідчий і оперативні співробітники повинні, використовуючи різноманітні тактичні прийоми, надати потерпілому допомогу у викладенні відомих йому фактів з максимальним ступенем докладності. Потерпілі, як правило, володіють досить істотним обсягом інформації.

Працюючи з очевидцем (третя з названих ситуацій), слідчий і оперативні співробітники повинні насамперед переконатися в тому, що громадянин, який звернувся до них, правильно зрозумів характер події, свідком якої він став, і не помиляється в оцінці її причин. Після чого також необхідно надати такому громадянину допомогу у викладенні обставин того, що відбулося. Швидше за все, його інформація буде мати уривчастий, неповний характер. Однак вона має величезне криміналістичне значення і дозволить визначити основні напрямки розслідування на першочерговому етапі, а також пошуку необхідної додаткової інформації.

Основним завданням слідчого й оперативних працівників у четвертій ситуації буде встановлення джерела інформації, місця події, а потім і очевидців події.

Криміналістично значима класифікація слідчих ситуацій можлива й за характером наслідків, що настали:

- відбувся вибух;
- вчинено підпал, у результаті якого почалася пожежа;
- дії правопорушників призвели до аварії на об'єкті.

У залежності від того, які наслідки настали в результаті дій злочинців, слідчий приймає рішення про склад слідчо-оперативної групи, про те, які повинні бути залучені фахівці для проведення найбільш ефективного огляду, а також про те, які технічні засоби необхідно і можливо використовувати в ході дослідження місця події.

Якщо проводити класифікацію виходячи з того, на якій стадії розвитку подій слідчий починає роботу на місці події, то можна обмежитися виділенням двох ситуацій:

— слідчий (слідчо-оперативна група) прибув на місце після закінчення терористичних дій (тобто після вибуху, закінчення пожежі тощо);

— слідчий прибув на місце до закінчення таких дій (тобто в той час, коли вибуховий пристрій, наприклад, уже виявлено, але не знешкоджено, залишається небезпека виникнення пожежі і т. п.)

Очевидно, що в кожній з названих ситуацій завдання й дії слідчого будуть різні. У першій з них основне завдання зводиться до організації слідчого огляду місця події за неодмінної умови попереднього забезпечення безпеки всіх його учасників. В другій ситуації акцент переноситься на організацію проведення спеціальної операції і підготовку до проведення слідчих (розшукових) дій.

Іноді вже на першочерговому етапі розслідування цілком правильно уявляється можливість установити, чи є події кримінальними, тобто із самого початку очевидно, що те, що відбулося, є наслідком протиправних дій. Однак необхідно пам'ятати, що вибухи, пожежі чи інші дії, навіть такі, що призвели до смерті громадян, подібні за обставинами події й результатами, можуть бути наслідками, викликаними не лише кримінальними причинами.

Наприклад, вибух може відбутися в результаті невідворотної сили (сил природи — грози, землетрусу тощо) чи в результаті нещасного випадку. Причиною вибуху можуть бути необережні дії при роботі з вибуховими речовинами, відкритим вогнем чи іншими джерелами підвищеної небезпеки. Пожежа може виникнути як наслідок необережного поводження з вогнем, стати результатом дії сил природи чи порушення правил установки й експлуатації систем опалення й освітлення, може мати місце самозаймання тих чи інших матеріалів. Наслідки, що настали, можуть бути результатом самопідриву чи самопідпалу з метою самогубства. Отже, повинна бути встановлена причина того, що відбулося.

У зв'язку з цим *типовими слідчими версіями*, поряд з версією про вчинення терористичних дій, необхідно вважати версії про те, що причиною події, що сталася, є:

1) невідворотна сила (наприклад, стихійне лихо);

2) недотримання встановлених вимог і правил, у тому числі:

а) недотримання протипожежних правил і правил техніки безпеки при установці, збереженні й експлуатації освітлювальних, опалювальних, газових, хімічних приладів, засобів, установок;

б) недотримання правил збереження, транспортування, використання і технології виготовлення легкозаймистих і вибухонебезпечних речовин і матеріалів;

в) використання устаткування, механізмів, апаратури без надійного протипожежного й іншого, що виключає небезпеку займання й вибуху, захисту; порушення правил експлуатації технологічного устаткування;

г) порушення правил ведення підривних робіт, робіт, пов'язаних з використанням відкритого вогню, а також порушення технологічних процесів на об'єктах підвищеної небезпеки.

Типові версії про природу вибуху варто доповнити версією про сполучення двох видів вибухів, один з яких відбувається цілеспрямовано — з використанням вибухових речовин чи вибухового пристрою, а другий, незапланований, — у результаті першого вибуху відбувається вибух побутових газових мереж, балонів, паливно-мастильних матеріалів, фарби тощо. Наприклад, дія вибухового пристрою в автомобілі може спричинити пожежу й вибух бензобака.

Крім того, повинні бути висунуті й перевірені версії про те, що злочинці не переслідували цілей порушення суспільної безпеки, залякування населення або здійснення впливу на прийняття рішень органами влади. Іншими словами, що виявлені наслідки не пов'язані з тероризмом, а мало місце інше кримінальне правопорушення: убивство або заподіяння шкоди здоров'ю, навмисне знищення чи ушкодження майна й ін.

Слідчий повинен оцінити наявну інформацію і тільки за наявності підстав висунути ту чи іншу версію. Не слід перевіряти усі версії, якщо, наприклад, терорист попередив про вибух, що готується, і, незважаючи на зусилля правоохоронних органів, вчинив його в присутності очевидців.

Ситуації, що складаються у випадку висловлення злочинцями погроз вчинення терористичних дій, також можуть бути класифіковані за декількома підставами.

Насамперед, доцільно розділити їх на дві групи в залежності від того, кому такі погрози були повідомлені:

- представнику правоохоронних органів;
- іншому громадянину, у тому числі представнику ЗМІ.

В кожній групі, у свою чергу, можуть бути виділені ситуації в залежності від поведінки злочинця:

- назвав себе;
- висловив погрозу анонімно.

У першій ситуації зусилля слідчого будуть зосереджені на перевірці вірогідності тих даних, що повідомив злочинець, у тому числі й про себе самого, для з'ясування причини такої поведінки і, в остаточному підсумку, попередження реалізації висловлених погроз.

В другій ситуації його завдання значно складніше, оскільки необхідно вжити заходів до встановлення особи правопорушника, а також місця, де він може знаходитися.

Тільки після одержання необхідної додаткової інформації слідчий може приступити до організації операції з припинення кримінального правопорушення, виключення можливості здійснення дій, якими погрожував правопорушник, а також із його затримання.

При організації розслідування необхідно враховувати, кому були адресовані й, в остаточному підсумку, висловлені погрози. В залежності від цього можливі три слідчих ситуації:

- погрози адресовані конкретній особі;
- злочинець погрожував також родині й близьким цієї особи;
- погрози адресовані установі чи організації, де працює ця особа.

В літературі зустрічаються й інші класифікації слідчих ситуацій. Так, пропонується в залежності від ступеня можливого впливу слідчого поділяти їх на контрольовані ним, частково контрольовані і неконтрольовані. Найбільш складною уявляється остання з названих ситуацій. Основним завданням слідчого в такому випадку буде переведення її гласними і негласними слідчими (розшуковими) діями в частково контрольовану і, за можливістю, у контрольовану. Що ж стосується методичних рекомендацій для слідчого в кожній з названих ситуацій, то вони будуть багато в чому подібні.

Перевірку версій слідчий здійснює паралельно — від кримінального правопорушення (його наслідків) до особи, яка підозрюється у його вчиненні, а також від особи до обставин події, що сталася. За можливістю організується переслідування невідомого правопорушника за „гарячими слідами”, використовуючи при цьому виявлені на місці події сліди (взуття, автомобіля, крові, фрагментів одягу тощо).

Питання для самоконтролю:

1. На які види можна поділити слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування, який характер має кожна з них?

2. Які типові слідчі ситуації виникають, виходячи із характеру первинної інформації про терористичний акт?

3. Надайте характеристику типовим слідчим ситуаціям, виходячи із джерела інформації про кримінальне правопорушення.

4. Які слідчі ситуації при розслідуванні терористичного акту можна виділити, виходячи із наслідків, що настали?

5. Назвіть типові слідчі версії про причини події, що сталася на першочерговому етапі розслідування терористичних актів.

§ 5. Особливості організації та планування розслідування терористичних актів

Організація і планування розслідування кримінальних правопорушень розглядуваної категорії багато в чому визначаються конкретною слідчою ситуацією. Якщо є інформація про створення терористичного формування, на початковому етапі діяльності правоохоронних органів акцент повинен бути зроблений на оперативно-розшукові заходи. Саме вони дозволяють одержати необхідну додаткову інформацію не тільки про злочинну групу, а й про ті конкретні кримінальні правопорушення, що нею вже вчинені або готуються. Інформація, отримана шляхом проведення ОРЗ вноситься до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочинається розслідування.

При одержанні інформації про акт тероризму особливості організації і планування розслідування обумовлені тим, що, як правило, наслідки такого акта ще не ліквідовані, зберігається небезпека повторних вибухів (у тому числі й не кримінальних за своєю природою: наприклад, вибухів газових балонів у будинку, де в результаті першого вибуху почалася пожежа). Це істотно ускладнює роботу слідчої групи, оскільки навіть за наявності загрози знищення слідів, важливих для розкриття і розслідування кримінального правопорушення, насамперед повинні бути вжиті всі за-

ходи до порятунку потерпілих, усунення можливості повторних вибухів, а також з ліквідації наслідків терористичних дій.

У кримінальних провадженнях про терористичний акт, як правило, розслідування здійснюється слідчо-оперативною групою. Для роботи повинна бути створена постійна слідчо-оперативна група, найбільш підготовлене «ядро» якої повинно зберігатися в незмінному складі з початку до кінця провадження. Обов'язковим є створення в структурі цієї групи інформаційно-аналітичної групи, в кількості декількох осіб.

Слід зазначити, що планування й організацію розслідування терористичних актів значної складності слід погоджувати із штабом Антитерористичного центру при Службі безпеки України. При цьому можливо розраховувати на отримання інформаційно-аналітичних матеріалів, корисних для розслідування, а також організаційно-фінансову підтримку. Це пояснюється тим, що згідно ст. 7 Закону України „Про боротьбу з тероризмом” на вказаний орган покладається завдання по збиранню у встановленому порядку, повідомленню, аналізу та оцінці інформації про стан і тенденції розповсюдження тероризму в Україні та за її межами; організації та проведенню антитерористичних операцій і координації діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до конкретних антитерористичних операцій; фінансування антитерористичних операцій, що проводяться, суб'єктами, які ведуть боротьбу з тероризмом, здійснення заходів щодо запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності; взаємодії зі спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом.

При наявності реальної загрози життю та безпеці громадян, інтересам суспільства або держави у випадку, якщо усунення цієї загрози іншими засобами неможливо, у залежності від ступеня небезпеки терористичного акта, керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України за письмовим дозволом Голови Служби безпеки України або керівника координаційної групи відповідного регіонального органу Служби безпеки України, за письмовим дозволом керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України, погодженим з Головою Служби безпеки України, може бути прийнято рішення про проведення антитерористичної операції.

У такому випадку суб'єктами, які проводять операцію, за необхідністю можуть виступати відповідні підрозділи Міністерств: внутрішніх справ, оборони, Державної служби України з питань надзвичайних ситуацій; Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України, Управління державної охорони України. Безумовно, що організація і проведення слідчих (розшукових) дій під час такої спеціальної операції має визначені особливості, які, в першу чергу, пов'язані з необхідністю складної координації проваджуваних заходів з діяльністю інших підрозділів та із загальним планом проведення операції, посиленої охорони членів слідчо-оперативних груп, забезпеченням раптовості проведення визначених заходів, збереження слідчої таємниці тощо.

Поза залежністю від того, як розвиваються події, взаємодія з оперативними підрозділами повинна бути організована таким чином, щоб слідчий мав можливість постійно й оперативно отримувати відомості про реалізацію операції з порятунку потерпілих і ліквідації наслідків терористичних дій з метою визначення тих чи інших джерел інформації і використання їх у процесі доказування у кримінальному провадженні.

Якщо очевидно, що дії є протиправними і є підстави для початку досудового розслідування, важливо правильно і вчасно визначити, які саме слідчі підрозділи повинні займатися організацією розслідування.

Як правило, на місці таких подій роботу всіх фахівців очолює і координує оперативний штаб. Тому заздалегідь повинні бути визначені характер і порядок взаємодії слідчо-оперативної групи зі штабом, а також компетенція начальника штабу й виняткова компетенція керівника слідчої групи СБ України (можливе створення групи, до якої входять представники інших правоохоронних органів, експертних установ, армії тощо).

Керівник слідчо-оперативної групи повинен знати структуру штабу й розподіл функціональних обов'язків між його членами. Наприклад, до складу штабу входить група реєстрації потерпілих. Для розслідування є важливим вчасно встановити не тільки кількість, а й місцезнаходження потерпілих для забезпечення можливості організації і проведення за їх участю слідчих (розшукових) дій, для своєчасного призначення і проведення експертних досліджень і т. п.

Інформація про структуру і функції штабу необхідна також для правильної організації і планування роботи слідчо-оперативної групи на місці події й у ході подальшого розслідування.

Існує багато способів формування слідчо-оперативної групи для розслідування проваджень про тероризм. Однак, нерідко група формується в «авральному» порядку і вже після того, як про вчинення кримінального правопорушення стало відомо. У результаті на місце вибуху, значної пожежі чи досить великої аварії прибувають представники різних правоохоронних органів, не пов'язані відносинами підпорядкування, що ускладнює прийняття погоджених рішень про те, хто і які функції повинен виконувати. Складна обстановка на місці події погіршує положення.

Уявляється доцільним у кожній області спільним наказом керівників підрозділів МВС, МЧС, СБ України й інших державних органів, до обов'язків яких входить забезпечення безпеки, суспільного порядку й законності в регіоні, створити постійно діючу слідчо-оперативну групу, що буде спеціалізуватися на розслідуванні кримінальних правопорушень терористичної спрямованості. В залежності від розмірів регіону України й інших обставин може бути створена не одна, а кілька таких груп. Список осіб, що входять до складу групи, й затверджений графік виїздів на місце події повинні знаходитися в черговій частині регіонального управління (відділу) внутрішніх справ, що, як правило, першим одержує інформацію про події, у черговій частині регіонального управління СБ України й у чергового прокурора.

Необхідно встановити порядок оповіщення членів слідчо-оперативної групи, порядок прибуття їх на місце події, визначити функції кожного з членів групи. Крім того, повинні бути розроблені методичні рекомендації з організації діяльності групи на місці події й у процесі подальшого розслідування. В основу таких рекомендацій може бути покладена спеціальна методика організації розслідування кримінальних правопорушень даної категорії. Однак вона повинна бути адаптована до конкретних умов (великого міста, районного центра, селища міського типу, у якому розташований важливий об'єкт життєзабезпечення населення регіону, тощо).

У групі варто організаційно виділити слідчу, оперативну, експертну підгрупи. Крім того, практика свідчить про необхідність

створення підгрупи, що забезпечує безпеку групи, а також підгрупи, що здійснює зв'язок із засобами масової інформації.

Необхідність останньої обумовлена тим, що вибух, велика пожежа чи аварія звичайно стають предметом пильної уваги з боку населення і засобів масової інформації. Вище вже було зазначено, що цілями терористів є породження паніки, страху в населення. Несвоєчасна передача відомостей чи невірна інтерпретація фактів можуть сприяти досягненню терористичних цілей. Тому ще на етапі формування групи і визначення функціональних обов'язків кожного з її членів повинно бути вирішене питання про те, хто, в яке й у якому порядку передає дані про те, що відбулося, представникам ЗМІ. Кожен випадок несанкціонованої передачі інформації необхідно розглядати як значний прорахунок чи навіть посадовий злочин (в залежності від характеру дій і наслідків, що настали).

Для більш ефективної організації роботи групи дуже важливо, щоб якомога раніше було визначено, хто очолює таку групу і як розподіляються обов'язки: яка підгрупа здійснює взаємодію з оперативними підрозділами; яка підгрупа виконує необхідні слідчі (розшукові) дії (хто конкретно проводить огляди місця події, огляди речей і документів, допити свідків, підозрюваних, потерпілих) і т. п.

Ефективність роботи слідчо-оперативної групи багато в чому залежить від психологічної сумісності її членів, від правильного розподілу співробітників у підгрупах, від доцільного розподілу обов'язків з урахуванням можливостей кожного слідчого, оперативного співробітника чи експерта. Це необхідно враховувати при формуванні групи. Однак оперативна обстановка в регіоні не завжди дозволяє підбирати склад групи найбільш оптимально. Проте можна вирішити ті чи інші питання й уникнути конфліктних ситуацій за умови організації попереднього спільного навчання членів групи.

Уявляється доцільним організувати таке навчання у вигляді відповідних тренінгів, в ході яких члени групи мають можливість встановити психологічний контакт, необхідний у тих екстремальних умовах, за яких доведеться працювати групі (особливо на початковому етапі). Подібні заняття дозволяють виявити несумісність окремих членів групи. У керівництва правоохоронних органів за необхідності буде можливість вчасно зробити їх заміну.

Складність ситуацій, що виникають при вчиненні кожного акта тероризму, виправдує багатоетапність формування і підготовки слідчо-оперативної групи до роботи в таких умовах.

В даний час вирішення зазначених питань іноді займає дуже тривалий час, в результаті чого процесуальні рішення приймаються або несвоєчасно, або неуповноваженими особами, що призводить до непоправної втрати інформації, що має вирішальне значення.

Велику роль відіграє діяльність з ведення переговорів з терористами, особливо в ситуації висловлення терористами погроз. Однак й у випадку, коли терористичні дії вже вчинені (при виявленні терористів), це завдання є актуальним. Оскільки технологія й енергетика тероризму побудовані на реактивних психолого-психопатологічних елементах, то вміння їх розпізнавати і нейтралізувати є основою успішних переговорів із суб'єктами тероризму.

Основу планування (і, відповідно, планів як матеріального результату процесу планування) може складати запропонований вище перелік обставин, що підлягають дослідженню.

Разом з цим необхідно відзначити, що це не виключає, а, навпаки, передбачає використання версійного підходу, методу моделювання, інших наукових способів і методів організації роботи слідчого і пізнання події кримінального правопорушення.

Використання версійного підходу є актуальним насамперед у ситуаціях, коли зібрана у кримінальному провадженні інформація не виключає ймовірності того, що причини вибуху, аварії і пожежі мають некримінальний характер. Своєчасне висування всіх можливих з урахуванням обставин провадження версій і перевірка їх при провадженні першочергових слідчих (розшукових) дій допоможуть слідчим (слідчо-оперативній групі) уникнути помилок в основних висновках у розслідуванні, неправильних оцінок отриманої інформації.

Форма плану не передбачена кримінальним процесуальним законодавством і обирається слідчим довільно. Зокрема, вона може бути представлена у вигляді таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Обставини, що підлягають дослідженню	Що відомо з даної обставини	Що необхідно встановити	Заходи (слідчі (розшукові) дії)	Строки	Виконавець	Результат (коротко, можна з посиланням на аркуші провадження)
1	2	3	4	5	6	7

У першій графі перераховуються обставини, які підлягають дослідженню, що розглянуті вище. У залежності від ситуації вони можуть деталізуватися. У ході розслідування кримінальних проваджень, ропчатих за фактами вчинення терористичного акту, крім традиційно досліджуваних обставин, повинні встановлюватися обставини, що дозволили реалізувати задум терористів. Складність полягає в тому, що дослідження таких обставин (часто малозначимих в інших кримінальних провадженнях) може набути характеру розслідування самостійного кримінального правопорушення. Наприклад, у випадку використання терористами промислово виготовленого вибухового пристрою, повинні бути ретельно розслідувані обставини заволодіння таким пристроєм, оскільки це може бути пов'язано і з розкраданнями, і з контрабандою, і з іншими кримінальними правопорушеннями, що являють велику небезпеку для суспільства.

Очевидно, що керівник слідчо-оперативної групи не може здійснювати все розслідування особисто, тому кращим уявляється складання максимально докладного плану розслідування. За чіткої спрацьованості групи, високого професіоналізму керівників підгруп, а також за наявності детальних планів роботи кожної з підгруп керівник може обмежитися і менш докладним планом роботи групи в цілому.

В другій графі коротко викладаються ті обставини, що вже безперечно встановлені на момент складання плану розслідування. Важливо, щоб у цій графі відбивалася тільки та інформація, що зібрана саме при дослідженні обставини, позначеній у першій графі. Можливо, що в тих чи інших обставинах на початковому етапі розслідування інформація буде взагалі відсутньою. У та-

кий ситуації важливо як можна більш детально визначити, що саме необхідно встановити, в якій послідовності, які повинні бути основні напрямки пошуку необхідної інформації.

У *третьій графі* фіксуються ті питання, що виникають у зв'язку з наявною інформацією щодо кожної з обставин, що підлягають дослідженню. А за відсутності інформації — питання, які необхідно досліджувати для того, щоб одержати максимально повне уявлення про кожну із зазначених обставин. У ситуації дефіциту інформації про подію ці питання допоможуть визначити основні напрямки розслідування.

У *четвертій графі* вказуються ті слідчі (розшукові) дії, що можуть сприяти найбільш повному дослідженню саме даних обставин, і коротко перераховуються основні цілі кожного з цих заходів чи дій. Це дозволить, у свою чергу, визначити, який комплекс заходів має бути запланований для досягнення тих самих цілей.

П'ята графа — терміни проведення заходів — необхідна при плануванні роботи у кримінальних провадженнях про тероризм, особливо в ситуаціях, коли очевидно, що кількість вчинених кримінальних правопорушень, кількість злочинців чи інші обставини не дозволяють закінчити розслідування у встановлений законом двомісячний строк. Наприклад, у процесі розслідування встановлено, що кримінальне правопорушення вчинене терористичним формуванням, що раніше здійснювало терористичні акти й інші кримінальні правопорушення корисливо-насильницького характеру.

У цій графі можна вказувати не тільки запланований термін проведення того чи іншого заходу, а й граничний, до якого ті чи інші заходи повинні бути закінчені. Як правило, у кримінальних провадженнях про акти тероризму необхідно допитати від декількох сотень до навіть тисяч людей. Очевидно, що в загальному плані недоцільно вказувати точну дату допиту кожного, що часто й неможливо. Припустимо обмежуватися терміном, до якого повинні бути проведені всі заплановані допити, чи, попередньо розбивши усіх свідків на групи, установити такі строки для кожної групи окремо, тим більше що проведення допитів може бути доручено різним підгрупам слідчих, які входять до складу слідчо-оперативної групи, чи доручати їх проведення відповідним підрозділам за місцем перебування свідків і потерпілих, що виїхали в інші регіони.

Щоб розслідування було організовано найбільш ефективно, керівник групи повинен або визначити напрямки діяльності для кожного з членів групи, або конкретні заходи, проведення яких він доручає кожному з них. Це повинно бути зафіксовано в шостій графі плану.

У цьому графу варто заносити коротко сформульовані результати проведених слідчих (розшукових) дій. Таку інформацію керівник може одержувати при вивченні протоколів слідчих (розшукових) дій, а також на регулярно проведених оперативних нарадах групи.

Згрупована в такий спосіб інформація може бути використана для оцінки якості, повноти й об'єктивності дослідження даної обставини, а також надалі при складанні письмових повідомлень про підозру, обґрунтуванні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, складанні обвинувального акту тощо.

При складанні плану в кожній обставині, що підлягає дослідженню, доцільно на окремому аркуші зазначати, які повинні бути проведені слідчі (розшукові) дії для максимально повного й об'єктивного дослідження даної обставини, а також які отримані результати.

Велику допомогу слідчому при плануванні розслідування у кримінальних провадженнях про тероризм можуть надати різного роду додатки до плану.

Насамперед, хотілося б звернути увагу на можливість і корисність складання схем зв'язків між потерпілими і правопорушниками, їхніми близькими родичами і знайомими. Іноді такі взаємини можуть виявитися настільки заплутаними, що без схеми дуже важко зрозуміти, у яких відносинах знаходилася одна особа, що являє інтерес для розслідування, з іншою. Особливо важливе значення такі схеми набувають у випадку дослідження діяльності великого й добре організованого терористичного формування.

Крім того, такі схеми можуть надати допомогу не тільки у фіксації вже встановлених слідством зв'язків, а й у прогнозуванні і подальшому дослідженні інших зв'язків і відносин, тих, про які невідомо слідству, але які обов'язково повинні існувати, не можуть не існувати, виходячи з ситуації, що склалася у кримінальному провадженні. Очевидно, що без ретельного дослі-

дження таких зв'язків не вдасться встановити усі факти протиправної діяльності: всі (чи хоча б основні) джерела надходження зброї, інформації тощо.

Якщо розслідується злочинна діяльність терористичного формування, що існувало протягом тривалого проміжку часу, то неминуче з'ясується, що його склад не залишався постійним й у вчиненні кримінальних правопорушень брали участь не одні й ті самі особи. У таких випадках істотну допомогу в роботі можуть надати таблиці, в які заносяться відомості по кожному епізоду з вказівкою осіб, що брали в ньому участь (див. табл. 2).

Таблиця 2

Члени злочинної групи	Епізоди		
	Вибух автома- шини	Підпал торгового кіоску	Вибух в офісі
М	+	+	+
Н	-	+	+
Р	+	+	-
О	+	-	-
К	+	-	-

Можливо, в якому-небудь епізоді рядок залишиться незаповненим, отже, не встановлені члени злочинної групи, що брали участь у вчиненні зазначених дій. З таблиці також видно, що, наприклад, встановленої кількості членів групи явно недостатньо для виконання такого обсягу дій або одночасного виконання дій у різних місцях, що знаходяться на великій відстані одне від одного. Таким чином, таблиця не тільки дозволить наочно представити вже наявну інформацію, а й може бути основою для висування нових версій у кримінальному провадженні, визначення наявних прогалин.

Важливу інформацію для розслідування можуть надати й схеми переміщень підозрюваних і потерпілих. Такі схеми дозволять уже на початковому етапі розслідування, хоча б приблизно, встановити, яка кількість злочинців могла виконати всі необхідні дії одночасно або протягом короткого проміжку часу, де могли бути залишені вибухові пристрої, що не спрацювали тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Які міністерства та відомства можуть бути суб'єктами проведення антитерористичної операції?

2. Який склад слідчо-оперативної групи, що формується для розслідування терористичного акту? Хто є керівником такої групи?

§ 6. Організація і тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичних актів

6.1. Огляд місця події

Загальні положення огляду. Одним з основних і першочергових процесуальних засобів боротьби з тероризмом є огляд місця події, юридичною підставою проведення якого є ст. ст. 223, 237 КПК України. Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України огляд місця події може бути проведений у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду. Сутність цієї слідчої (розшукової) дії полягає в безпосередньому сприйнятті особою, що її проводить, місця події.

Вся адміністративна територія, де відбувся терористичний акт, номінально є місцем події. Вона може фактично складатися з десятків, сотень або тисяч локальних місць події, які відносяться до конкретних епізодів вчиненого кримінального правопорушення.

Місцем події у кримінальних провадженнях про тероризм може бути: ділянка місцевості, що належить як до державної чи суспільної власності, так і будь-кому на праві особистої власності (вулиця, площа, пустир, двір, берег водойми); приміщення (будь-якої форми власності: багатоповерховий багатоквартир-

ний будинок, індивідуальна будівля, підсобний будинок, окремі приміщення в них), де: було вчинено кримінальне правопорушення; настали шкідливі наслідки; є інші сліди даної події. *Наприклад, у кримінальній справі (Дніпропетровська обл., 2001 р.), по обвинуваченню С. у вчиненні терористичного акту (вибуху і тролейбусі з 60-ма пасажирами), місцем події був тролейбус та навколишня територія; у кримінальній справі (Одеська обл., 2002 р.) по обвинуваченню Ш. у вчиненні терористичного акту (вибуху в кафе "Аніон"), місцем події було як саме кафе, так і навколишня територія; у кримінальній справі (Київ, 2004 р.) по обвинуваченню П., Ш., З. та С. у вчиненні терористичного акту (вибухів на речовому ринку „Троєщина”) місцем події була територія речового ринку.*

Після терористичного акту на місцях події можуть знаходитися потерпілі живі особи, трупи, одяг і його частини, ушкоджені будинки, споруди, елементи їх конструкцій, зброя, боеприпаси, речі, що використовувалися як зброя, сліди їх застосування.

Завдання огляду місця події полягають у тому, щоб:

1) безпосередньо вивчити матеріальну обстановку для з'ясування характеру і обставин події;

2) виявити, зафіксувати й вилучити сліди та предмети, які вказують на наявність (відсутність) у розслідуваній події ознак кримінального правопорушення, а також тих, що можуть мати значення для провадження, у тому числі набути значення речових доказів;

3) одержати вихідну інформацію, необхідну для висунення загальних і окремих версій;

4) виявити вихідні дані для наступного проведення інших слідчих (розшукових) дій;

5) встановити джерела можливого одержання інших фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні;

6) встановити причини і умови, що сприяли вчиненню терористичного акту.

Загальними тактичними правилами (принципами) проведення будь-якого огляду є такі:

1. Нормативні: об'єктивність; всебічність; повнота; своєчасність огляду.

2. Організаційні: єдине керівництво оглядом; плановість (планомірність, послідовність); цілеспрямованість; правильне поводження з предметами, що знаходяться на місці події; використання: науково-технічних засобів, допомоги фахівців, даних, отриманих в ході ОРД до початку провадження.

Як свідчить практика, а також деякі відомчі нормативні акти, у числі найбільш характерних недоліків огляду місць подій співробітниками СБУ відзначаються наступні: поверхневість; не завжди правильна фіксація, вилучення і збереження об'єктів; втрата мікрооб'єктів; привнесення сторонніх запахових слідів; недбале оформлення результатів слідчої (розшукової) дії.

В теорії криміналістики виділяються такі етапи огляду: 1) підготовчий; 2) робочий; 3) заключний.

Підготовчий етап огляду місця події умовно поділяється на дві стадії: 1) до виїзду на місце події, 2) на місці події.

До виїзду на місце події одним із головних завдань СОГ є перевірка готовності технічних засобів виявлення і фіксації слідів на місці події. Такими засобами можуть бути дозиметри, вимірювальні прилади, що фіксують зміни радіаційного фону, хімічні реактиви, що використовуються для проведення експрес-аналізів на місці вчинення кримінального правопорушення тощо. При цьому важливим є з'ясування технічної придатності цих приладів і речовин (огляд паспортів, формулярів, оцінок технічного нагляду, встановлення терміну придатності, гарантійних зобов'язань, перевірка працездатності на даний час тощо). Найменування, ідентифікаційні ознаки таких засобів і результат зазначеної перевірки повинні знайти відображення у протоколі огляду.

Крім спеціальних технічних засобів повинні бути підготовлені для використання криміналістичні науково-технічні засоби, що в основному відносяться до засобів фіксації. З огляду на складність описання, об'єктивного й адекватного відображення в протоколі встановлених на місці події явищ і фактів, особливе місце при цьому буде належати використанню засобів судової фотографії, відеозйомки й аудіозапису.

До виїзду, якщо слідчий передбачає наявність на місці події трупа, доцільно забезпечити участь в огляді понятих, які повинні відповідати вимозі ч. 7 ст. 223 КПК про незаінтересованість

у кримінальному провадженні, та спеціалістів. У кримінальних провадженнях про терористичний акт в першу чергу можуть знадобитися судові медики, пожежні техніки, вибухотехніки, криміналісти, фото-, відеодокументалісти та ін.

Огляд місця події проводить слідчий, який є керівником слідчо-оперативної групи. Але на всіх етапах огляду можлива і необхідна як процесуальна, так і непроцесуальна форми взаємодії слідчого і оперативних працівників (членів СОГ, зональних оперативних працівників тощо). До виїзду на місце події оперативні працівники СОГ за вказівкою слідчого надають допомогу:

1. В одержанні з будь-яких джерел даних про оперативну обстановку на місці події, про яке надійшла інформація, визначенні найбільш оптимальних і безпечних маршрутів проходження до місця події і назад з урахуванням мінливої оперативної обстановки.

2. В пошуці і забезпеченні участі в огляді: зональних оперативних працівників, співробітників інших правоохоронних органів, спеціалістів, понятих.

3. В пошуці транспорту, а за необхідності й бойової техніки й паливно-мастильних матеріалів для проходження до місця події і назад, засобів зв'язку членів СОГ зі штабом; криміналістичних і інших технічних засобів, що можуть знадобитися при огляді місця події, а також пакувальних засобів. З урахуванням багатопредметності обстановки місця події важливо передбачити і мати в наявності велику кількість різноманітних видів упакування (мішки і пакети поліетиленові, паперові, коробки, пробірки, шпагат, нитки, паперові і сургучеві печатки, клей, номерні і пакувальні бирки й ін.).

На підготовчому етапі по прибуттю на місце події частина оперативних працівників СОГ за вказівкою слідчого надають допомогу:

1) у визначенні і позначенні меж місця події, організації охорони, у тому числі збройної: самого місця і його оточення; потерпілих, очевидців і членів СОГ;

2) у встановленні анкетних даних (прізвищ, імен, адрес проживання, фактичного нині та планованого в найближчому майбутньому місць знаходження (перебування): очевидців (потерпілих, свідків), наданні їм екстреної допомоги, вживанні заходів з їх евакуації в безпечне місце для кваліфікованої медичної допомоги, розміщення і т. п.

3) у запрошенні понятих для огляду трупів, якщо вони не були запрошені заздалегідь;

4) в опитуванні (до процесуального допиту в тому чи іншому статусі) очевидців з документальним оформленням шляхом одержання пояснень, заяв, складанням рапортів, доповідних записок, довідок, а також із застосуванням технічних засобів (диктофонів, відеокамер) з метою одержання максимально повної інформації про подію, що сталася;

5) у розшуці (переслідуванні) підозрюваних у вчиненні терористичного акту «за гарячими слідами».

6) у вжитті заходів із забезпечення участі виявлених осіб в інших невідкладних слідчих (розшукових) діях, збереження таємниці розслідування (допитах, впізнаннях, очних ставках, оглядах, судово-медичних експертизах. Для цього за погодженням зі слідчим доцільно оформити виклики на конкретні дні й час у встановлене місце, відібрати підписки про нерозголошення даних досудового розслідування).

7) в інформуванні слідчого, що здійснює огляд, про отримані результати ОРД.

Оперативні працівники, що мають негласні позиції в районі місця події, повинні вжити заходів до встановлення зв'язку з ними для одержання інформації того ж роду, що викладена вище.

На робочому етапі огляду особа, відповідальна за його проведення (слідчий), повинна:

- якщо цього не було зроблено раніше — виконати вищевказані положення щодо підготовчих дій після прибуття на місце події;

- роз'яснити права й обов'язки понятим, спеціалістам, іншим учасникам слідчої дії. Крім цього, необхідно чітко проінструктувати цих же осіб про загальні правила й особливості поведінки безпосередньо під час даного огляду (як поводитися під час виявлення предметів, слідів, які заходи власної безпеки вживати й ін., звернути їх увагу на предмети й сліди, що можуть мати відношення до кримінального правопорушення, відгородити (позначити) їх, щоб не зашкодити чи не пропустити (втратити); не втратити можливість роботи з мікро- і запаховими слідами ймовірних злочинців);

- створити групу для пошуку (переслідування) «за гарячими слідами», застосувати собаку для розшуку винуватих осіб, визна-

чення ймовірних шляхів їх приходу на місце події і відходу з нього; вислухати коротку думку запрошених фахівців про найбільш доцільну послідовність дій, застосування технічних засобів;

• повідомити учасників слідчої (розшукової) дії про технічні засоби, що будуть застосовані;

• прийняти остаточне рішення, намітити і довести до відповідальних осіб план (вузли, послідовність роботи) і методи проведення детального огляду, попередити про майбутнє застосування конкретних технічних засобів. На початковій стадії огляду здійснюється орієнтуюча і оглядова фото-, відеозйомка, виміри й описання предметів без порушення їх положення.

Методами огляду за послідовністю застосування прийомів і засобів є:

а) ексцентричний (оглядаючи місце події слідчий та відповідні фахівці рухаються від умовного центра місця події до периферії);

б) концентричний (рух від периферії до центра);

в) фронтальний (рух по визначеній лінії вперед, так зване "прочісування");

г) секторний (рух по секторам від умовного центру до периферії у межах сектору 30–45 град.)

д) змішаний.

Також методами огляду місця події за повнотою дослідження є:

а) суцільний, що полягає у скурпульозному дослідженні всієї території місця події, не минаючи жодного об'єкта);

б) вибірковий (вузловий), при якому оглядаються найбільш важливі фрагменти обстановки місця події, як правило, місця розташування слідів кримінального правопорушення, визначених відповідно до його механізму.

Вибір виду та методу огляду місця події покладається на слідчого як керівника слідчо-оперативної групи, який узгоджує його із спеціалістами, що входять до складу СОГ.

За характером дослідження методи огляду поділяються на статичні (об'єкти досліджуються без переміщень) та динамічні (кожен об'єкт на місці події може оглядатися із порушенням загальної обстановки (братися у руки, перевертатися, відповідним чином досліджуватися і т. д.)

Робочий етап починається зі статичного огляду місця події, коли проводиться загальний огляд, описання, вимірювання міс-

ця події та об'єктів на ньому, складаються загальні плани, схеми. Учасники огляду рухаються не хаотично, а по так званій "доріжці", визначеній спеціалістом-криміналістом, який забезпечує збереження слідів кримінального правопорушення, що знаходяться на землі чи асфальті, запобігає їх знищенню членами СОГ. Слідчий за допомогою спеціаліста виявляє та визначає за допомогою криміналістичних табличок місце розташування слідів кримінального правопорушення, убезпечуючи цим їх випадкове знищення.

Під час статичного огляду проводиться відеозапис, фоторграфування обстановки місця події із використанням орієнтуючого, оглядового, вузлового прийомів фотозйомки та відеозапису, використовуючи при цьому методи кругової та лінійної панорами, вимірвальний метод (із використанням криміналістичної лінійки, рулетки, масштабного квадрату тощо), стереофотографічний метод та інші.

Під час динамічного огляду слідчий за допомогою спеціаліста детально оглядає, інколи досліджує окремі сліди, предмети. Здійснюється пошук і вилучення речей, які використовувалися злочинцями.

Для якісного огляду місця пожежі обов'язкова участь в ньому спеціаліста-пожежника, який надає допомогу слідчому у визначенні осередку загоряння, речовини (суміші), яка використовувалася для підпалу (що свідчить про навмисні дії винуватих осіб).

У ході динамічного огляду проводиться ретельне вивчення слідів, що є очевидними, пошук прихованих слідів, визначення їх належності до події кримінального правопорушення. Всебічно зафіксований на стадії статичного огляду предмет можна взяти в руки (пам'ятаючи про необхідність збереження на ньому всіх можливих у цій ситуації слідів злочинця і гарантії від привнесення сторонніх, у тому числі власних, слідів).

При застосуванні вогнепальної зброї під час вчинення терористичного акту на місці події вилучаються стріляні гільзи, кулі та безпосередньо зброя.

При огляді зброї, після її фіксації з обов'язковою прив'язкою до місця виявлення та застосування заходів безпеки, спеціаліст надає допомогу слідчому у виявленні слідів рук, рук у рукавичках на зовнішніх частинах зброї, здебільшого на його глад-

ких дерев'яних, пластикових і металевих поверхнях, мікрослідів бруду, пилу, мікрослідів потожирової речовини, крові, часток волосся, текстильних волокон тощо. У випадку, коли спеціаліст-криміналіст приходять до висновку, що якісно виявити і вилучити дані сліди методами "польової криміналістики" не представляється можливим, слідчий повинен вжити заходів для правильного упакування та транспортування вилучених об'єктів до відповідної експертної установи для дослідження в лабораторних умовах.

На заключній стадії огляду місця події: підводяться підсумки проробленої роботи; оцінюються всі отримані під час огляду дані. Перевіряється, чи нічого не упущено; упаковуються для доставки в потрібне місце (в орган СБ України, до експертних установ, в інше місце збереження (на склад) виявлені предмети й сліди. З урахуванням вказаної складності місця події важливо мати дуже велику кількість різних пакувальних засобів для вилучення різноманітних предметів і слідів. Будь-який предмет, що вилучається, необхідно упаковувати окремо таким чином, щоб забезпечити надійне збереження на ньому інших, не виявлених у ході огляду місця події, але потенційно можливих слідів. Кожне упакування повинно забезпечувати безпеку вилученого предмета також й від будь-якого несанкціонованого доступу. Тому важливо ретельно прошити (проклеїти і т. п.) упакування, проставити на ньому найбільш доцільний у даному випадку вид печатки (паперова, сургучева, пластилінова), виконати відповідні підписи. Така скрупульозність, крім іншого, дозволить не допустити або максимумально локалізувати в майбутньому реально можливі спроби з боку окремих учасників судочинства й інших зацікавлених осіб дискредитувати добутий в ході огляду місць події об'єкти, що можуть набути значення доказів у кримінальному провадженні, чим ускладнити роботу органів правосуддя і, в остаточному підсумку, уникнути справедливого кримінального покарання; остаточно документально (у протоколі й додатках) фіксується хід і результати огляду місця події; перераховуються всі додатки до протоколу. Підсумкові документи надаються для ознайомлення всім учасникам огляду.

В ході огляду слідчий може робити чорнові нотатки або ж відразу начисто поетапно складати протокол огляду й додатки

до нього. Чорнові нотатки трохи подовжують термін складання протоколу, але уможливають більш логічно, цілеспрямовано, систематизовано викласти інформацію. Такий спосіб викладення інформації не суперечить закону. Складання протоколу без чорнових записів прискорює процес його написання, дозволяє бачити послідовність дій членів СОГ, хоча може іноді ускладнити сприйняття змісту документа через те, що належні до однієї обставини сліди можуть бути описані на різних сторінках протоколу. Протокол, як правило, повинен складатися безпосередньо на місці події.

Загальними вимогами до протоколу огляду місця події є такі: оформлення в точній відповідності з вимогами ст. ст. 104–106 КПК України; повне й об'єктивне відображення усього, що фіксується з метою подальшого використання для одержання чіткого уявлення про обстановку місця події, а за необхідності — її реконструювання; відображення всіх слідів і предметів, виявлених на місці події, що можуть мати значення для встановлення необхідних обставин у кримінальному провадженні.

Структурно протокол огляду складається з трьох частин: вступної; описової; заключної.

У *вступній частині* викладаються: підстави для огляду; час одержання повідомлення про подію; джерело цієї інформації; місце, дата проведення слідчої (розшукової) дії; посада і прізвище особи, що склала протокол; всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); умови (погода, освітленість, температура, наявність опадів і тощо). інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання.

В *описовій частині* протоколу: характеризується місце події; дається описання обстановки на місці події; об'єкти, до яких застосовані конкретні технічні засоби, отримані при цьому результати.

В *заклучній частині* протоколу зазначається наявність заяв і зауважень із приводу слідчої (розшукової) дії, доповнень і ви-

правлень до протоколу і додатків. Обов'язковому відображенню в протоколі підлягають заяви: про неправильні, на думку учасників, дії членів групи; заяви спеціалістів, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням об'єктів і слідів; про необхідність відображення в протоколі тих чи інших не зазначених у ньому обставин; про приналежність тієї чи іншої речі; інші заяви і зауваження, що впливають на характер дій членів СОГ при огляді і напрямок пошуків, пов'язані з обстановкою місця події.

У протоколі також повинні бути відображені неправомірні (наприклад, провокаційні) дії як учасників огляду і присутніх при цьому осіб, так і сторонніх осіб щодо огляду й заходи, вжиті у таких ситуаціях членами СОГ.

Здійснюється підписання протоколу і додатків. Надалі вилучені в ході огляду місця події речі можуть (а найчастіше повинні) бути піддані детальному огляду й за наявних підстав залучені до кримінального провадження в якості речових доказів.

Особливості огляду місця вчинення терористичного акту шляхом вибуху. Для успішної організації розслідування терористичного акту шляхом вибуху необхідно знати механізм вибуху, його основні вражаючі фактори, закономірності утворення та локалізації слідів вибуху.

Під впливом електричного струму або іскри вогнепровідного шнурів засоби ініціювання приводяться в дію і передають заряду ініціюючий імпульс. У результаті починається мимовільне хімічне перетворення з утворенням великої кількості тепла, газів і тиску повітря.

Газоподібні продукти вибуху, що поширюються в усі сторони з великою швидкістю, стискають повітря, що перебуває перед ним, утворюючи зону підвищеного тиску. На передньому фронті зона тиску змінюється стрибкоподібно: від атмосферного до максимуму. Процес поширення такої зони підвищеного тиску зі стрибкоподібним стисканням повітря в ній називається ударною хвилею. Таким чином, основними вражаючими факторами вибуху є газоподібні продукти вибуху, ударна хвиля та потік осколків. Вони неодмінно беруть участь в утворенні та локалізації слідів вибуху. Закономірності їх утворення визначаються конкретним видом вибухової речовини (ВР), конструктивними особливостями застосованого вибухового пристрою (ВП) і його положенням

безпосередньо перед вибухом, характером висадженого об'єкта та кваліфікацією злочинця у вибуховій справі. Отже, пізнання співробітниками СОГ проявів цих закономірностей на місці події дозволить їм одержати інформацію про конкретний вид застосованої ВР, конструктивні особливості ВП та навички злочинця у вибуховій справі, а також забезпечить активізацію розслідування події.

Зони формування та локалізації слідів вибуху умовно поділяються на наступні. Перша зона являє собою сферу радіусом 1,5–2,0 метри, де залишаються газоподібні й конденсовані продукти вибуху, за складом яких визначається вид застосованої ВР. Друга зона — сфера радіусом до 10 метрів, де формуються і залишаються сліди м'якої оболонки ВП (картон, папір, поліетиленова плівка, тканина фольга і т. п.). Третя зона — сфера радіусом до 20 метрів, де локалізуються сліди, що вказують на спосіб підризу ВП: а) електричний (залишки електропроводів, електродетонатора (ЕД), осколки металевих гільз, акумуляторів, електролампочок і т. д.); б) вогневий (шматочки вогнепровідного шнура у вигляді залишку ниток, пластикової оболонки із чорними вкрапленнями, залишки гільзи капсуля-детонатора (КД), пластикові пробки від запальних трубок); в) електромеханічний (на явність деталей і частин годинного механізму, тумблерів, ударника, пружин, залишків електроджерел). Четверта зона — сфера до 100 і більше метрів, де залишаються металеві осколки корпусу ВП та вражаючої начинки.

Крім слідів-залишків ВП, на місці вибуху залишаються сліди у вигляді різних змін на навколишніх об'єктах: кіптяви, обпалення, оплавлення деталей об'єктів; пробоїни, вигини, злами, тріщини, мікрократери та нашарування металу.

Знання про формування та локалізацію слідів вибуху покликані забезпечити співробітникам СОГ успішне вирішення основних організаційно-тактичних питань розслідування даного виду події.

Після одержання повідомлення про вибух співробітник правоохоронного органу насамперед зобов'язаний одержати максимум інформації про подію, час і конкретне місце вибуху, кількість потерпілих, їх стан і місцезнаходження, масштаби руйнувань, наявність і місцезнаходження очевидців, можливі дані про осіб, які

вчинили вибух, вжити заходів до організації охорони місця події до прибуття СОГ, проінформувати оперативного чергового про надзвичайну подію та керівництво органу.

Після прибуття оперативно-слідчої групи на місце події її керівник повинен перевірити охорону місця події, при необхідності посилити її, вжити заходів до виводу за периметр місця події осіб, що не беруть участь у проведенні процесуальних дій, а також вжити заходів до запобігання нових можливих вибухів, загорянь, обвалів і т. п.

З урахуванням великої небезпеки для життя та здоров'я людей ВП, які не спрацювали на місці вибуху, організація огляду місця події повинна здійснюватися з таким розрахунком, щоб всі операції із предметами, схожими на ВП, проводив тільки спеціаліст-вибухотехнік, а члени СОГ підтримували з ним зв'язок на безпечній відстані.

Практика свідчить, що інформація, яка знаходиться у залишках ВП та інших слідах вибуху, є вихідною для провадження подальших слідчих (розшукових) дій. У зв'язку з цим на місці вибуху важливо вести ретельний пошук залишків ВР (корпуса камуфляжу, інших деталей ВП, а також слідів впливу вибуху на навколишнє середовище). Важлива роль у цьому належить спеціалісту-вибухотехніку, який володіє спеціальними знаннями та здатний дати правильну оцінку виявленим речовинам і предметам.

На кожен факт злочинних вибухів правоохоронні органи повинні реагувати негайно, оскільки первинна обстановка на місцях події істотно змінюється, порушуються або зникають сліди застосування ВП та виконавців вибуху, втрачається можливість організації розшуку злочинців «за гарячими слідами».

Після прибуття на місце вибуху, де є потерпілі, в першу чергу здійснюються заходи щодо надання їм медичної допомоги. Якщо дозволяє стан здоров'я, вказані особи підлягають опитуванню (у разі занесення відомостей до ЄРДР проводиться допит) із застосуванням відео- або звукозапису та відправляються до лікувальних закладів. Однак, слід зазначити, що дані на всіх потерпілих потрібно обов'язково зафіксувати, з переліком максимальних установчих даних, за якими можливо було б встановити їх і допитати в майбутньому, вказати приблизний характер їх ушко-

джені, прізвища і місця проживання їх близьких родичів, а також назви лікувальних закладів, куди їх госпіталізують. Також фіксуються номери та адреси станцій і бригад швидкої або невідкладної допомоги, що задіяні у наданні допомоги і вивезенні потерпілих.

При евакуації з місця події трупів вказуються максимально повні відомості щодо них: стать, приблизний вік, дані з виявлених при них документів, відомості про них зі слів інших осіб, особливі прикмети зовнішності та одягу, яка бригада, в який морг чи лікарню евакуювала. При цьому медичний персонал попереджається про необхідність збереження всіх осколків та інших фрагментів ВП, що вилучають із тіл потерпілих, які, як правило, містять криміналістично значиму інформацію про конструкцію застосованого ВП.

Вибух завжди привертає увагу людей, і на місці події, як правило, перебуває велика кількість сторонніх осіб та осіб із числа органів влади. У зв'язку з цим, як уже згадувалося, після прибуття на місце вибуху необхідно їх вивести за межі та організувати охорону місця події. В іншому випадку значна частина слідів кримінального правопорушення може бути знищена, видозмінена, втрачена іншим способом.

При виведенні осіб з місця події необхідно з'ясувати, чи не є вони очевидцями вибуху, зафіксувати їх установчі дані та за необхідності опитати (або провести допит в якості свідків). Крім того, проводиться їх фільтрація з метою виявлення серед них підозрілих осіб — тих, які на місці події опинилися за незрозумілих обставин, ведуть себе нервово, мають при собі матеріали, елементи чи пристрої, що могли бути використані для виготовлення вибухівки, зброю, сліди на тілі чи одязі від дії вибуху або вогню.

При наявності на місці події представників ЗМІ, необхідно встановити їх особи, які канали телебачення, газети, електронні інформаційні ресурси представляють, при можливості на місці опитати їх (якщо досудове розслідування розпочате — допитати як свідків) про те, з якого часу вони спостерігають за подіями, чи можуть повідомити про осіб, причетних до кримінального правопорушення і про обставини його вчинення, потім в установленому порядку витребувати від них копії фото-, відеоматеріалів для долучення їх до матеріалів розслідування.

З огляду на те, що вчинення вибухів потребує ретельної підготовки та враховуючи, що такі дії вчиняються в громадських місцях (поблизу установ, підприємств та організацій тощо), що часто обладнані засобами відеоспостереження, необхідно вжити заходів до збереження та вилучення відеоінформації, на якій можливо зафіксовано сам процес вибуху та події, що передували йому.

При огляді місця вибуху важливо правильно визначити його межі. При цьому необхідно керуватися правилом, що огляду підлягає вся територія зі спорудами, предметами, на яких є сліди впливу вибуху, а також безпосередньо прилягаюча до неї місцевість. Практика розслідування злочинів даної категорії знає випадки, коли осколки вибухового пристрою та годинникового механізму були виявлені в радіусі 180 м від епіцентру вибуху.

На практиці ж найчастіше спостерігається тенденція до звуження меж огляду місця події. Основна увага зосереджується на епіцентрі вибуху, а залишки ВП, інші сліди вибуху та сліди злочинця, що перебувають на території, що прилягає до епіцентру вибуху, залишаються не виявленими.

Велике значення для результативності огляду має розробка плану його проведення. У плані необхідно зазначити: які конкретно об'єкти повинні бути оглянуті, в якій послідовності, які науково-технічні засоби використані, де, чим повинен займатися кожен учасник огляду. Як правило, місце вибуху ділиться на сектори (ділянки), які позначаються чіткими орієнтирами і закріплюються за певною групою із двох-трьох осіб, працюючих у тісному контакті зі слідчим та спеціалістом-вибухотехніком.

Детальне вивчення місця події рекомендується починати з епіцентру вибуху. При наявності чітко вираженої вирви в осередку вибуху здійснюється її фотозйомка або відеозйомка та виміри її діаметра, глибини, висоти гребеня і відстані від епіцентру до найближчих нерухомих орієнтирів. Також потрібно ретельно оглянути як змінилися форми металевих і пластмасових предметів, оплавлення, вигини і злами вибухового характеру, тріщини, рябизна і мікрократери на їх поверхні, тому що на залишках ВП і навколишніх предметах можуть знаходитися конденсовані продукти ВР (частки, що не вступили в реакцію підриву і не вибухнули, а також мікросліди різних домішок).

Якщо в центрі вибуху немає впрви, а є більші руйнування, інтенсивне та дрібне дроблення перешкод, сліди впливу високих температур і наявність кіптяви, то виміряється периметр площі, на якій вони розташовані. При цьому характер руйнування та інших слідів детально описуються. Максимально детально описання у подальшому може мати важливе значення для визначення місця знаходження ВП в момент вибуху, виду та маси застосованої ВР.

Для визначення виду ВР важливо правильно відібрати об'єкти, на яких найбільш ймовірно можуть перебувати її мікрочастки. Продукти вибухового перетворення залишаються на залишках ВП, у кіптяві, ґрунті й на інших предметах, що перебували в безпосередній близькості від заряду ВР. Всі ці об'єкти вилучаються в гумових рукавичках, без струшування пилу й бруду упаковуються в окремі поліетиленові пакети, паперові конверти або картонні коробки.

З дна епіцентру, бокових поверхонь і гребеня необхідно вилучити кілька проб ґрунту (вага проби ґрунту повинна бути не менше одного кілограма), а при наявності води (обсяг проби води — не менше одного літра) чи рослинності — їх зразки. Також вилучаються контрольні зразки ґрунту в місцях епіцентру вибуху, де виключається наявність залишків ВР (з-під каменя, за перешкодою тощо).

Кожна проба упаковується окремо в поліетиленові пакети, які нумеруються та мають бірки з пояснювальними підписами, де вказано місце та час вилучення зразка.

Для виявлення залишків ВП на місці вибуху необхідно проводити розбір завалів і предметів, у які вони можуть проникнути, переміщення і просівання великої кількості ґрунту та інших сипучих матеріалів, збір пилу, бруду, сміття, використовуючи для цього металошукачі, магніти, пирососи, сита та інші технічні засоби.

При вилученні й упакуванні залишків ВП та інших слідів вибуху необхідно поводитися обережно, щоб не порушити їх цілісності, не знищити можливих відбитків рук злочинця, не втратити мікрочастинок ВР і продуктів вибуху, саме тому дані об'єкти вилучаються в гумових рукавичках без струшування пилу й очищення від забруднень.

На заключному етапі огляду з використанням окремих робочих записів, що велися слідчим і спеціалістами при детальному огляді, відеозапису і фонограми (якщо він супроводжувався звуко-, відеозаписом) необхідно оформити протокол огляду у відповідності з вимогами КПК України.

Протокол огляду місця події повинен давати повне і точне уявлення про характер місця вибуху, властивості і ознаки виявлених та вилучених слідів, предметів і документів. Щодо кожного з них слід обов'язково вказувати точне місце виявлення, стан, групові й індивідуальні ознаки.

Для наочності до протоколу додаються схеми, що складаються з позначенням відстані між виявленими об'єктами огляду, фототаблиці зі знімками місця події та його фрагментів, руйнувань, жертв, постраждалих осіб, вилучених предметів та відновлювальних робіт, що тривали під час огляду, а також плани місцевості (у масштабі), виготовлені з використанням загальноприйнятих топографічних знаків і умовних позначок криміналістичних об'єктів.

Для більш точної фіксації на схемі численних слідів вибуху й інших предметів доцільно користуватися наступним прийомом. Епіцентр вибуху умовно прийняти за центр годинникового циферблата, а годинну стрілку, установлену на 12 годину, зорієнтувати за компасом на північ, відзначивши це в протоколі огляду і на схемі. Відстань від епіцентру до місця виявленого предмета зафіксувати на схемі відносно годинного розподілу циферблата.

Плани і схеми необхідно зорієнтувати за частинами світу за допомогою компаса. У планах повинно бути вказано, який масштаб застосовано.

При вибухах великих промислових об'єктів, катастрофах потягів, падіннях літаків тощо доцільно виготовляти схеми місця події на місцевих топографічних або туристських картах, планах об'єктів або транспортних засобів, що дозволить більш повно зафіксувати обставини, що виникли, у прив'язці до оточуючої місцевості, шляхів сполучення, населених пунктів.

Доцільно також проводити відео- і фотозйомку та огляд місцевості, де відбувся вибух, з гелікоптерів або з висотних споруд.

У ході детального огляду необхідно провести вузлову і детальну кольорову фотозйомку, в ході яких рекомендується застосо-

увати глибинний масштаб (фотографічне підвищення чіткості предметів, що знаходиться як на передньому так і на задньому планах знімків), оскільки для вибухо-технічних досліджень істотно значення будуть мати взаємне розташування предметів один відносно одного і відстань між ними.

При детальній фотозйомці необхідно використовувати подовжувальні кільця (або спеціальні об'єктиви для фотокамер) і масштабну лінійку, розташовуючи її поруч із предметом в одній площині з його поверхнею. Предмет повинен займати максимальну площу кадру.

Для фіксації уламків вибухових пристроїв в епіцентрі вибуху, залишків ВП, ушкоджень на трупах і одязі, а також кіптяви від вибуху необхідно застосовувати сучасні кольорові фотоматеріали.

Трупи, залишки ВП і зміни на місці події повинні фіксуватися щодо епіцентру вибуху (найбільш ефективним є метод панорамної зйомки, але його не завжди за технічних умов можливо виконати так, щоб було все видно і зрозуміло, тому широко застосовуються орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна зйомки).

Обов'язково застосовується відеозапис, що фіксує триваючі зміни в обстановці: пожежі, подальший розвал будівель і об'єктів транспорту, процеси ліквідації наслідків вибуху (надання допомоги потерпілим; гасіння пожежі, загорянь, обвалів; транспортування трупів, вивід і вивоз потерпілих і т. п.), а також в ході детального огляду процеси виявлення і вилучення речових доказів, залишків ВП, осколків, вилучення проб та зразків і т. д.

У протоколі огляду місця події обов'язково вказуються слідчі, оперативні працівники, що проводили огляд місця події, які спеціалісти і з якої галузі знань приймали участь в огляді, хто здійснював відео-, фотозйомку, яка відео-, кіно-, фототехніка використовувалася для фіксування.

Обов'язково вказується, які саме предмети, матеріали, сліди і документи вилучено, спосіб упакування, які відео-, звукозаписи, фототаблиці, схеми і плани, додаються до протоколу огляду.

Протокол огляду, крім слідчого чи оперативного працівника, обов'язково підписується спеціалістами, які приймали участь в огляді місця події, а також понятими, представниками адміністрації об'єкту, місцевої влади, які були присутні при проведенні даної слідчої (розшукової) дії.

Практика показує, що результати огляду місця вибуху або виявлення ВП є відправною крапкою та інформаційною базою для подальшої організації розслідування цього виду кримінальних правопорушень, тому значення даної слідчої (розшукової) дії важко переоцінити.

Огляд трупа на місці вчинення терористичного акту. Загальним положенням, тактичним прийомам та рекомендаціям щодо слідчого огляду трупа на місці події приділена значна увага у науковій криміналістичній літературі. Зупинемося на особливостях огляду трупів та їх фрагментів у кримінальних провадженнях про терористичний акт, вчинений шляхом вибуху, оскільки такі огляди суттєво відрізняються від класичної тактики огляду, коли труп вважається центром місця події, його положення не підлягає зміні тощо.

Отже, огляди трупів та їх фрагментів на місці вчинення терористичного акту шляхом вибуху мають свої особливості, що полягають у наступному:

1. При огляді місць вибухів житлових будинків, у метро, інших багатолюдних місцях, трупи та їх фрагменти, як правило, не оглядаються на місці, де їх застала смерть. Це пояснюється тим, що трупи та фрагменти тіл витягаються з-під завалів, зруйнованих конструкцій та їх уламків працівниками рятувальних служб, які відразу починають працювати на місці вибуху. Ця специфічна й небезпечна робота, основною метою якої є виявлення та врятування ще живих людей, проводиться в першу чергу. Трупи, які виявляються при цьому, і фрагменти тіл переносяться у вільне від руїн місце, яке погоджується з керівником слідчо-оперативної групи та знаходиться поруч із місцем вчинення терористичного акту.

2. Більшість потерпілих, якщо є найменша надія врятувати їх життя, ще до початку слідчого огляду відправляються в лікувальні установи.

Таким чином можна констатувати, що у більшості випадків на місцях подій у кримінальних провадженнях про терористичні акти, у першу чергу, що вчинені шляхом вибуху, трупи та їх фрагменти оглядаються не на місцях їх загибелі. Але трупи терористів одразу піддаються огляду з метою виявлення та вилучення з них вибухових пристроїв та зброї. Це докорінно відрізняється

від традиційної тактики огляду, коли труп вважається центральним об'єктом огляду місця події та місце його положення не підлягає зміні.

3. Трупи та фрагменти тіл загиблих здебільшого й найчастіше бувають невпізнаними, що ускладнює огляд. Недоліки та помилки, які можуть виникнути при проведенні низки оглядів трупів, що виражаються в неповноті фіксації ознак зовнішності, невиконанні дактилоскопіювання, розпізнавальної зйомки, поспішності з відправленням до моргу, можуть призвести надалі до плутанини із встановленням особи терористів, їх впізнанням.

З огляду на перераховані особливості та беручи до уваги існування об'єктивної необхідності якнайшвидшого звільнення місця події від трупів (із санітарних та етичних міркувань), рекомендується організувати огляд виявлених трупів та фрагментів тіл на спеціально виділеній для цього робочій ділянці. Для цього необхідно визначити місце огляду трупів, на якому організувати кілька робочих місць (пунктів): пункт реєстрації та необхідну кількість пунктів безпосереднього огляду.

Робота організується так, щоб усі виявлені трупи (фрагменти) спочатку доставлялися на реєстраційний пункт. Там кожному трупу або фрагменту тіла привласнюється реєстраційний номер. При підготовці до огляду реєстраційний пункт забезпечується пов'язками (бирками). На кисть руки або ногу трупа прив'язується, а до фрагмента тіла, при неможливості прив'язати, прикріплюється іншим способом пов'язка (бирка) з номером, привласненим трупу, що записується в список реєстрації трупів та фрагментів. У списку також реєструється, якщо це можливо, ім'я, прізвище, стать та особливі прикмети, вказується на яку ділянку (пункт) відправлений труп (фрагмент) для безпосереднього огляду.

Пунктів безпосереднього огляду залежно від кількості трупів може бути організовано декілька. У цьому випадку кожному з них привласнюється номер. Для роботи на кожному пункті виділяються слідчий, поняті, які відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України повинні бути обов'язково запрошені для участі в огляді трупа, судово-медичний експерт, спеціаліст-криміналіст із фото- та відеотехнікою, засобами дактилоскопіювання трупів та іншими технічними засобами. На цьому пункті здійснюється огляд

трупа (фрагмента) і складається протокол огляду трупа. У ході огляду обов'язково повинні бути виконані розпізнавальне фотографування або відеозапис (загальний вид, анфас та обидва профілі) трупа, дактилоскопіювання та складання схеми основних зовнішніх тілесних ушкоджень на медичних контурних схемах частин людського тіла. При огляді трупа бажано застосовувати цифрову фотографію, щоб безпосередньо в ході огляду за допомогою фотопринтера виготовити кольорові фотографії та фототаблицю. Дактилокарта трупа, фототаблиця та контурна схема є додатками до протоколу огляду.

При неможливості через спотворення обличчя трупа та ушкодження кистей рук проведення розпізнавального фотографування та дактилоскопіювання на місці події, про це робиться запис у протоколі та доручається виконання цих заходів експертам при проведенні судово-медичної експертизи в морзі після відповідного туалету особи та обробки пальців рук.

Корисною є практика судових медиків зі спрощення ідентифікації фрагментів трупа. Для вирішення цього завдання застосовується «ідентифікаційний аркуш» із зображенням контурної схеми тіла людини та переліком особливих прикмет, одягу, прикрас тощо. На схемі відзначаються відсутні частини тіла або фрагменти та коротко дається необхідна інформація про наявні ідентифікаційні особливості трупа. Подібний аркуш дає можливість ще до безпосереднього дослідження (експертизи) трупа мати уявлення про матеріал, який надійшов, оперативно реагувати та приймати рішення, «правильно» (із вказівкою конкретного номера) направляти зразки для медико-генетичних досліджень, уникаючи непотрібних матеріальних і часових витрат.

Після огляду трупа (фрагмент) відправляється в морг для судово-медичної експертизи або в інше тимчасове сховище трупів, де трупи зберігають в умовах, які перешкоджають розвитку пізніх трупних змін, при відповідній низькій температурі повітря в приміщенні. У морзі труп буде зареєстрований, одяг трупа та інші доставлені з ним предмети збережуться до початку проведення експертного дослідження в тому стані, у якому вони надійшли. При необхідності здійснюються заходи, спрямовані на попередження псування доставлених предметів (просушування одягу тощо).

У польових умовах, коли неможливо відразу відправити до моргу велику кількість трупів, як тимчасові сховища використовуються авторефрижератори.

Огляд зброї на місці події. При виявленні на місці огляду зброї, необхідно, не змінюючи її положення, зафіксувати місцезнаходження і положення оглядовою фотозйомкою разом з навколишніми предметами (у тому числі нерухомими орієнтирами), трупом; виконати детальну фотозйомку вимірювальним методом.

Необхідно зафіксувати відстань від дульного зрізу каналу ствола (інколи також від кута рукоятки пістолета чи приклада автомата) до двох-трьох найближчих нерухомих орієнтирів, напрямом ствола зброї стосовно предметів, трупа, а також за сторонами світу. Якщо зброя знаходиться поруч із трупом, необхідно також виміряти відстань від зазначених частин зброї до долонь і ніг трупа. Напрямки і відстані до орієнтирів і трупа описуються в протоколі огляду, а також позначаються на схемі (додатку до протоколу).

У протоколі огляду також фіксуються вид, система, модель і калібр зброї, стан ударно-пускового механізму; наявність у патроннику (барабані) патрона (гільзи) і кількість патронів у магазині; сліди корозії; наявність запаху порохових газів у каналі ствола, слідів крові, мозкової речовини, ґрунту, порохової кіптяви і т.п.; ідентифікаційні маркування зброї.

Зброю необхідно поставити на запобіжник, розрядити, після чого з дотриманням криміналістичних правил упакувати і направити на дактилоскопічну, балістичну чи іншу експертизу.

Огляд документів. У випадках, коли надійшло письмове повідомлення про можливий терористичний акт, необхідно провести огляд документа, що містить погрозу. При цьому встановлюються та описуються його форма, розміри, колір та зовнішній стан. Текст повідомлення пізніше досліджується експертами для встановлення особливостей письмової мови автора та почерку виконавця, шляхом виявлення загальних та окремих ознак письмової мови та почерку (якщо документ є рукописним). Якщо ж документ виготовлений за допомогою друкарських пристроїв (машинки, принтерів та ін.) або шляхом наклеювання окремих письмових знаків, то в першому випадку необхідно

виявити загальні та окремі ознаки друкованого пристрою, у другому — виявленню та опису підлягають характерні ознаки окремих письмових знаків.

Крім того, необхідно також провести ретельний огляд документа з метою виявлення слідів пальців рук злочинця, мікрочасток одягу, слини на аркуші паперу або конверті (при заклеюванні конверта).

У ситуації, коли повідомлення про погрозу вчинення терористичного акту було передано в усній формі представникові організації або установи (найчастіше представникові засобів масової інформації), то письмова фіксація отриманого повідомлення може оглядатися як документ — письмовий доказ. У такому випадку слідчого цікавить тільки зміст документа.

У ході огляду можуть використовуватися необхідні технічні засоби, в обов'язковому порядку проводиться його фотографування за правилами криміналістичної фотографії.

6.2. Допити свідків та потерпілих

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ч. 1 ст. 65 КПК України). Допити свідків здійснюються на підставі й у порядку, передбачених ст. 224 КПК України. Свідками у кримінальних провадженнях про терористичний акт є особи, які спостерігали за його підготовкою, вчиненням або прихованням слідів кримінального правопорушення, а також які володіють іншою інформацією про нього.

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України). Потерпілими у кримінальних провадженнях про терористичний акт є громадяни, що постраждали в результаті його підготовки чи вчинення. Їх допит як потерпілих можливий лише після подання ними заяви про вчинення щодо них кримінального правопорушення або заяви про залучення їх до про-

вадження як потерпілих (ч. 2 ст. 55 КПК України). До подання такої заяви вони мають процесуальний статус свідків. З урахуванням специфіки проваджень розглядуваного виду, частина свідків (потерпілих) у момент необхідності їх допитів може знаходитися в медичних установах. У низці випадків для участі в допитах таких осіб необхідно залучати фахівця-медика, а для фіксації ходу і результатів допиту застосовувати техніку для звуко-, відеозапису.

В ході розслідування кримінального провадження важливим є з'ясування питання хто знаходився на місці вчинення кримінального правопорушення під час кожного з етапів його вчинення. Володіння цією інформацією дозволить слідчому оцінити вірогідність показань тих свідків, що дають у кримінальному провадженні найбільш істотні показання, а також встановити інших свідків-очевидців. Не завжди особи, які володіють важливою для розслідування інформацією, виявляють ініціативу і самі звертаються до правоохоронних органів, що обумовлено як правовим нігілізмом, так і низкою інших причин.

В першу чергу підлягають допиту свідки-очевидці кримінального правопорушення (як правило, з числа осіб, що проживають чи працюють у районі місця події, чи в зв'язку з іншими обставинами могли опинитися на місці кримінального правопорушення). Необхідно з'ясувати такі обставини: у зв'язку з чим, коли і яким чином свідок опинився на місці кримінального правопорушення; які протиправні дії і з якого етапу він спостерігав особисто; скільки було правопорушників; конкретні дії кожного з них; прикмети зовнішності, функціональні ознаки, особливі прикмети правопорушників; якщо виконавці терористичного акту не загинули на місці вчинення, то у якому напрямку, за допомогою якого транспортного засобу залишили місце вчинення кримінального правопорушення. Звичайно, наведений перелік є орієнтовним, оскільки коло обставин, що підлягають встановленню, визначаються слідчим в залежності від ситуації конкретного допиту.

В якості свідків можуть бути допитані особи, що мають відношення до кримінального правопорушення. Тому при підготовці до допиту слідчим уважно вивчаються наявні відомості про

цих осіб, планується, яку саме й у якому обсязі відому слідству інформацію про обставини злочину доцільно повідомляти таким особам при постановці питань. Перевіряється їх алібі на момент вчинення кримінального правопорушення (де знаходилися, чим займалися, хто це може підтвердити і т. п.).

Велику допомогу у встановленні свідків вчинення терористичних актів можуть надати засоби масової інформації, що пропонують контактні телефони всім, хто має якісь відомості про те, що сталося. Отримана в такий спосіб інформація може виявитися корисною при розслідуванні кримінального правопорушення.

При розслідуванні вибухів у невідкладному порядку проводиться допит потерпілих, свідків, осіб, які першими з'явилися на місці вибуху, родичів, товаришів по службі та інших близьких потерпілих.

Під час допиту потерпілих і свідків з'ясовуються час, місце та причини вибуху, обставини, які передували та супроводжували вибух, первинна обстановка на місці вибуху і зміни, які в неї внесені до прибуття СОГ, прикмети та інші дані, що характеризують осіб, можливо причетних до вибуху.

При допиті осіб, що перебували на об'єкті, де згодом відбувся вибух, необхідно також з'ясувати: чи не помітили вони появи на об'єкті яких-небудь підозрілих предметів, їхні зовнішні ознаки та місце знаходження, яким чином і ким ці предмети були доставлені.

При допиті свідків важливо також з'ясувати: чи не передувала вибуху поява полум'я, диму або чогось невластивого для даної обстановки; кольори диму та полум'я в момент вибуху; кількість вибухів та їх характер. При з'ясуванні зазначених питань доцільна присутність на допиті спеціаліста-вибухотехніка. За його допомогою будуть більш повно та точно встановлено і зафіксовано зазначені відомості.

Значну групу осіб складають потерпілі, відносно яких необхідно буде провести численні огляди, судово-медичні експертизи, прийняти заяви про залучення їх до кримінального провадження як потерпілих або про вчинення щодо них кримінального правопорушення, допитати в якості таких. Очевидно, що кількість осіб зазначених категорій може обчислюватися багатьма сотнями, а в ряді випадків і тисячами. Значна частина цих осіб мо-

жуть подати позовні заяви, з моменту чого вони набувають прав і обов'язків цивільного позивача (ч. 2 ст. 61 КПК України).

При допиті потерпілого слід враховувати, що пережитий ним страх, загроза небезпеки, заляканий стан можуть перешкодити йому адекватно сприйняти те що відбувалося насправді, істотно спотворити дійсні дані (наприклад, щодо кількості терористів, їхньої озброєності, зовнішності і т. п.) Тому до показань потерпілих варто ставитися критично.

При допиті потерпілих і свідків необхідно враховувати раптовість та швидкоплинність сприйняття фактів, а також їх напружений психічний стан. У ході допиту необхідно прагнути послабити їх психічну напругу, дати можливість потерпілому або свідкові заспокоїтися. Іноді доцільно допит повторити через кілька днів, коли негативні фактори психологічного характеру ослабнуть і наступлять більш сприятливі умови для одержання об'єктивних показань. В окремих випадках корисно використати при допиті схеми, фотознімки місця події або допитати свідка на місці вчинення кримінального правопорушення.

Не виключена необхідність застосування у відношенні деяких свідків, потерпілих, членів їх родин і родичів, а також інших передбачених законом категорій осіб заходів для забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Важливе значення для встановлення обставин терористичного акту та осіб причетних до його вчинення, мають показання свідків, що не є очевидцями, зокрема, показання осіб, які першими прибули на місце події та осіб із числа родичів, товаришів по службі і знайомих потерпілих.

Свідки, що з'явилися першими на місці події, можуть повідомити дані про характер первинної обстановки на місці вчинення терористичного акту, про зміни які були внесені в обстановку до прибуття СОГ, про очевидців кримінального правопорушення.

Відомості про обставини підготовки терористичного акту та дані, що характеризують підозрюваного, можуть повідомити на допиті свідки із числа його родичів, колеги по роботі й знайомі.

В ході допитів свідків, потерпілих, підозрюваних слід застосовувати демонстрацію фотографій, відеозаписів підготовки чи вчинення терористичного акту.

6.3. Освідування

При розслідуванні терористичних актів для отримання доказової інформації проводиться освідування, яке є різновидом огляду і являє собою самостійну слідчу (розшукову) дію з обстеження тіла живої людини з метою відшукування слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет.

Освідування здійснює слідчий або прокурор та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря (ч. 1, 2 ст. 241 КПК України) на підставі постанови прокурора. Слідча (розшукова) дія може провадитися як за місцем проведення розслідування, так і в медичній установі. Вибір варіантів належить слідчому, виходячи з конкретних обставин кримінального провадження.

На тілі підозрюваного можуть бути виявлені сліди можливого перебування на місці вибуху, нападу із застосуванням вогнепальної зброї, слідів вибухової речовини, паливно-мастильних рідин або залишки легкозаймистих речовин. Важливо виявити та зафіксувати такі істотні для провадження факти, як наявність опіків, закіптявлення тіла, осколкових та вогнепальних поранень, слідів близького пострілу, підпалин волосяного покриву, слідів можливого знищення цих ознак, а також особливі прикмети терориста.

Для виявлення і подальшого дослідження слідів вибухових, паливно-мастильних, легкозаймистих речовин, пороху тощо, необхідно отримати ацетонові змиви з поверхні тіла за допомогою ватного або марлевого тампону, який поміщують у скляну ємність та герметично закривають. Також вилучають підногтьову речовину підозрюваного, у вмісті якої можна виявити частки ґрунту з місця події, сліди паливно-мастильних матеріалів, вибухових та інших речовин, наявних на предметах, які були використані для вчинення кримінального правопорушення.

Специфіка властивостей соматичних слідів, а саме їх змінюваність у результаті надання медичної допомоги чи в результаті процесів загоєння, можливість самоушкоджень підозрюваного з метою інсценування необхідної оборони також обґрунтовують необхідність проведення освідування. При освідуванні на тілі особи, підозрюваної у вчиненні теракту, варто шукати ушкодження: переломи, осколкові та вогнепальні поранення, садна, синці, опіки, плями крові.

Огляд тіла рекомендується здійснювати послідовно — у динаміці зверху вниз, оглядаючи частини тіла спереду, позаду і з боків. При описанні тілесних ушкоджень завжди необхідно вказувати, крім їх виду, кількість і локалізацію (місце розташування на частині тіла) ушкодження, розміри (довжину, ширину, діагональ), конфігурацію (форму), стан (наприклад, рана кровоточить, садно має скоринку і т. п.) колір (особливо синців і саден), характер країв ран і периферійної поверхні, взаємне розташування ушкоджень і розташування щодо інших орієнтирів. При освідуванні доцільним є складання додатку — схеми, що ілюструє характер і локалізацію тілесних ушкоджень чи інших слідів на тілі.

Якщо в ході освідування виникла необхідність вилучення одягу чи інших речей підозрюваного, то слідчий прокурор тимчасово вилучає вказані речі на підставі ч. 1 ст. 167 КПК України та в порядку, передбаченому ст. 168 КПК України. Якщо мова йде про вилучення одягу чи інших речей інших осіб (потерпілого, свідка), то воно здійснюється в правовому режимі тимчасового доступу до речей і документів, передбаченому ст. ст. 159–166 КПК України.

6.4. Допит підозрюваних

Допит підозрюваних. Підозрюваною є особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 КПК України повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 42 КПК України). Отже після фізичного захоплення і процесуального затримання організаторів і учасників вчинення терористичного акту, вони підлягають допиту як підозрювані.

Основною метою цієї слідчої (розшукової) дії слід вважати одержання визнання в цілому фактів протиправної діяльності і готовності у відповідності зі ст. 66 КК України щиросердно покаятися, активно сприяти розслідуванню кримінального правопорушення, добровільно відшкодувати заподіяні збитки або усунути шкідливі наслідки. В окремих випадках не виключена

можливість використання, а значить роз'яснення підозрюваному інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з наявністю фізичного чи психічного примусу (ст. 40 КК України), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК України), діяльного каяття (ст. 45 КК України), зміною обстановки (ст. 48 КК України), закінченням термінів давності (ст. 49 КК України), амністією (ст. 86 КК України), помилюванням (ст. 87 КК України). Для посилення ефективності цього прийому не виключена необхідність застосування щодо деяких підозрюваних і членів їхніх родин та родичів заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Якщо підставою затримання підозрюваного були показання очевидців, у тому числі потерпілих, чи сліди його перебування на місці вчинення кримінального правопорушення, на початку допиту доцільно встановити, де був і чим займався підозрюваний у період, що безпосередньо передував вчиненню кримінального правопорушення, збігався з ним за часом, а також наступний період до затримання; чи належать йому відповідні речі, предмети, що були виявлені на місці події або залишили сліди.

При затриманні підозрюваного в результаті переслідування за "гарячими слідами" безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, до його допиту необхідно приступити негайно, використовуючи обставини затримання: раптовість і рішучість дій співробітників, що здійснювали затримання; спроби правопорушника втекти з місця події, сховатися від переслідування, здійснити протидію.

Заперечення своєї участі у вчиненні кримінального правопорушення з боку підозрюваного на допиті може бути спростовано виявленням у нього зброї чи інших предметів, що вказують на протиправний характер його намірів і дій, плям крові потерпілих на одязі, часток ґрунту з місця події на взутті, приналежності до визначених організацій і груп терористичної спрямованості, висловлюваними їм погрозами і т.п. У відповідних випадках з цією метою необхідно провести пред'явлення підозрюваного (чи предметів, що можуть бути в нього виявлені) для впізнання свідкам і потерпілим, що здійснюється з дотриманням криміналістичних рекомендацій, у порядку і за правилами, встановленими ст. 228, 229 КПК України.

Якщо повідомлення про підозру здійснювалося на підставі висновку судово-балістичної експертизи про те, що куля та гільзи, що виявлені на місці кримінального правопорушення, були стріляні зі зброї, що йому належить, необхідно з'ясувати коли, де і з якою метою він придбав зброю, коли стріляв з неї востаннє; де вона зберігалася і як контролювалася її наявність; коли він бачив її востаннє; коли і кому давав зброю і т. ін.

Якщо підозрюваний заперечує причетність до вчинення терористичного акта і посилається на існування алібі, необхідно докладно допитати його про всі обставини заявленого алібі для подальшої перевірки з дотриманням криміналістичних рекомендацій цих показань з метою викриття їхньої хибності.

Обсяг відомостей, щодо яких повинен бути допитаний підозрюваний, визначаються з одного боку — обставинами, що підлягають доказуванню в конкретному кримінальному провадженні, з іншого боку — обставинами, що відомі злочинцю, ступенем причетності і його роллю у вчиненому кримінальному правопорушенні.

У першу чергу бажано допитати осіб, затриманих на місці кримінального правопорушення чи щодо яких є безперечні фактичні дані, що свідчать про їх винуватість (показання потерпілих, матеріали відеозйомки, вилучені документи тощо). Основною метою допиту осіб цієї категорії є одержання фактичних даних, що відносяться, у першу чергу, до об'єктивної сторони діянь підозрюваного й інших організаторів або активних учасників терористичного акту. Оскільки терористичний акт, як правило, відбувається за присутності великої кількості людей, це полегшує використання особою, що проводить допит підозрюваного, даних, отриманих в ході ОРД. Але й у даному випадку потрібна надійна конспірація джерел оперативної інформації.

Протидіючи розслідуванню, підозрювані, як правило, заперечують свою вину. При цьому вони заявляють, що взагалі були відсутні на місці події, а якщо й визнають факт своєї присутності там, то стверджують, що не вчиняли кримінально караних дій, поводитися пасивно. У будь-якому випадку, за відсутності прямих (чи достатньої сукупності непрямих) доказів у кримінальному провадженні щодо вчиненого підозрюваним, його показання підлягають максимально можливій деталізації з метою їх або об'єктивного підтвердження, або спростування.

Можливі й інші, у тому числі й протиправні заходи протидії досудовому провадженню чи судовому розгляду: погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України), втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343 КК), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК), посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК), захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК), погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК), умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК), втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК), погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК), посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК), невиконання судового рішення (ст. 382 КК), завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК), давання завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК), перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК), розголошення даних досудового розслідування або дізнання (ст. 387 КК), приховання майна (ст. 388 КК), приховування злочину (ст. 396 КК), втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК), погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК), посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК) та ін. Такі дії необхідно документувати, використовуючи арсенал процесуальних заходів, кваліфікувати й у кожному випадку приймати обґрунтоване процесуальне рішення.

Підозрюваний, що переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, оголошують-ся в розшук на підставі ст. 281 КПК України.

Важливу роль в усуненні протиріч, які виникли в показаннях раніше допитаних осіб, при розслідуванні кримінальних правопорушень відіграє проведення одночасного допиту двох і більше раніше допитаних осіб. Типовими обставинами, що обумовлюють необхідність проведення допиту такого виду у кримінальних провадженнях про терористичні акти, є протиріччя в показаннях свідків та підозрюваного щодо обставин передачі вимог терористів, протиріччя в показаннях співучасників щодо факту спільного здійснення теракту. У кожному конкретному випадку особа, яка проводить розслідування, сама визначає мету та тактику одночасного допиту осіб з дотриманням встановленого законом порядку її проведення (ч. 9 ст. 224 КПК України). Щоб уникнути спроб підозрюваних використовувати одночасний допит для узгодження своїх можливих показань і побудови на цій основі тактики захисту, такий допит повинен бути проведений якщо не на заключному, то принаймні не на початковому етапі досудового розслідування.

Одночасний допит є досить складною та трудомісткою слідчою (розшуковою) дією, тому до його проведення необхідно ретельно підготуватися. Зміст підготовчого етапу полягає у встановленні протиріч у показаннях осіб, що проходять у кримінальному провадженні, у визначенні сутності цих протиріч, у пошуках шляхів їх усунення. У процесі підготовки до одночасного допиту особа, яка проводить розслідування, повинна одержати відомості про особистості її учасників, з'ясувати їхні психічні особливості і, якщо необхідно, одержати додаткові дані. Від цього залежить тактика проведення цієї слідчої (розшукової) дії. В її організації, у процесі її безпосереднього проведення важливо враховувати також сформовані слідчі ситуації.

Як правило, якщо підозрюваним є особа, що раніше притягувалася до кримінальної відповідальності, то під час проведення одночасного допиту вона може відмовитися давати показання або почне поводитися агресивно, впливаючи на іншого учасника такого допиту. З урахуванням зазначених обставин, рекомендується проводити одночасні допити зазначених осіб лише у випадках, коли інші способи встановлення необхідних обставин у спірних питаннях не дали результату.

У випадках, коли в показаннях декількох підозрюваних є протиріччя, їх одночасний допит слід проводити тільки за умови, що одна зі сторін, що дає правдиві показання, твердо наполягає на них. При цьому особі, яка проводить допит, необхідно застосовувати тактичні прийоми, спрямовані на подолання небажаного впливу одного учасника на іншого.

Проведення одночасного допиту двох або більше осіб є правом, а не обов'язком слідчого. Із врахуванням сформованої слідчої ситуації він вправі відмовитися від його проведення. Причиною такої відмови може бути як очевидна безперспективність, так і недоцільність цієї слідчої (розшукової) дії. Це може мати місце, коли: 1) обидва підозрюваних дають неправдиві, «напівправдиві» показання або визнають свою провину частково (у ході допиту вони можуть скорегувати свої показання та ускладнити хід розслідування у кримінальному провадженні); 2) лідер (організатор) заперечує свою провину, рядовий член угруповання дає зізнавальні показання (в ході допиту лідер (організатор) різними шляхами, у тому числі погрозами, може спробувати схилити свого «підлеглого» до дачі вигідних для себе показань або взагалі змусити його відмовитися від обраної позиції на досудовому слідстві); 3) є побоювання, що учасник допиту, який наполягає на своїх, правдивих показаннях може поплатитися за це своїм здоров'ям і навіть життям, перебуваючи як на волі, так і в слідчому ізоляторі; 4) є оперативні дані про те, що підозрювані — учасники одночасного допиту вступили в нелегальну змову, щоб спільно повести слідство по хибному шляху, або про те, що в них розроблена система спеціальних знаків, що сигналізують про необхідну манеру поведінки.

6.5. Пред'явлення для впізнання

У досудовому розслідуванні терористичного акту важливе значення має пред'явлення для впізнання. Процесуальний порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії передбачений ст. 228–232 КПК України. Тактичні основи пред'явлення для впізнання в криміналістиці розроблені досить детально. Тому, не ставлячи перед собою завдання викласти загальновідомі поло-

ження даної слідчої (розшукової) дії, зупинимося докладно лише на особливостях, властивих пред'явленню для впізнання при розслідуванні даної категорії кримінальних правопорушень.

Ефективність пред'явлення для впізнання та доказова значимість його результатів у значній мірі залежать від підготовки до цієї слідчої (розшукової) дії. Під час її проведення вирішуються питання про необхідність та доцільність впізнання, вибору часу, створюються відповідні умови та обстановка, вивчаються об'єкти впізнання, допитуються особи, що будуть впізнавати.

Найважливішим елементом підготовки до пред'явлення для впізнання є допит того, хто впізнає, у ході якого необхідно встановити ступінь повноти сприйняття ним об'єкта впізнання, одержати максимально повне описання цього об'єкта, а також з'ясувати шляхи перевірки результатів впізнання.

У процесі допиту з'ясовуються такі обставини: 1) коли та за яких умов допитуваний сприймав об'єкт впізнання у зв'язку з розслідуваною подією; 2) наявність у нього яких-небудь дефектів органів чуттів та психіки, які можуть відбитися на характері та повноті сприйняття об'єкта, який впізнається; 3) чи може допитуваний впізнати відповідний об'єкт у випадку його пред'явлення; 4) які індивідуальні ознаки об'єкта, його прикмети та особливості, на підставі яких допитуваний має намір впізнати пред'явлений йому об'єкт; 5) чим можуть бути підтверджені його показання про індивідуальні ознаки об'єкта, що впізнається.

Крім того, при підготовці до проведення впізнання слідчому необхідно: 1) підібрати сторонніх осіб, серед яких той, хто впізнається буде пред'явлений тому, хто впізнає; 2) забезпечити участь понятих; 3) повідомити про майбутню слідчу (розшукову) дію захисникові; 4) при необхідності забезпечити участь педагога або вирішити питання про участь законних представників неповнолітнього; 5) підготувати місце проведення впізнання з необхідним обладнанням для фіксації результатів впізнання за допомогою фото- або відеотехніки; 6) провести психологічну підготовку упізнавача (роз'яснити йому необхідність проведення слідчої (розшукової) дії, переконати його дати правдиві показання, допомогти перебороти почуття страху) і того, хто упізнається; 7) підготувати того, хто упізнається, його зовнішній вигляд, одяг; 8) якщо буде потреба забезпечити участь перекладача.

Особливу увагу необхідно приділити підбору учасників впізнання, серед яких буде пред'являтися особа, що впізнається. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 228 КПК України таких осіб має бути не менше трьох, вони не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та віці. У цю групу не можуть входити особи, яких упізнавач знав раніше.

При розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених злочинними групами, велике значення має правильний вибір моменту впізнання. Цинічні, зухвалі, неодноразово засуджені члени злочинних груп, особливо особи, що займають у них лідируючі позиції, увірувавши у свою невразливість, які мають зв'язок зі спільниками, що залишилися на волі, можуть зірвати процес впізнання шляхом провокаційних вигуків, хуліганських дій, і навіть у відкриту загрожуючи упізнавачу. Завдання слідчого — не допустити подібних ситуацій. Для цього доцільно використовувати такі тактичні прийоми: а) забезпечити ізоляцію підозрюваного, який перебуває під вартою, від спільників, що залишилися на волі, і осіб, які проходять із ним у тому ж кримінальному провадженні та утримуються у тому ж слідчому ізоляторі (у випадку виявлення подібних зв'язків провести комплекс негласних та гласних слідчих (розшукових) дій для встановлення відповідних каналів та їхнього перекриття); б) до проведення упізнання зібрати та пред'явити підозрюваному беззаперечні фактичні дані, що викривають його у вчиненні кримінального правопорушення, для того, щоб він впевнився у серйозності ситуації, змирився зі своїм положенням (найкращий варіант — провести впізнання після того, як підозрюваний визнав себе винуватим у вчиненому кримінальному правопорушенні); в) проводити впізнання в той момент, коли підозрюваний перебуває в урівноваженому, спокійному стані; г) якщо це доцільно, попередньо ознайомити підозрюваного із показаннями його спільників, що зізналися або продемонструвати йому результати раніше успішно проведених впізнань цих же осіб, зафіксованих за допомогою фото- або відеотехніки; д) якщо підозрюваний має міцні зв'язки з родиною та є підстави думати, що члени його родини своїм впливом можуть викликати в нього почуття каяття за вчинене, надати йому побачення з найближчими родичами. У ході впізнання доцільно вести відеозйомку, оскільки особа, яку

будуть впізнавати, спостерігаючи, що його поведінка фіксується, може відмовитися від заздалегідь запланованого зриву впізнання.

Якщо в ході проведення впізнання особа, яку впізнають все ж таки висловлювала погрози на адресу упізнавача або вчинила інші провокаційні дії, необхідно перервати впізнання, допитати понятих, статистів та упізнаючого про деталі інциденту, який стався, і зафіксувати їх показання у відповідних протоколах допиту.

Мають місце випадки, коли потерпілі та свідки нерідко відмовляються допомагати органам розслідування у встановленні обставин кримінального провадження через побоювання за своє життя, здоров'я, а також благополуччя рідних та близьких. Кримінальні правопорушення цього виду нерідко вчинюються членами злочинних груп, що мають можливість впливати на хід розслідування, здійснювати вплив на осіб, що сприяють кримінальному судочинству. Побоюючись помсти з боку упізнаваного та його оточення, потерпілі та свідки нерідко відмовляються брати участь у впізнанні або «не впізнають» представлених їм злочинців. Головним чином це обумовлено тим, що питання правового та психологічного захисту особи, яка упізнає поки що розроблені недостатньо.

У спеціальній літературі є рекомендації проводити впізнання підозрюваних за фотографіями або відеозображенням. З тактичної точки зору дані прийоми не викликають заперечень. На наш погляд, більш вдалим є рекомендації фахівців проводити впізнання з використанням дзеркального скла, прозорого лише з одного боку, вузького отвору в суцільній непрозорій перешкоді, що розділяє упізнавача із упізнаваним, яскравого освітлення, спрямованого на упізнаваного та осіб, серед яких він знаходиться, а упізнавач перебуває в неосвітленій частині, або зміни чи маскування зовнішності упізнавача. Таким чином, в окремих випадках, керуючись етичними та психологічними міркуваннями тактика пред'явлення для впізнання повинна будуватися так, щоб підозрюваний не знав, хто його впізнає.

Поряд із зазначеними рекомендаціями в стадії підготовки до впізнання повинні використовуватися такі тактичні прийоми як роз'яснення потерпілому (свідкові), який відмовляється брати участь у впізнанні підозрюваного неправильності зайнятої позиції, звернення до позитивних рис його особистості, роз'яснення

можливостей правоохоронних органів у забезпеченні його безпеки, нагадування про кримінальну відповідальність за відмову від участі у впізнанні та за дачу завідомо неправдивих показань у процесі впізнання. Зазначені прийоми повинні використовуватися не поодиночі, а в комбінації.

Отже у разі необхідності, з метою забезпечення заходів безпеки особи, яка впізнає, слідчий, прокурор приймає рішення про проведення впізнання поза візуальним та аудіоспростереженням особи, яку впізнають (ч. 4 ст. 228 КПК України), за фотознімками (ч. 6 ст. 228 КПК України), у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України).

У низці випадків (наприклад, якщо свідок сприймав не зовнішність злочинця, а лише його усне мовлення, а також коли повідомлення про вибух, що готується, або вимоги терористів надійшли телефоном, не обладнаним звукозаписуючою апаратурою) виникає необхідність провести впізнання людини за голосом, що проводиться з дотриманням тих же умов, що й упізнання за ознаками зовнішності. Однак у цьому випадку є ряд специфічних моментів.

Голос характеризується висотою, силою, тембром. Відповідно до цього він може бути низьким, середнім, високим; слабким, середнім, сильним; сопрано, дискант, тенор, альт, баритон та бас. Усне мовлення характеризується більшою кількістю ознак: стилем, словниковим запасом, темпом, формою викладу, патологією мови, акцентом і т. п. Результати експериментів, показують, що основним параметром, достатнім для ідентифікації особистості за голосом при мінімальному часі сприйняття, є тембр голосу.

Для сприйняття голосу й мови найбільше значення мають такі фактори, як: відстань, на якій сприймалася мова; тембр голосу; інтонація та дикція мовця; довжина окремих слів і фраз; стан органів слуху сприймаючого, його зосередженість; наявність перешкод у сприйнятті; розуміння сприймаючим значення розмови, наявність у нього загальних та спеціальних знань та ін.

Більшість людей зазнають особливих труднощів при описанні голосу і мови. Тембр, сила, висота та інші ознаки голосу легко сприймаються слухачами, але їх досить важко описати людині, що не володіє спеціальними знаннями в області мовознавства. Тому в процесі попереднього допиту упізнавача слідчий повинен

роз'яснити зміст основних ознак голосу та мови, демонструючи по можливості фонозаписи зразків мови та голосу інших осіб, що не мають відношення до розслідуваної події.

При проведенні попереднього допиту також необхідно поцікавитися станом слуху допитуваного, а також умовами, за яких він сприймав мову (голос). Обов'язковому з'ясуванню підлягають особливості голосу та мови особи, яка має бути упізнана, а також, які саме слова та фрази вимовляв злочинець у момент доведення повідомлення про акт тероризму, що готується, або висування умов терористами.

Особа, впізнання якої провадиться за голосом, пред'являється впізнавачу разом з іншими особами, але подібність пропонованих повинна стосуватися не їх зовнішнього вигляду, а особливостей голосу та усного мовлення.

Вирішуючи питання про можливість та доцільність проведення впізнання за голосом, особа, що проводить розслідування, повинна враховувати вік особи, яка чула мову правопорушника. З віком знижується чутливість до звуків високої частоти при збереженні в нормі сприйняття низькочастотних звуків. Ця закономірність може пояснити ту поширену обставину, що особи літнього віку добре чують чоловічі голоси та погано — жіночі й дитячі.

Також необхідно враховувати час, що пройшов з моменту першого сприйняття до моменту проведення впізнання. Чим менший проміжок часу між зазначеними подіями, тим більше ймовірність достовірного впізнання.

Насамперед, підбираються особи з подібними голосами та мовою. Для цього доцільно звернутися до відповідного фахівця (логопеда або вокалографа). Крім того, особи, серед яких буде пред'являтися для впізнання підозрюваний, повинні бути не тільки однієї статі, національності, віку, але й не мати різних відмінностей у зовнішності та одязі. Це необхідно для того, щоб упізнаваний не зміг згодом заявити, що його впізнали не за голосом чи мовою, а за іншими ознаками, які підказав слідчий. Після цього підбирається певний текст, що буде запропонований для прочитання упізнаваному та особам, серед яких він буде упізнаватися. Даний текст, так само як і зміст бесіди не повинен стосуватися обставин кримінального правопорушення. Але він,

безумовно, повинен містити окремі нейтральні слова (фрази), які були почуті упізнавачем у зв'язку з кримінальним правопорушенням. Очевидно, що тривалість читання тексту повинна бути досить великою для того, щоб могла бути нейтралізована спроба упізнавачем змінити голос.

У випадку неможливості пред'явлення живої особи, впізнання може бути проведене за фотозображеннями. Таке впізнання є доцільним, якщо упізнавач та упізнаваний перебувають у різних місцях і доставка одного з них у місце знаходження іншого неможлива або недоцільна; у випадку смерті особи, яку необхідно було пред'явити для впізнання тощо.

При підготовці фототаблиці слід звернути увагу на однаковий формат пред'явлених до впізнання фотографій, відсутність на них залишків відбитків печаток, яких-небудь позначок. Якщо фотографія упізнаваного має «куточок», то фотографії статистів повинні мати такий же.

Підвищенню ймовірності впізнання може сприяти дотримання таких криміналістичних рекомендацій, як: 1) створення сприятливого психологічного клімату для упізнавача (усунення страху перед правопорушником); 2) створення умов, що виключають можливість перекручування правопорушником свого голосу, мови (а якщо в момент доведення повідомлення правопорушник спотворював свій голос, то, навпаки, створення умов для максимальної подібності первинного повідомлення з повідомленням у процесі впізнання); 3) виключення якого-небудь впливу з боку упізнаваного на упізнавача.

Певні проблеми виникають при упізнанні трупа, оскільки теракт із використанням вибухового пристрою, що нерідко супроводжується пожежею, може призвести до руйнування, деформації та спотворювання тіла потерпілого і серйозно утруднити процес його впізнання. У таких випадках окремі автори пропонують використовувати методи суперпроекції, скульптурної реконструкції особи за черепом, а також графічної реконструкції прижиттєвого вигляду потерпілого, виконуваної за допомогою комп'ютерної графіки. Також рекомендується проводити впізнання за гіпсовими зліпками, восковими масками, зробленими з осіб та окремих частин невпізнаних трупів і т. д. Повністю погодитися з такими рекомендаціями не можна, тому що при цьо-

му порушуються основні принципи ідентифікації, пропонується ототожнювати не людину, а копію. Впізнання об'єкта за його реконструкцією (моделлю) не може розглядатися як ідентифікація, оскільки ототожнити можна той самий об'єкт, що безпосередньо сприймається раніше. Тому результати такого впізнання можуть використовуватися лише як орієнтуюча інформація.

Не виключені випадки, коли свідки відмовляються від впізнання трупа через етичні міркування або з небажання бути присутніми у морзі. У такому випадку представляється припустимим провести впізнання за фотознімком трупа, який пред'являється, виходячи із загальних вимог, серед інших фотознімків трупів, числом не менше трьох.

Труп пред'являється для впізнання в однині. Обстановка бюро судмедекспертизи створює несприятливі умови для впізнання і, в кінцевому, результаті може заподіяти моральні страждання упізнавачу. Тому слідчий з урахуванням емоційної збудливості, фізичних та психічних якостей і інших властивостей особистості, ролі в розслідуванні повинен вирішити питання про особу, яка у цьому випадку найбільш безболісно може виконати функції упізнавача.

Потрібно пам'ятати, що через різні мотиви упізнавачі або поняті можуть відмовитися від упізнання спотвореного, розчленованого трупа. У цьому випадку слідчий повинен у ході попередньої бесіди із упізнавачем роз'яснити важливість та необхідність даної слідчої (розшукової) дії, шляхом переконання його до участі у впізнанні, створити умови, сприятливі нормальному ходу пред'явлення для впізнання.

Тактичні прийоми пред'явлення для впізнання трупа багато в чому залежать від того, чи зберіг труп людини прижиттєвий вигляд або перетерпів значні зміни зовнішності в результаті ушкоджень. Залежно від характеру та ступеню втрати ознак прижиттєвого вигляду людини, слідчий повинен організувати проведення заходів, спрямованих на надання трупу прижиттєвого вигляду. Наприклад, при наявності ушкоджень на обличчі трупа, або гнильних змін перед впізнанням потрібно провести туалет трупа. У деяких випадках впізнання трупа, на наш погляд, можна провести за допомогою відеотехніки. При цьому його зображення за допомогою відеокамери передається в сусіднє примі-

щення, що повинне бути спеціально пристосоване для подібних цілей, що дозволить упізнавачу почувати себе комфортно. Реалізація цих рекомендацій буде сприяти зменшенню психологічної напруженості в особи, яка впізнає.

Труп варто пред'являти роздягненим, задрапувавши його простиралом. Це необхідно для того, щоб, по-перше, упізнавач міг ретельно оглянути все тіло, на якому можуть бути особливі прикмети; по-друге, щоб при необхідності могли бути пред'явлені як самостійні об'єкти для впізнання одяг та супутні предмети, виявлені на тілі трупа або поруч із ним. Іноді це необхідно у випадку, якщо труп в результаті вибуху зазнав значних змін зовнішності.

Впізнання може бути проведене і за відчленованими вибухом частинами тіла. У цьому випадку упізнавач повинен дуже точно вказати, на яких індивідуальних особливостях фрагменту тіла ґрунтується його впізнання.

З огляду на можливість упізнання як самого трупа, так і одягу та супутніх речей, слід організувати серію пред'явлень для впізнання. При цьому спочатку пред'являється для впізнання труп, потім роздільно пред'являються для впізнання окремі предмети одягу, що були на трупі — за правилами пред'явлення для впізнання предметів. В останню чергу пред'являються для впізнання супутні речі.

Об'єктами впізнання у кримінальних провадженнях про терористичні акти, окрім живих осіб, трупів та їх фрагментів, можуть бути предмети: а) виявлені під час огляду місця події (запаски вибухових пристроїв та вибухових речовин, вибухові пристрої, що не вибухнули, речі потерпілих та ін.); б) виявлені під час обшуку тощо.

Об'єкти пред'явлення для впізнання повинні відповідати кількісним та якісним критеріям. Предмети повинні пред'являтися в групі однорідних предметів, їх повинно бути не менше трьох. Якщо впізнанню підлягає саморобний вибуховий пристрій нестандартної конструкції, виготовлений в єдиному екземплярі, то підібрати ще два однорідних вибухових пристрої слідчому досить важко. Вважається, що при неможливості підбору однорідних предметів може використовуватися різновид методу моделювання — реконструкція. У цьому випадку метою реконструкції є створення об'єктів, зовні схожих з об'єктом, що

підлягає впізнанню. Тут виникає питання про ступінь подібності об'єктів, що утворюють однорідну групу. Очевидно, що якщо об'єкти будуть подібні (на вигляд) за ознаками, що індивідуалізують, то ідентифікувати шуканий об'єкт у ході пред'явлення для впізнання буде неможливо. Із цих же міркувань не має сенсу пред'являти на впізнання предмети серійного виробництва, виготовлені на заводі (наприклад, капсуль-детонатор, запал і т. д.) у групі предметів, виготовлених на тім же підприємстві, з тих же матеріалів, за тим же стандартом. Тому подібність однорідних предметів повинна виражатися у вигляді збігу їх загальних ознак на рівні групової належності.

6.6. Обшук, тимчасовий доступ до речей і документів

Практика свідчить, що при провадженні невідкладних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про терористичний акт важливе значення має проведення обшуку за місцем проживання, перебування, роботи підозрюваного (підозрюваних) (ст. 234 КПК України). У кримінальних провадженнях даної категорії об'єктами пошуку і вилучення є знаряддя і засоби (складові частини, інструменти, комплектуючі, інструкції із застосування, упакування і т. ін.) вчинення терористичного акту; предмети зі слідами вчиненого кримінального правопорушення; документи, що викривають протиправні зв'язки чи наміри: схеми, плани об'єкта терористичного замаху, графіки й розклади руху поїздів, вильотів літаків, схеми й креслення аеропортів, вокзалів, проїзні документи, записні книжки, щоденники, квитанції на послуги (зберігання багажу, прийом переказів, телеграм і т. ін.), записи підозрюваних, які мають значення у провадженні. Це можуть бути касети з відеозаписами чи друковані видання — посібники з підготовки та вчинення терористичних актів; документи, що свідчать про належність підозрюваного до груп чи організації терористичної спрямованості, його ролі в них, про мотив і мету вчинення кримінального правопорушення тощо.

Обшук доцільно проводити не тільки за місцем проживання (перебування) підозрюваного і членів його родини, але й у відповідних господарських приміщеннях (гаражі, сараї і т.п.), за місцем роботи, місцем проживання родичів, близьких тощо. Слід враховувати, що відповідні знаряддя кримінального правопорушення можуть бути сховані злочинцем у спеціальних схованках, не тільки в приміщеннях, але й в інших місцях, наприклад, у лісосмузі біля будинку, городі і т. ін. Проводити обшук у службовому приміщенні рекомендується одночасно із обшуком за місцем проживання. Специфіка його проведення полягає в тому, що: а) складно встановити межу території, яка обшукується (вона може виявитися великою та мати безліч важкодоступних місць); б) обстеження виробничих приміщень та механізмів вимагає певних спеціальних знань, а також дотримання правил техніки безпеки; в) у службовому приміщенні нерідко знаходяться багато сторонніх осіб, зайнятих у виробничому процесі, який не можна перервати, та ін. Працівники, які здійснюють обшук повинні діяти швидко й цілеспрямовано. Для цього необхідно мати максимальні відомості про ознаки шуканих предметів (розміри, форми, фізичні та хімічні властивості, індивідуальні ознаки та інші особливі прикмети).

У ході обшуку, якщо терористичний акт вчинений шляхом вибуху, ведеться пошук вибухових матеріалів, ВП або деталей для їх виготовлення, інструментів і пристосувань, що використовувалися для виготовлення СВП, а також літератури з вибухової справи, предметів і матеріалів, аналогічних тим, які були виявлені при огляді місця вибуху або могли становити раніше єдине ціле.

До участі в обшуці рекомендується залучати спеціаліста-вибухотехніка. У процесі обшуку для пошуку та діагностики ВР застосовуються спеціальні газоаналізатори, що реагують на молекули ВР у повітрі (наприклад типу «Едельвейс»), набори для експрес-аналізу ВР: для вилучення металевих обпилювань — магніти із чохлами з поліетиленової плівки або криміналістичний магнітний пензель; для виявлення в предметах можливої наявності закамфльованих СВП — портативні рентгенівські установки; для вилучення мікрокількостей порошкоподібних ВР — пілососи зі спеціальними насадками, електрощупи для

пошуку металів у ґрунті, малогабаритні детектори для індикації неоднорідності діелектричної проникності обстежуваного матеріального середовища, магнітометри для реєстрації перекручувань магнітного поля при внесенні до нього предметів з феромагнітних матеріалів, портативні рентгенівські установки й металошукачі для виявлення в предметах можливої наявності закамфльованих саморобних вибухових пристроїв, джерела ультрафіолетового та інфрачервоного випромінювання для виявлення відхилень у хімічному складі об'єктів, а також виявлення мікрослідів крові, кіптяви, пострілу тощо.

Під час обшуку необхідно застосовувати заходи до виявлення одягу, в якому злочинець міг виготовити або доставити до місця кримінального правопорушення зняття вчинення терористичного акту або окремі його елементи. Такий одяг підлягає вилученню з метою подальшого детального дослідження на предмет виявлення мікрочастинок ВР, інших речовин.

У результаті обшуку може бути вилучений автотранспорт як засіб пересування терористів, перевезення вибухового пристрою чи зброї і як зняття вчинення терористичного акту (наприклад, при його мінуванні), але за умови, якщо він буде визнаний й закріплений органами досудового розслідування як речовий доказ.

Обов'язково вилучається комп'ютерна техніка та електронні носії з метою виявлення інформації, яка має значення для встановлення необхідних обставин у кримінальному провадженні. На них можуть зберегтися дані, наприклад, у вигляді інструкцій із вчинення терористичних актів або рекомендацій з виготовлення СВІІ.

Цілеспрямованість обшуку багато в чому визначається результатами огляду місця події й проведеними судовими експертизами. При обшуці необхідно шукати предмети, аналогічні тим, які виявлені при огляді місця вибуху або становили з ними єдине ціле.

Незалежно від характеру кримінального провадження, обов'язковому вилученню у випадку виявлення при обшуці підлягають: а) нарізна та гладкоствольна вогнепальна зброя, боеприпаси до неї (якщо немає відповідного дозволу на її зберігання), вибухові, отруйні, психотропні речовини, наркотичні засоби й радіоактивні матеріали; б) пристрої радіопередачі, не зареєстровані у встановленому порядку; в) всі предмети й документи, які перебувають у схованках; г) література, рукописні, друковані, гра-

фічні матеріали, аудіо- і відеозаписи, які містять заклики до насильницького захоплення або насильницького утримання влади, насильницької зміни конституційного ладу держави; д) матеріали, які містять державну таємницю; е) копіювальні прилади та устаткування; ж) дорогоцінні метали (за винятком ювелірних та інших побутових виробів), дорогоцінні камені в сирому та неопрацьованому вигляді (алмази, діаманти, рубіни, смарагди, сапфіри тощо); з) зображення, знімки чи інші предмети порнографічного змісту; і) інші предмети, заборонені до обігу чинним законодавством; й) особисті документи підозрюваного у випадку його затримання при обшуці (паспорт, військовий квиток, водійське посвідчення й т. ін.); к) цінності, гроші (іноземна валюта), нажиті злочинним шляхом.

В ході проведення обшуку у даній категорії проваджень від учасників обшуку вимагається обережне поводження із предметами, під які можуть бути закамouflьовані ВП (електро- і радіоприбори, термоси, газові балончики, предмети незрозумілого призначення). Про їх виявлення повідомляється слідчий, що керує проведенням обшуку, а всі подальші дії по їх первинному дослідженню здійснює спеціаліст-вибухотехнік.

Упакування вилучених у ході обшуку ВР і засобів ініціювання, деталей і вузлів ВП проводяться за участю спеціаліста-вибухотехніка таким чином, щоб виключити можливість їх спрацювання при транспортуванні.

Тимчасовий доступ до речей і документів проводиться у відповідності до ст. ст. 159–166 КПК України. У кримінальному провадженні про терористичний акт, як правило, проводиться з метою вилучення речовин і матеріалів, які зберігаються в складських приміщеннях чи використовуються на конкретних виробничих ділянках. Такі предмети необхідні для порівняльного дослідження із об'єктами, вилученими в ході огляду місця події чи при обшуці у терористів. Це можуть бути зброя, її деталі, боєприпаси, вибухові речовини, вогнепровідний чи детонуючий шнур, капсулі-детонатори й електродетонатори, пакувальні матеріали та ін.

У випадку, коли є відомості про те, що вибухові матеріали вкрадені з певного складського приміщення, але невідомо, до якого виду вони відносяться, вилучаються зразки від кожної, яка є в наявності, партії: 2–3 електродетонатори (капсуля-детонатора), 1–2 м вогнепровідного шнура, 2–3 фасовки вибухової речовини по 20–30 г кожна.

В окремих випадках тимчасовому доступу підлягають документи, які фіксують поставку, перевезення, витрату й знищення вибухових матеріалів; документи, які свідчать про наявність професійних знань вибухової справи в певних осіб; документи, які відображають участь підозрюваного в роботах, пов'язаних із вчиненням вибухів.

Питання для самоконтролю:

- 1. Які дії складають підготовчий етап огляду місця події при розслідуванні терористичного акту?*
- 2. У чому полягають особливості огляду місця вчинення терористичного акту шляхом вибуху?*
- 3. Чим відрізняються огляд трупа та їх фрагментів у кримінальних провадженнях про терористичний акт від класичної тактики огляду?*
- 4. Назвіть можливі об'єкти пошуку при проведенні обшуків у підозрюваних у вчиненні терористичного акту.*
- 5. Поясніть тактику пред'явлення впізнання особи, підозрюваної (обвинуваченої) у висловленні погроз вчинення теракту за голосом.*
- 6. Назвіть обставини, що необхідно з'ясувати під час допиту свідків, потерпілих, підозрюваних при розслідуванні терористичних актів.*

§ 7. Організація провадження негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування терористичних актів

Негласні слідчі (розшукові) дії — це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Оскільки вчинення або погроза вчинення терористичного акту є тяжким злочином, то під час їх розслідування можуть бути проведені всі передбачені КПК України негласні слідчі (розшукові) дії, а саме:

- аудіо-, відеоконтроль особи,
- накладення арешту на кореспонденцію,
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж,
- зняття інформації з електронних інформаційних систем,
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи,
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу,
- спостереження за особою, річчю або місцем,
- аудіо-, відеоконтроль місця,
- контроль за вчиненням злочину,
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації,
- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

Процесуальний порядок та організація провадження негласних слідчих (розшукових) дій регламентовані КПК України (глава 21) та Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженою Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5/ від 2013 року.

Відповідно до чинного законодавства, після внесення відомостей про вчинення терористичного акту до ЄРДР, слідчий самостійно або за його дорученням — уповноважені оперативні підрозділи, визначені ч. 6 ст. 246 КПК України, мають право проводити негласні слідчі (розшукові) дії. Рішення про їх проведення приймає слідчий, прокурор, слідчий суддя за клопотанням прокурора або клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітники (працівники) уповноваженого оперативного підрозділу не мають права здійснювати процесуальні дії за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

Відповідно до положень КПК України негласні слідчі (розшукові) дії, залежно від їх виду і конкретної мети, можуть бути проведені як щодо підозрюваного, так і щодо іншої особи, якщо

лише в результаті їх проведення є можливість отримати відомості про злочин і особу, яка його вчинила, чи обставини, що мають значення для досудового розслідування (про події, речі і документи, які мають істотне значення для досудового розслідування) (ст.ст. 246, 253, 261 КПК України) але виключно у випадках, якщо такі відомості неможливо отримати в інший спосіб. У зв'язку з цим, слідчому судді, що здійснює розгляд клопотання щодо проведення негласної слідчої (розшукової) дії, необхідно надати відомості, отримані в ході досудового розслідування, що підтверджують неможливість одержання відомостей про злочин чи особу, яка його вчинила, в інший спосіб.

Слідчий, прокурор надсилає доручення керівнику органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення терористичного акту і у складі якого знаходяться орган розслідування та оперативні підрозділи, уповноважені на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 246 КПК України). В окремих випадках слідчий, за погодженням з керівником органу досудового розслідування відповідного рівня, може доручати проведення негласної слідчої (розшукової) дії керівнику іншого правоохоронного органу, у тому числі того, під юрисдикцією якого не знаходиться місце вчинення масових заворушень, з обґрунтуванням такої необхідності.

У випадку, коли матеріали оперативно-розшукової діяльності були використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування терористичного акту, доручення на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, як правило, надається оперативному підрозділу, який виявив злочин, але враховуються його повноваження.

До доручення слідчого, прокурора додається ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії чи постанова слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо ухвала суду для її проведення не передбачена законодавством.

Таке доручення складається у двох примірниках на офіційному бланку органу досудового розслідування чи прокуратури відповідного рівня, воно повинно бути мотивованим, містити інформацію, що необхідна для його виконання, чітко поставлене завдання, що підлягає вирішенню, строки його вико-

нання, визначати конкретного прокурора, якому слід направляти матеріали в порядку, передбаченому ст. 252 КПК України. Оперативний підрозділ не має права передоручати виконання доручення іншим оперативним підрозділам. У дорученні також може визначатись порядок взаємодії між слідчим, прокурором і уповноваженим оперативним підрозділом, а також терміни складання протоколів про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії або її проміжного етапу. Негласна слідча (розшукова) дія — зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж доручається лише відповідним підрозділам органів внутрішніх справ та Служби безпеки України.

Прокурор має право заборонити проведення ще не розпочатої негласної слідчої (розшукової) дії, оформивши своє рішення вмотивованою постановою (ст.ст. 110, 246, 249 КПК України). Прокурор зобов'язаний припинити подальше проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо в цьому відпала необхідність, та з інших підстав, викладених ним у постанові, що негайно надається керівнику органу, який проводить негласну слідчу (розшукову) дію.

Уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення слідчого, прокурора з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення негласних слідчих (розшукових) дій залучає на підставі свого завдання відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи.

Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий, уповноважений оперативний підрозділ, який виконує доручення слідчого, прокурора, відповідно до ст. 275 КПК України має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Звичайно, використання такої інформації здійснюється за умови гарантування безпеки особі, яка надає таку інформацію.

Уповноважені оперативні підрозділи не мають права виходити за межі доручень слідчого, прокурора. Вони зобов'язані повідомляти їх про виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого, прокурора. Керівник органу, якому доручено виконання негласної слідчої (розшукової) дії, повинен негайно

повідомити прокурора та слідчого про неможливість виконання доручення, його затримку з обґрунтуванням причини і повідомленням про вжиття заходів до подолання перешкод у виконанні доручення.

Контроль за дотриманням строків і повноти виконання доручення слідчого, прокурора здійснюється начальником уповноваженого оперативного підрозділу.

За результатами виконання доручення оперативний співробітник (працівник) складає рапорт із зазначенням результатів виконаного доручення, залучених при цьому сил і засобів, а також їх результатів.

Начальник уповноваженого оперативного підрозділу приймає рішення шляхом накладення резолюції на рапорті стосовно можливості направлення протоколу та додатків до нього прокурору чи вжиття заходів до належного виконання доручення.

Протокол та додатки до нього не пізніше 24 годин після складання надаються прокурору, зазначеному в дорученні. Матеріали, що можуть розшифрувати конфіденційних осіб отримання інформації, не надаються.

Протокол про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії (або її етапів) складається слідчим, якщо вона проводиться за його безпосередньої участі, в інших випадках — уповноваженим працівником оперативного підрозділу і повинен відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження. Періодичність складання протоколів залежить від виду негласної слідчої (розшукової) дії, терміну її проведення (одномоментно чи упродовж часу), від доручення слідчого, прокурора, але в будь-якому випадку безпосередньо після отримання фактичних даних, які можуть використовуватись як докази для встановлення місця перебування особи, що розшукується, про кожний випадок огляду, виїмки, дослідження матеріалів про результати негласної слідчої дії тощо.

Кожний протокол про результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії з додатками не пізніше 24 годин після його складання передається прокурору, який здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва.

Якщо в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії у провадженні про вчинення терористичного акту виявлено

ознаки іншого кримінального правопорушення, слідчим або уповноваженим оперативним підрозділом невідкладно складається протокол, що не пізніше 24 годин з моменту виявлення ознак зазначеного кримінального правопорушення надається прокурору, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва.

Процесуальний порядок та організація засекречування та розсекречування матеріальних носіїв інформації щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, порядок знищення відомостей (матеріальних носіїв інформації щодо факту, методів та результатів), проведення негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечення права особи на інформацію щодо проведення стосовно неї негласних (слідчих) дій визначені відповідними нормами КПК України та вищезазначеною Інструкцією.

Питання для самоконтролю:

1. Які негласні слідчі (розшукові) дії можуть бути проведені у провадженнях про терористичні акти?
2. Хто має право прийняти рішення про їх провадження?
3. Хто уповноважений на проведення негласних слідчих (розшукових) дій?
4. Який порядок винесення доручення на їх проведення?

§ 8. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів

В ході розслідування терористичних актів часто виникають питання, для вирішення яких необхідні спеціальні знання — набуті суб'єктом у процесі практичної діяльності, шляхом спеціальної підготовки чи професійного досвіду і основані на системі спеціальних знань у галузі науки, техніки, ремесла, тощо.

У кримінальних провадженнях про терористичний акт, як і в процесі розслідування інших кримінальних правопорушень, спеціальні знання використовуються у формах: надання кон-

сультатій, що використовуються як орієнтуюча інформація та не мають доказового значення, проведення експертиз, результатом якої є висновок експерта, що у свою чергу є процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Як свідчить практика, позитивно зарекомендувала себе форма використання спеціальних знань, відповідно до якої при розслідуванні терористичних актів в слідчо-оперативну групу включається спеціаліст-вибухотехнік, який не тільки бере участь в огляді місця події, але й з дотриманням необхідних процесуальних вимог проводить первинні дослідження виявлених об'єктів і слідів, проводить знешкодження вибухових пристроїв.

За результатами первинних досліджень складаються висновки, які містять науково обґрунтовані дані про причини і обставини вибуху, відомості про основні характеристики ВР і ВП, а також рекомендації з подальшої роботи з виявленими об'єктами і слідами. Одержання такого роду інформації на початковому етапі роботи у кримінальному провадженні позитивно впливає на динаміку слідчої роботи.

В багатьох випадках результати роботи спеціалістів як суб'єктів спеціальних знань на місці події відіграють істотну роль у з'ясуванні обставин події, визначенні ознак кримінального правопорушення, розшуку та викриття правопорушників за «гарячими слідами».

У ряді випадків істотну допомогу слідчим надають дані вибухотехнічного ситуаційного аналізу. Результати первинного вибухотехнічного дослідження на місці події, дані науково-технічного орієнтування спеціаліста-вибухотехніка мають велике значення також і для висування версій про особистості правопорушників, для організації комплексних досліджень речових доказів.

Вирішальним фактором, що дозволяє розкрити кримінальне правопорушення «за гарячими слідами», може бути вміле використання в слідчій діяльності даних із встановлення джерел походження використаних у СВП матеріалів, виробів, застосованих інструментів.

Досить істотні для організації розшуку дані вибухотехнічних досліджень, проведених у «польових» умовах із встановлення конструкції ВП та принципів його дії, найменування і походження, технології виготовлення ВП і його елементів, дозволяють цілеспрямовано проводити пошукові заходи «від речових доказів до правопорушника».

У процесуальній формі в ході розслідування терористичних актів спеціальні знання використовуються найчастіше при проведеному судово-медичних, біологічних, інженерно-технічних, екологічних, криміналістичних та інших видів експертиз.

Порядок призначення й питання, що підлягають встановленню при провадженні зазначених експертиз визначаються КПК України, Законом України „Про судову експертизу” та відповідно до розроблених методик для кожної із названих експертиз.

Істотною особливістю проведення експертиз у кримінальних провадженнях про терористичні акти є те, що ті самі об’єкти можуть і повинні досліджуватися спеціалістами із різних галузей знань. У зв’язку з цим перед слідством стоїть завдання визначитися в послідовності проведення необхідних експертиз, що б гарантувала необхідне збереження слідів (об’єктів) і повноту їхнього дослідження, чи призначити комплексну експертизу, щоб спільна робота фахівців дозволила провести кожен вид дослідження без шкоди для інших. Детальніше зупинимося лише на деяких видах судових експертиз.

Вибухотехнічна експертиза відноситься до класу криміналістичних експертиз, призначається у всіх випадках вчинення терористичних актів, пов’язаних із застосуванням вибухових речовин, вибухових пристроїв, боєприпасів та їх комплектуючих, що містять вибухові речовини. Вибухотехнічні експертні дослідження проводить Вибухотехнічна лабораторія Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, науково-дослідні інститути Міністерства юстиції України. Експертиза сприяє встановленню не тільки об’єктивної, а й суб’єктивної сторони кримінального правопорушення шляхом дослідження обставин, що вказують на умисне чи необережне вбивство, нещасний випадок, може вирішувати ситуаційні завдання з метою встановлення механізму події, відтворення матеріальної обстановки, розташування людей щодо вибухового пристрою на момент вибуху, технічної можливості приведення в дію вибухового пристрою за певних обставин тощо.

До предмета технічної експертизи вибухів відносяться фактичні дані щодо властивостей вибухових речовин, вибухових пристроїв, боєприпасів, слідів їх дії, механізму вибуху та інших обставин, пов’язаних з підготовкою, здійсненням та наслідками вибуху.

Об'єктами експертизи є боєприпаси, вибухові пристрої вцілому (в тому числі саморобного виготовлення) та їх комплектуючі частини, піротехнічні засоби, засоби ініціювання (запалювання й підриву), електричні, механічні схеми і прилади (пристосування), призначені для вироблення ініціюючого імпульсу, вибухові речовини і суміші (в тому числі саморобного виготовлення), хімічні реактиви, з яких виготовляються вибухові речовини і суміші, сліди вибуху на предметах навколишнього оточення, первинні та вторинні осколки, пошкоджені вибухом об'єкти. До об'єктів експертизи належать також матеріали провадження, що містять необхідну для вирішення її завдань інформацію — протоколи огляду місця події, виявлення і вилучення речових доказів, фотознімки, відеозаписи, схеми місця події до і після вибуху, висновки судово-медичних та інших експертиз.

Орієнтовний перелік питань, які вирішуються вибухотехнічною експертизою при розслідуванні терористичних актів такий.

1. Відносно факту та обставин вибуху вибухового пристрою, його дійсних та можливих наслідків: 1) чи відбувся на місці події вибух вибухового пристрою? 2) чи є пошкодження на предметах оточення місця події слідами вибуху вибухового пристрою? 3) який вибуховий пристрій (вид, конструкція, призначення, принцип приведення в дію) був використаний для здійснення вибуху виходячи із слідів на місці події та вилучених під час його огляду предметів? 4) чи є предмети, вилучені з місця події, осколками вибухового пристрою і якого саме? 5) чи є предмети, знайдені на місці події, осколками (частинами, деталями тощо) конкретного вибухового пристрою (наприклад, ручної гранати «Ф-1» тощо)? 6) яка кількість вибухової речовини була підірвана виходячи з розмірів воронки на місці події?

2. При дослідженні вибухових пристроїв та засобів підриву: 1) чи є предмет, вилучений з місця події, вибуховим пристроєм (міною, гранатою, саморобним вибуховим пристроєм тощо), яким саме (вид, модель, країна-виробник), і яким способом (промисловим чи саморобним) він виготовлений? 2) якщо вибуховий пристрій, вилучений з місця події, виготовлено промисловим способом, де (в яких галузях господарства, військової справи тощо) і з якою метою він застосовується? 3) чи є вибуховий пристрій, вилучений з місця події, боєприпасом? 4) які принципи

приведення в дію та конструкція вибухового пристрою, вилученого з місця події (у гр. Х.)? 5) якщо вибуховий пристрій, вилучений з місця події, саморобний, то які професійні навички мала особа, яка його виготовила? 6) які матеріали та деталі використовувались для виготовлення вибухового пристрою, вилученого з місця події (у гр. Х.), який спосіб їх виготовлення та цільове призначення? 7) чи придатний для здійснення вибуху вилучений з місця події (у гр. Х.) вибуховий пристрій; якщо ні, то які причини непридатності? 8) чи може вибуховий пристрій, вилучений з місця події (у гр. Х.), бути приведений у придатний для використання стан, що для цього необхідно, та чи необхідні для цього професійні знання, вміння, навички, які саме? 9) яке обладнання, інструменти та технологічні процеси були використані для виготовлення частин та деталей вибухового пристрою, вилученого з місця події (у гр. Х.)? 10) чи відповідають матеріал, конструкція та принцип приведення в дію даного вибухового пристрою його описанню в показаннях підозрюваного (обвинуваченого) Х. та виконаних ним кресленнях? 11) чи однакові за конструкцією, матеріалами та принципом приведення в дію вибухові пристрої, виявлені в пунктах А і Б (наприклад, під час обшуків у різних помешканнях)? 12) чи є дані креслення (малюнки), вилучені у гр. Х., зображеннями вибухового пристрою або окремих його частин? 13) чи можливий мимовільний вибух даного вибухового пристрою під впливом зовнішніх факторів (механічних, термічних, хімічних тощо)? 14) чи є предмети, вилучені з місця події (у гр. Х.), засобами підриву та якими саме, де і для чого вони використовуються? 15) для вибуху яких саме вибухових речовин та яким способом застосовуються засоби підриву, вилучені з місця події (у гр. Х.)? 16) чи придатні для застосування засоби підриву, вилучені з місця події (у гр. Х.); якщо ні, то чому, і чи можливе приведення їх у придатний для використання стан, що для цього необхідно?

3. При дослідженні вибухових речовин та продуктів вибуху: 1) чи є речовина, вилучена з місця події (у гр. Х.), вибуховою, якщо так, то якою; де та для чого вона використовується? 2) чи придатна для використання за призначенням вибухова речовина, вилучена з місця події (у гр. Х.)? 3) чи мають спільну родову (групову) належність вибухова речовина, виявлена на місці події, та

вибухова речовина, вилучена у підозрюваного Х.? 4) які вибухові речовини та в якій кількості знаходяться в даному вибуховому пристрої? 5) чи є на предметах, вилучених з місця події (у гр. Х.), сліди вибухової речовини або продукти її згоряння і якої саме? 6) яка саме вибухова речовина і в якій кількості використовувалась для проведення вибуху?

Для розслідування терористичних актів типовими є *медичні експертизи*, а саме рід судово-медичних експертиз.

При проведенні *судово-медичної експертизи трупа* можуть вирішуватися питання загального та спеціального характеру. Загальні питання: 1) який характер та локалізація ушкоджень, що були заподіяні потерпілому? 2) які ушкодження заподіяні прижиттєво, які — посмертно? 3) яка давність заподіяння ушкоджень? 4) ознаки якого ступеня тяжкості мають заподіяні прижиттєві тілесні ушкодження? 5) у результаті якого виду травматичної дії (предмета) могли утворитися виявлені ушкодження? 6) які властивості мав травмуючий чинник (предмет)? 7) чи могли виявлені ушкодження утворитися у результаті дії одного чинника (предмета)? 8) якими були місце та напрямок дії травмуючої сили на тіло потерпілого? 9) якою є кількість травмуючих дій та послідовність заподіяння ушкоджень? 10) чи могли заподіяні ушкодження утворитись за обставин, викладених у постанові про призначення експертизи? 11) яка причина та безпосередня причина смерті потерпілого? 12) який час настання смерті? Перелік спеціальних питань визначається обставинами кримінального провадження, видом ушкоджень та завданнями конкретної судово-медичної експертизи.

Судово-медична експертиза живих осіб у кримінальних провадженнях про терористичний акт проводиться з метою встановлення характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, ступеня втрати працездатності; встановлення стану здоров'я, тощо.

При проведенні *судово-медичної експертизи* з метою визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, як правило, вирішуються такі питання: 1) які характер та локалізація ушкоджень, заподіяних потерпілому? 2) в результаті якого виду травматичної дії (предмета) могли бути спричинені виявлені ушкодження? 3) які характеристики мав травмуючий чинник (предмет)?

4) який безпосередній механізм (механізми) заподіяння ушкоджень? 5) яка давність заподіяння ушкоджень? 6) який ступінь тяжкості заподіяних потерпілому тілесних ушкоджень? 7) чи могли заподіяні ушкодження утворитись за обставин, викладених у постанові про призначення експертизи?

В ході проведення *судово-медичної експертизи речових доказів* досліджуються різні об'єкти біологічного (кров, волосся, слина, кістки, органи та тканини тощо) походження.

Остеологічна та антропологічна експертизи — судово-медичні ідентифікаційні експертизи, які при розслідуванні терористичних актів призначаються щодо невпізнаних трупів. У кримінальних провадженнях про терористичні акти вчинені з використанням вибухових пристроїв найчастіше дослідженню підлягають відчленовані частини тіла, окремі кістки та кісткові уламки, попіл тощо. При проведенні вказаної експертизи можуть бути вирішені питання: 1) яка кількість трупів або їх частин має місце? 2) людям якої раси належать трупні залишки? 3) людям якої статі, віку та зросту належать трупні залишки? та інші.

Вирішення завдань ідентифікації конкретної особи можливе лише за наявності достатнього комплексу відомостей про конкретну особу, а саме про стать, зріст, вік, групу крові, патологічні зміни (насамперед зубів та щелеп), а також у випадках надання прижиттєвих фотозображень ототожнюваної особи в двох і більше ракурсах, рентгенограм, стоматологічних та інших медичних документів.

Генотипоскопічна експертиза (генетична експертиза) — це індивідуальна ідентифікація (своєрідна генетична паспортизація), встановлення спорідненості за слідами біологічного походження (кров, сперма, тканини) на рівні дослідження структури дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК). У кримінальних провадженнях про терористичний акт цей вид експертиз дозволяє здійснити позитивне встановлення спорідненості, тобто ідентифікацію особи.

Як об'єкти дослідження при проведенні генотипоскопічних експертиз можуть бути використані кров рідка та висушена, слина, зразки тканин (м'язова, кісткова) та внутрішніх органів (печінка, серце тощо), волосся, сліди біологічного походження на речових доказах.

На вирішення генотипоскопічної експертизи можуть ставитися такі питання: 1) чи походять надані біологічні об'єкти від конкретної особи? 2) чи належать залишки трупа конкретній людині?

Судово-психіатрична експертиза належить до судових медичних експертиз, які обов'язково мають бути призначені для визначення психічного стану обвинуваченого або підозрюваного у тих випадках, коли вкримінальному провадженні є дані, що викликають сумнів у їх осудності чи можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними.

На вирішення судово-психіатричної експертизи підозрюваного ставляться такі питання: 1) чи страждав підозрюваний під час інкримінованого йому діяння (діянь) психічним розладом, внаслідок якого він не міг у той період усвідомлювати свої дії або керувати ними? 2) до якої категорії хворобливих станів належить даний психічний розлад — хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства, іншого хворобливого стану психіки? 3) чи страждає підозрюваний у даний час психічною хворобою, що позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними? Якщо так, то коли почалася ця психічна хвороба? 4) чи потребує підозрюваний застосування до нього примусових заходів медичного характеру, якщо так, то яких саме? 5) чи має підозрюваний які-небудь психічні вади, через які не може самостійно реалізувати своє право на захист? 6) чи страждає підозрюваний на хронічний алкоголізм або наркоманію? 7) чи потребує він лікування від алкоголізму чи наркоманії?

В ході розслідування терористичного акту, вчиненого шляхом підпалу шляхом підпалу призначається *пожежно-технічна експертиза*, що відноситься до класу судових інженерно-технічних експертиз. Пожежно-технічна експертиза в даний час вирішує завдання, пов'язані зі встановленням: вогнища пожежі і шляхів поширення вогню, часу виникнення пожежі, її тривалості; технічного стану опалювальних і нагрівальних приладів, електроустаткування, механізмів, що знаходилися в зоні пожежі, встановлення причинного зв'язку між цими об'єктами і виникненням пожежі; наявності і моменту виникнення короткого замикання; можливості спалаху горючих матеріалів від різних джерел запалення і впливу енергії, випромінюваної сильно нагрітими поверхнями; можливості самозагоряння (теплового, хімічного, мікробіо-

логічного) речовин, матеріалів, сумішей за певних умов; горючість речовин, матеріалів і оцінки їх пожежної небезпеки; технічної причини пожежі. Очевидно, що головним завданням при розслідуванні пожежі є встановлення її причини (підпал, необережне поводження з вогнем, коротке замикання в електромережі і т. п.), проте експерти мають право встановлювати лише факти, що відносяться до технічної причини підпалу і його зв'язок з визначеними обставинами. Особливістю пожежно-технічної експертизи (як і інших інженерно-технічних) є те, що її об'єкти являють собою речову обстановку місця пожежі з фрагментами термічних поразок на ній, матеріали і речовини, устаткування і механізми, що піддалися дії вогню. Тому надзвичайно важливим є отримання експертом достовірної інформації про ці об'єкти.

До класу судових інженерно-технологічних експертиз відносяться *вибухо-технологічні експертизи*, які ще називають *судово-техногенними*, що проводяться у випадку промислових вибухів як першопричин катастроф та аварій. Основними завданнями даної експертизи є встановлення причин вибуху та аналіз умов, у яких протікав вибух. Конкретизація цих завдань залежить від того, де стався вибух: на промисловому підприємстві (виробництві), в місцях зберігання продукції (склади, елеватори і т. д.), на транспорті (при перевезенні, вантаженні, вивантаженні), в трубопроводі, в інших умовах. Як правило, продовженням вибуху є пожежа. Тому здебільшого провадження вибухо-технологічної експертизи передуює пожежно-технічній або проводиться в комплексі з нею. Питання, яке ставиться на вирішення вибухо-технологічної експертизи є типовим: яка причина вибуху? У подальшому, в результаті проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, якщо з'являються більш конкретні і детальні питання, виноситься постанова про проведення додаткової експертизи.

Щодо інших судових експертиз, що призначаються при розслідуванні терористичних актів, то ними є інженерно-транспортні, економічні, біологічні, екологічні та інші.

Із класу *криміналістичних*, окрім вибухотехнічної, що була розглянута вище, при розслідуванні терористичних актів проводяться наступні експертизи:

Почеркознавча експертиза, основним завданням якої є ідентифікація виконавця рукописного тексту, цифрових записів і

підпису. Ідентифікаційні завдання пов'язані з встановленням конкретного виконавця тексту (підпису) або вирішенням питання про виконання однією особою різних текстів, окремих фрагментів тексту, підписів, тексту і підпису тощо. Діагностичні завдання передбачають установаження за почерком властивостей особи, характерних для певних груп (наприклад, особою якої статі написано текст документа? до якої вікової групи належить виконавець рукопису?) Діагностичні завдання також дають можливість отримати відомості про зовнішню обстановку написання та внутрішній стан того, хто писав. Це обумовлено такою властивістю почерку, як здатність реагувати на різні психофізіологічні фактори.

Судово-авторознавча експертиза визначає фактичні дані про особу автора тексту та про умови створення мовного повідомлення (мотивацію, цілі, настанову автора, збиваючі фактори, викривлення відбитої у свідомості інформації, адаптацію мовних засобів до можливостей адресата, маскування мовної ситуації шляхом диктування, навмисного викривлення).

Об'єктом судово-авторознавчої експертизи є текст мовного повідомлення. Ідентифікаційним завданням цієї експертизи є встановлення автора тексту, тотожність невідомого автора декількох анонімних текстів. До діагностичних завдань судово-авторознавчої експертизи відносяться встановлення статі, віку, соціального стану, професійної належності (в тому числі конкретних професійних навичок — діловодства, відбору показань тощо), рівня освіти, рідної чи основної мови спілкування, місця формування мовних навичок або визначення діалекту, вплив яких спостерігається у досліджуваному тексті, тощо. Під діагностичними завданнями розуміються встановлення незвичного тимчасового психофізіологічного стану автора тексту на момент створення останнього та розпізнання наявності у автора стійких патологій мовно-розумових процесів без постановки діагнозу.

Техніко-криміналістична експертиза документів вирішує питання, пов'язані з дослідженням матеріалів документів, технічних прийомів та способів їх виготовлення, а також внесення в них змін. Залежно від об'єктів дослідження вона поділяється на три основних види: дослідження реквізитів документів, матеріалів документів, друкарських форм та їх відбитків.

Об'єктами *трасологічної експертизи* є матеріальні сліди (рук, ніг, взуття, шин, знарядь та інструментів тощо). До об'єктів експертизи також належать дані про механізми взаємодії об'єктів, матеріали кримінальних проваджень. Трасологічна експертиза поділяється на ряд видів, які, у свою чергу, включають окремі підвиди експертних досліджень. При розслідуванні терористичного акту, в межах цієї експертизи, як правило:

- а) досліджуються сліди людини;
- б) досліджуються знаряддя, інструменти, механізми, агрегати і утворені ними сліди;
- в) встановлюється ціле за окремими частинами;
- г) досліджуються вузли і петлі;
- д) досліджуються транспортні засоби і утворені ними сліди.

Трасологічна експертиза *слідів людини* характерних для терористичного акту включає в основному такі підвиди експертних досліджень як дактилоскопічна, пороеджіоскопічна експертизи та експертиза слідів взуття.

Основними підвидами трасологічної експертизи *знарядь, інструментів, механізмів, агрегатів і утворених ними слідів* характерними для терористичного акту є експертиза слідів знарядь й інструментів; експертизи замків та замикаючих пристроїв та механізмів.

Об'єктами, що найчастіше зустрічаються в практиці розслідування терористичних актів при проведенні *експертизи по встановленню цілого за частинами*, є частини виробів із одягу, знарядь та інструментів, паперу.

У рамках криміналістичного дослідження транспортних засобів і утворених ними слідів при розслідуванні терористичних актів виокремлюють такі підвиди експертних досліджень як: а) дослідження ідентифікаційних номерів і носіїв даних транспортних засобів; б) дослідження слідів протекторів шин коліс транспортних засобів.

Портретна експертиза у практиці розслідування терористичних актів призначається в ситуаціях, коли слідчий не має можливості іншим шляхом достовірно встановити особу злочинців. На вирішення портретної експертизи ставляться такі питання: 1) чи зображена на представленому фотознімку особа, порівняльні зразки-фотографії якої представлені на дослідження?

2) чи є серед осіб на груповому фотознімку певна особа, зображена на пред'явлених порівняльних фотознімках-зразках? 3) чи зображена на пред'явлених фотознімках, виготовлених у різні періоди, одна й та сама особа? 4) чи зображений на фотознімку труп гр. Х.? 5) чи зображений на досліджуваному фотознімку хто-небудь з осіб, чії фотокартки-зразки представлені на дослідження?

Предметом криміналістичної експертизи матеріалів та засобів відео та звукозапису, при розслідуванні терористичного акту є фактичні дані, які відображаються у відеофонограмі — речовому доказі і мають відношення до провадження.

На сучасному етапі криміналістична експертиза матеріалів і засобів відеозвукозапису має чотири самостійні спеціальності, а саме: 1) технічне дослідження матеріалів та засобів відеозвукозапису; 2) дослідження акустичних сигналів та середовищ; 3) дослідження усної мови людини за її фізичними ознаками; 4) мовознавче дослідження усної мови людини.

Експертиза комп'ютерів, носіїв і технологій є новим для нашої судово-експертної практики видом досліджень. У кримінальних провадженнях про терористичні акти комп'ютерна техніка і програмні продукти найчастіше виступають як інструменти здійснення підробки документів та місця зберігання чи, навіть, приховування інформації, яка являє інтерес для розслідування.

У кримінальних провадженнях аналізованої категорії об'єктами цієї судової експертизи є комп'ютерна техніка, носії інформації (дискети, жорсткі диски, CD-диски, флеш-карти тощо), периферійні пристрої (принтери, сканери) та мережа Internet.

Крім зазначених об'єктів в рамках цієї експертизи досліджуються органайзери, пейджери, мобільні телефони й інші пристрої, що виготовлені і працюють на основі технологій побудови персональних комп'ютерів. До цієї ж категорії належать модеми й пристрої, що підтримують роботу комп'ютерних систем. Паперові документи, виготовлені за допомогою периферійних пристроїв, є об'єктами комплексної експертизи, при якій загальне дослідження здійснюють експерт у галузі комп'ютерної техніки й експерт у галузі технічного дослідження документів.

На вирішення судової експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів можуть бути поставлені такі питання:

1) комп'ютер якої моделі надано на дослідження? Якими є технічні характеристики його системного блока і периферійних пристроїв? 2) які технічні несправності має даний комп'ютер або його окремі блоки та пристрої, і як ці несправності впливають на роботу комп'ютера (блока, пристрою)? 3) чи міститься на даному носії якась інформація, і якщо так, яке її цільове призначення? 4) чи міститься на даному носії інформація, яка має ключові слова «...»? 5) чи міститься на даному носії інформація, в якій є дані про вказані в постанові об'єкти (вокзали, назви станцій метро тощо)? 7) коли, ким були створені досліджувані файли? 9) у який період часу створені файли, та яка дата останнього редагування? 10) чи містилася на носії інформація, що була знищена, якщо так, то яка саме? 11) з якого з наданих комп'ютерів здійснювався вихід у мережу Internet, за якими адресами, в який період часу?

Експертиза металів і сплавів є особливим видом експертизи матеріалів і речовин. У кримінальних провадженнях про терористичні акти, вчиненні з використанням вибухового пристрою типовими об'єктами експертизи металів і сплавів є: вироби зі сталі та їх заготовки, сліди металізації, припої тощо.

Експертиза металів і сплавів вирішує як діагностичні, так й ідентифікаційні завдання. До діагностичних завдань належать: 1) виявлення мікрочасточок та слідів, а також визначення властивостей та виду металу, з якого виготовлено досліджуваний об'єкт; 2) встановлення якісних та кількісних характеристик хімічного складу виробів з металу; 3) встановлення явищ, причинно-часових та функціональних зв'язків на основі дослідження об'єктів з металів. До ідентифікаційних завдань належать: 1) встановлення родової (групової) належності порівнюваних об'єктів з металу; 2) ідентифікація виробничих джерел порівнюваних об'єктів з металу; 3) ідентифікація конкретно визначених множин виробів з металу; 4) встановлення належності частин (мікрочасточок) до єдиного об'єкта з металу.

Вище розглянуті основні види криміналістичних експертиз, які призначаються і проводяться при розслідуванні терористичного акту. Разом з тим, на практиці, при необхідності можуть призначатися й інші види криміналістичних досліджень, такі як вогнепальної зброї та слідів її застосування, холодної зброї,

різноманітні криміналістичні дослідження матеріалів, речовин та виробів з них (наркотичних засобів і психотропних речовин, ґрунтознавчі дослідження, дослідження об'єктів волокнистого походження, нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів тощо), та інші види судових експертиз.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте використання спеціальних знань у процесі розслідування терористичного акту.

2. Назвіть види криміналістичних експертиз, що призначаються при розслідуванні терористичного акту.

3. Назвіть основні класи судових експертиз та види досліджень, що проводяться при розслідуванні терористичного акту.

4. Які питання вирішуються шляхом проведення вибухотехнічної експертизи.

5. Які види судово-медичних експертиз призначаються при розслідуванні терористичного акту. Які питання вирішуються шляхом проведення кожного виду судово-медичних експертиз?

§ 9. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у розслідуванні терористичних актів

Матеріалами оперативно-розшукової діяльності (далі ОРД), які використовуються в інтересах кримінального судочинства, є матеріально фіксовані джерела, що виникають в процесі здійснення оперативно-розшукових заходів, які містять відомості (інформацію) про ознаки кримінального правопорушення, причетних до нього осіб, а також інші дані, що сприяють його розкриттю та можуть бути використані для прийняття рішень у кримінальному процесі. Матеріалами ОРД є:

а) документи (їх копії), складені чи отримані уповноваженими на це особами у передбачений законом та відомчими нормативно-

правовими актами спосіб і зафіксовані у визначеній ними формі на будь-яких матеріальних носіях, які відображають фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, передбачені КК України, про їх джерела та інші обставини, що сприяють викриттю цих протиправних діянь, хід отримання даних про них;

б) будь-які предмети, рідини, гази (їх копії, макети, зразки), властивості, якості й стан яких об'єктивно пов'язані з протиправною діяльністю, які були знаряддям кримінального правопорушення й зберегли на собі його сліди чи були об'єктом протиправних дій розроблюваних осіб, гроші й цінності, нажиті протиправним шляхом, та всі інші матеріальні об'єкти, що можуть бути засобами виявлення кримінального правопорушення, встановлення фактичних обставин протиправної діяльності й виявлення осіб, які до неї причетні.

Оперативно-розшукова інформація, що міститься в матеріалах ОРД, використовується в інтересах кримінального провадження:

— як приводи та підстави для початку розслідування кримінального правопорушення (на їх основі встановлюються відповідні дані, що є приводами та підставами для занесення відомостей до ЄРДР та, відповідно, початку досудового розслідування),

— для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні,

— як підстави проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних,

— як підстави прийняття інших процесуальних рішень (про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, застосування заходів забезпечення кримінального провадження тощо),

— з організаційно-тактичною метою.

Особливості початку розслідування провадження про терористичні акти детально розглянуті у § 2 посібника. Щодо значення матеріалів ОРД для початку кримінального провадження про терористичні акти, то слід зауважити, що саме матеріали ОРД, якщо вони є доброякісними, дають можливість уповноваженим особам прийняти своєчасне й обґрунтоване рішення про початок досудового розслідування, оскільки несвоєчасна їх реакція на протиправні посягання призводить до втрати доказової інформації, без

якої ускладнюється або стає неможливим встановлення необхідних обставин провадження, а також до несвоечасного вжиття заходів з розшуку осіб, причетних до вчинення терористичного акту.

Виходячи із значення внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру та початку досудового розслідування як процесуального рішення, що перебуває на початковому етапі вирішення по суті кримінального провадження і полягає в тому, щоб констатувати наявність законних підстав для здійснення всієї наступної кримінально-процесуальної діяльності, в матеріалах ОРД повинні міститися достатні дані, які вказують на ознаки кримінального правопорушення. Ці дані мають бути матеріалізованими у відповідних документах або являти собою інші носії інформації, оформлені в установленій формі, оскільки вони можуть бути покладені уповноваженою особою в основу обґрунтування такого рішення.

Відповідно до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженої Наказом МВС України № 700 від 14.08.2012 року, при веденні оперативним підрозділом оперативно-розшукової справи щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, підслідного слідчим органів внутрішніх справ, начальник оперативного підрозділу звертається до начальника слідчого підрозділу про закріплення за цією ОРС слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу.

Начальник оперативного підрозділу з дотриманням режиму таємності надає слідчому необхідні матеріали оперативно-розшукової справи для вивчення та надання у разі потреби рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, які засвідчують наявність в їх діях ознак злочину.

У подальшому ці матеріали ОРС розглядаються під час оперативної наради за участю начальників оперативного, слідчого підрозділів та працівників, які брали участь у їх підготовці, для визначення повноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР.

Одночасно розробляється план заходів з реалізації матеріалів ОРС, який затверджується начальниками слідчого та оперативного підрозділів.

У разі встановлення під час проведення оперативно-розшукових заходів фактичних даних, що свідчать про ознаки злочину в діяннях окремих осіб та груп, але якщо їх припинення може негативно вплинути на результати кримінального провадження, начальник оперативного підрозділу інформує про це начальника слідчого підрозділу і лише після закінчення їх проведення матеріали ОРС виносяться на розгляд оперативної наради для розроблення спільних заходів з їх реалізації.

Велике значення також надається пошуку та вилученню під час розслідування даного виду кримінального правопорушення відеозаписів подій злочину (застосування такої зйомки на даний час є досить розповсюдженим явищем). Відеозйомку можуть провести: представники ЗМІ, сторонні випадкові особи (аматори), володільці або працівники комерційних, державних, приватних структур (у тому числі і в результаті застосування стаціонарних камер слідкування), працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів (МВС та СБ України). Своєчасне одержання таких записів (у тому числі й копій) надає можливість для подальшого отримання доказів участі окремих осіб у терористичному акті. У подальшому може бути створена (поповнена) картотека учасників терористичних груп (організацій), проводяться впізнання, призначаються фотопортретні (портретно-криміналістичні, портретно-ідентифікаційні) експертизи з метою встановлення учасників терористичних груп (організацій) та викриття їх у вчиненні конкретних протиправних дій.

Необхідно зауважити, що оперативно-розшукова інформація, що міститься у матеріалах ОРД, повинна бути відображена у матеріалах кримінального провадження, оскільки за загальною логікою особа, яка веде розслідування не вправі оперувати будь-якими даними, відсутніми у кримінальному провадженні, тому такі матеріали повинні бути введені у кримінальний процес через визначені законом джерела. За необхідності матеріали ОРД можуть бути уведені у кримінальний процес різним способом, наприклад, шляхом зняття грифу таємності з матеріалів

або проведення допиту особи, що здійснювала відповідний ОРЗ, та використані в якості приводів та підстав проведення слідчих (розшукових) дій лише у випадку, коли їх легалізація не завдасть шкоди розслідуванню в цілому чи не загрожуватиме життю, здоров'ю окремих учасників кримінального процесу (свідків, потерпілих, співучасників підозрюваного, і т. ін.) та ОРД.

Відповідно, якщо матеріали ОРД не можуть бути легалізовані й залучені до кримінального процесу у визначеному порядку, вони не можуть бути приводами й фактичними підставами проведення слідчих (розшукових) дій (наприклад, це стосується даних, отриманих від особи, що перебуває з оперативним підрозділом у негласних конфіденційних відносинах, легалізація яких може призвести до загрози небезпеки особі, яка брала участь в ОРД, окремим учасникам кримінального процесу).

На відміну від використання матеріалів ОРД як приводів і підстав для проведення слідчих (розшукових) дій, можливість їх використання для організаційно-тактичного забезпечення підготовки й проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій є беззаперечною.

Використання з організаційно-тактичною метою інформації, що міститься у матеріалах ОРД, в залежності від слідчої ситуації може впливати на вибір слідчої (розшукової) дії, найбільш ефективною на даний момент розслідування (або ж визнання проведення запланованої слідчої (розшукової) дії не доцільним), її учасників, часу, місця проведення, лінії поведінки слідчого під час проведення слідчої (розшукової) дії, тактичних прийомів (тактичних комбінацій), що будуть використані, і, виходячи з цього, на ефективність слідчої (розшукової) дії, проведеної у рамках конкретного кримінального провадження.

Отже, матеріали ОРД, навіть не легалізовані у кримінальному провадженні із об'єктивних причин, про які зазначалося вище, можуть бути використані для організаційно-тактичного забезпечення слідчих (розшукових) дій, що сприятиме ефективності їх провадження та забезпечуватиме швидке і повне розслідування масових заворушень. Особливу актуальність розглянуті положення набувають на початковому етапі розслідування, коли слідчий знаходиться в умовах наявності обмеженої кількості інформації про організаторів та активних учасників кримінального правопорушення.

Визначаючи значення матеріалів ОРД у застосуванні запобіжних заходів, слід виходити з того, що згідно з положеннями ч. 1, 4 ст. 177 КПК України запобіжні заходи застосовуються за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, а також вчиняти інші дії, перераховані у ч. 1 ст. 177 КПК України.

Враховуючи, що найсуворішим запобіжним заходом, що обмежує права людини, є тримання під вартою (ст. 183 КПК України), докладніше зупинимося на підставах для його застосування та ролі ОРД у виявленні таких підстав. Виходячи із аналізу змісту відповідних статей КПК України та матеріалів судово-слідчої практики, можна зробити висновок, що матеріали ОРД, якщо вони не залучені у визначеному процесуальним законом порядку до кримінального провадження, не можуть бути покладені в обґрунтування рішення про застосування запобіжних заходів. Однак, якщо такі матеріали відповідно до встановленої процесуальної форми залучені до кримінального провадження, вони можуть бути покладені в обґрунтування рішення про застосування будь-якого запобіжного заходу, в тому числі і взяття під варту.

Для того, щоб запобігти розголошенню форм та методів ОРД при використанні матеріалів ОРД при обґрунтуванні рішень про застосування запобіжного заходу, матеріали ОРД повинні бути легалізованими і придатними, у разі необхідності, для їх перевірки процесуальним шляхом. В іншому випадку такі матеріали не можуть бути використані для обґрунтування будь-якого рішення в кримінальному процесі, в тому числі й про обрання запобіжного заходу.

Разом із тим у практиці зустрічаються випадки, коли слідчий, ознайомившись у повному обсязі з матеріалами оперативно-розшукової справи й враховуючи таємність та конфіденційність окремих матеріалів ОРД й неможливість їх легалізувати

з тих чи інших причин, не може використати їх як приводи та підстави для застосування відповідних примусових заходів. Однак і такі матеріали не втрачають цінність для кримінального процесу, в тому числі й для прийняття рішення про застосування певних примусових заходів. Дані, що містяться в матеріалах ОРД, виходячи з вимог кримінально-процесуального закону про необхідність обґрунтування процесуальних рішень, можуть вказати слідчому на напрями, способи та форми отримання фактичних даних, які можуть бути використані як докази при обґрунтуванні ним рішень про застосування запобіжних заходів, а також впливати на його внутрішнє переконання при використанні інших даних, включаючи й докази, передбачені ст. 84 КПК України.

Наприкінці зазначимо, що неприпустимими є ситуації, коли внаслідок правової неврегульованості та недостатнього рівня наукової розробленості питань використання матеріалів ОРД, вказані матеріали у досудовому слідстві безпідставно, необґрунтовано залишаються слідчим без розгляду. Як слушно зазначається науковцями, невикористання матеріалів ОРД, що отримуються ціною великих зусиль оперативних працівників з докладанням напруженої фізичної, розумової та психологічної роботи в умовах ризику для свого особистого життя та здоров'я, а також життя і здоров'я своїх родичів, значних матеріальних витрат на проведення відповідних ОРЗ, дає змогу особам, які вчинили кримінальне правопорушення, уникнути покарання та відшкодування збитків, або призводить до невинного затягування вирішення кримінального провадження.

Питання для самоконтролю:

- 1. Дайте визначення матеріалів ОРД, назвіть їх види.*
- 2. Як саме можуть бути використані матеріали ОРД при розслідуванні терористичних актів?*

§ 10. Міжнародне співробітництво у сфері протидії тероризму

Сучасний тероризм, набуваючи ознак організованості, транс-національності, й, в окремих випадках, завдаючи катастрофічних наслідків, становить загрозу не лише окремій державі, а й світовій безпеці. На сьогодні більш ніж у 70 країнах світу налічується близько тисячі відомих груп і організацій, що використовують у своїй діяльності методи терору. Аналіз вчинених в останній час терористичних акцій демонструє тенденції до зміцнення зв'язків між терористичними угрупованнями різних країн світу, налагодження та координації їх діяльності міжнародними терористичними центрами.

Інтегруючись у загальноєвропейські процеси, Україна, крім отримання користі від співпраці з міжнародними інституціями в різних сферах життєдіяльності, стикається в тому числі й з проблемами, пов'язаними з міжнародним тероризмом.

Загрозливі масштаби поширення тероризму та його катастрофічні наслідки викликали відповідну реакцію міжнародного співтовариства. Одержала свій розвиток міжнародна законотворчість в антитерористичній діяльності як в рамках міжнародних організацій, так і на регіональному рівні, зокрема в національному законодавстві окремих країн.

Усвідомлення світовим співтовариством того, що глобальна проблема міжнародного тероризму може перетворитися в третю світову війну, у якій не буде переможців, а також відсутності відповідних заходів протидії цьому соціальному злу призвело до того, що вже з кінця ХХ сторіччя стали розроблятися та були прийняті низка правових актів, метою яких було узгодження підходів усіх держав та їх координації у боротьбі з тероризмом.

Перші спроби формування міжнародно-правової основи антитерористичної взаємодії були зроблені ще до Другої світової війни. Так, у 1937 р. під егідою Ліги націй було розроблено Конвенцію щодо попередження тероризму та покарання за нього і Конвенцію про створення міжнародного кримінального суду. Щоправда, обидва ці документи чинності не набули.

Сучасна система багатостороннього співробітництва у боротьбі з тероризмом сформувалася за останні 30 років. На глобальному рівні вона функціонує під егідою ООН та її спецпідрозділів (ІМО, ІКАО та МАГАТЕ) на основі 11 універсальних конвенцій і протоколів про боротьбу із різними проявами тероризму на суші, на морі та в повітрі. Зазначені угоди закріплюють реальні механізми, що орієнтовані на ефективну практичну взаємодію. Це зобов'язання припиняти теракти, включаючи знешкодження та затримання осіб, винних або підозрюваних у їх вчиненні, обмін відповідною інформацією, надання максимальної правової підтримки. Беззаперечно, найбільше значення мають конвенційні положення, що забезпечують неухильне покарання злочинців на основі принципу *aut dedere aut iudicare*. Згідно з ним, держава, на території якої перебуває злочинець, має або застосувати до нього покарання, або видати особу для цієї мети іншій державі.

Міжнародне співробітництво у боротьбі із сучасним тероризмом ґрунтується на таких принципах: 1) осуду тероризму, незалежно від цілей терористів, що закріплено практично у всіх міжнародних конвенціях по боротьбі з тероризмом; 2) відмова від будь-яких форм (фінансова, військово-технічна та ін.) сприяння терористам; 3) співробітництво на світовому рівні в боротьбі з фінансовими й технологічними можливостями сучасного тероризму; 4) захист світових культур і релігій від екстремістського впливу тероризму; 5) дотримання норм міжнародного права.

Провідним міжнародним органом у боротьбі з тероризмом є Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея якої 9 грудня 1985 року, ухвалила Резолюцію 40/61, в якій вона "визнає протиправними всі акти, методи та практику тероризму, де б і ким би вони не були вчинені", закріпивши тим самим принцип загального осуду тероризму.

Впродовж 90-х років ХХ століття принципи протиправності тероризму були розвинуті у низці документів ООН, серед яких провідне місце займає Декларація про заходи з ліквідації міжнародного тероризму, прийнятій на 49-й сесії Генеральної Асамблеї ООН в 1994 році. Важливими є положення цієї Декларації про те, що "протиправні акти, спрямовані чи розраховані на створення обстановки терору серед широкого загалу, не можуть бути виправдані, якими б не були мотиви (політичного, расового, ідеологічного, етнічного, релігійного характеру)".

Декларація зобов'язує держави утриматись від організації терористичної діяльності, забезпечує затримання, судове переслідування та видачу осіб, що вчинили терористичні акти. Державам пропонується стати учасниками всіх універсальних анти-терористичних договорів.

Центральним пріоритетом для ООН у сфері боротьби з тероризмом залишається створення міжнародних норм шляхом постійного розвитку і прийняття інструментів міжнародного права, захисту прав людини.

Крім законотворчої роботи (прийняття конвенцій, договорів, декларацій, угод, процедур та інш.), ООН створила структуру боротьби з терористичною загрозою, у яку входять департаменти, програми й спеціалізовані установи ООН. При Раді Безпеки ООН створені кілька комітетів: Комітет із санкціями проти «Аль-Каїди» та руху «Талібан», Контртерористичний комітет, Виконавчий директорат Контртерористичного комітету, Комітет із контролю за нерозповсюдженням зброї масового знищення. В 2004 році створена Робоча група для розгляду й подання Раді Безпеки рекомендацій щодо практичних заходів, які будуть застосовуватися до окремих осіб, груп або організацій, залучених до терористичної діяльності або причетних до неї.

Комітет по боротьбі з тероризмом, створений Радою Безпеки ООН після одноголосного прийняття 28 жовтня 2001 р. резолюції 1373, є унікальною структурою як за своїм мандатом, так і за новизною діяльності. У цій резолюції вперше були запропоновані заходи не проти держави, її лідерів або національних груп, а проти терористичної діяльності у всьому світі або ж безпосередньо проти терористів. Резолюція спрямована на те, щоб кожний, хто бере участь у фінансуванні, плануванні, підготовці або здійсненні терористичних актів, або підтримує теракти, сприймався як суб'єкт кримінального правопорушення та об'єкт правосуддя, щоб такі діяння розцінювались як особливо небезпечні злочини у внутрішньому законодавстві з адекватними покараннями. Рада Безпеки закликала держави надати Комітету по боротьбі з тероризмом звіти про реалізацію ними резолюції. Водночас, для аналізу цих звітів Комітетом були утворені підкомітети, до роботи в них залучені відповідні фахівці. Оцінка кожного звіту здійснюється в партнерстві з державою, яка його подає, що дає змогу

Комітету та закладам ООН надавати адекватну технічну допомогу в співробітництві з виконання резолюції 1373 (2001).

Резолюція 1373 (2001) увійшла в історію й завдяки тому, що кваліфікувала акт тероризму як загрозу міжнародному миру та безпеці і привела міжнародне співробітництво під обов'язкову для виконання всіма державами главу VII Статуту ООН. Ця резолюція дозволила перекваліфікувати міжнародний тероризм зі злочину міжнародного характеру в міжнародний злочин, спричинивши цим самим важливі політико-стратегічні наслідки. Відповідно до сучасного міжнародного права міжнародні злочини повинні припинятися діями з боку Ради Безпеки ООН, включаючи операції із застосуванням сили. Держави, які піддалися атакам міжнародних терористів, мають повну підставу розглядати такі атаки як акти агресії й використовувати всі наявні в них індивідуальні і колективні засоби самооборони для відбиття агресії.

Важлива роль на шляху зміцнення міжнародної безпеки належить співробітництву ООН у формі багатосторонніх ініціатив за рамками ООН.

ООН розвиває тісне співробітництво з регіональними організаціями, наприклад ЄС, ОБСЄ, НАТО, здійснює допомогу в імplementації рішень на національному рівні через регіональні міжурядові інститути (організацію Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЭС), Асоціацію держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Організацію американських держав (ОАГ)). ООН постійно працює й з такими профільними організаціями, як Інтерпол, Європол, Група розробки фінансових мір боротьби з відмиванням грошей (ФАТФ), Офшорна група банківських інспекторів (ОГБС).

Другою міжнародною організацією після ООН є "Велика вісімка", яка стимулює міжнародне співробітництво, його глобальні антитерористичні зусилля. Зокрема, спільна заява голів держав та урядів "Великої вісімки" про боротьбу з тероризмом від 19.09.2001 р. відіграла унікальну роль у формуванні теперішнього універсального антитерористичного формату.

На думку багатьох експертів, однією з найбільш розвинутих міжнародних структур, яка може реально протидіяти сучасній терористичній загрозі є Південноатлантичний Альянс. Саме ця організація за своїм потенціалом спроможна консолідувати зусилля

держав з метою боротьби з тероризмом. На досягнення цієї мети спрямовані три ключові ініціативи: створення сил реагування НАТО, реформа військової командної структури, посилення обороноспроможності, в межах яких держави-члени мають спільно подолати існуючі недоліки у сфері боротьби з тероризмом.

Основні напрями сучасної політики НАТО у боротьбі з тероризмом були започатковані на Паризькому самміті „Трансформування НАТО” в листопаді 2002 року. За результатами його роботи було прийнято ряд стратегічних рішень щодо поліпшення збройного потенціалу НАТО і його гнучкості при проведенні військових операцій, ухвалено військову концепцію у галузі захисту від тероризму, прийнято рішення про створення сил швидкого реагування. Значною подією, яка продемонструвала спроможність Альянсу забезпечити міжнародну та регіональну безпеку, стало проведення Стамбульського самміту НАТО, який проходив 28–29 червня 2004 року під гаслом „Проектуючи стабільність”. На самміті було зазначено, що протистояння загрозам, звідки б вони не походили і коли б не виникали, стало для трансатлантичної спільноти передумовою гарантування безпеки.

Гарантування безпеки здійснюється Альянсом шляхом розвитку партнерства та проведення спільних операцій у галузі боротьби з тероризмом, модернізації збройних сил НАТО з метою їх пристосування до нових викликів та загроз, реалізації у стислі терміни основних аспектів військової трансформації Альянсу щодо створення Сил швидкого реагування НАТО, розвитку потенціалу у галузі стратегічних повітряних та морських перевезень.

Політика більшості країн світу виходить з необхідності створення комплексної протидії тероризму з боку світової спільноти, що включає: удосконалення нормативно-правової бази з питань боротьби з тероризмом; посилення взаємодії міждержавних органів, надання допомоги та сприяння у боротьбі з тероризмом; налагодження співпраці оперативних та розвідувальних органів; максимальний тиск на країни, які підтримують тероризм, використовуючи комплексні засоби протидії, в тому числі й військові; відмова в задоволенні вимог терористів; активізація діяльності силових структур; формування підрозділів по боротьбі з тероризмом та інші заходи.

За останні два десятиліття міжнародні установи і регіональні організації розпочали реалізацію цілої низки ініціатив, спря-

мованих проти тероризму. Особливо слід наголосити на провідній ролі у вказаній сфері Європейського Союзу та Ради Європи. В рамках вказаних об'єднань ефективно вирішується значна кількість питань: удосконалення правоохоронної системи, правосуддя, міграційної політики та практики, вплив на характер боротьби з тероризмом, в тому числі і завдяки нормотворчій діяльності, уніфікації антитерористичного законодавства. Зокрема, напрацьовані проти тероризму заходи включають: загальний ордер на арешт; загальний список терористичних організацій; постійний обмін інформацією між країнами-членами та Європолом; створення координаційної структури з суддів-магістратів, прокурорів та працівників поліції (Euro just); створення спільних слідчих груп з працівників поліції та судів по різні боки кордону.

Міжнародні угоди закріплюють реальні механізми, що орієнтовані на ефективну практичну взаємодію: зобов'язання припинити терористичні акти, включаючи знешкодження та затримання осіб, винних або підозрюваних у їх вчиненні, обмін відповідною інформацією, надання максимальної правової підтримки один одному. Беззаперечно, найбільше значення мають конвенційні положення, що забезпечують неухильне покарання злочинців, які мають важливе значення для правозастосовного процесу в антитерористичній діяльності. На сьогодні у різних сферах протидії тероризму діють такі конвенції.

Конвенції про злочини в повітрі: Конвенція про правопорушення та деякі інші дії, які здійснюються на борту повітряного судна (Токіо, 14.09.63 р.); Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (Гаага, 16.12.70 р.); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (Монреаль, 23.09.71 р.); Протокол про боротьбу з незаконними актами насильства в аеропортах, що обслуговують міжнародну цивільну авіацію, що доповнює Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (Монреаль, 24.02.88 р.)

Конвенції про злочини проти особистості: Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (Нью-Йорк, 14.12.73 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників (Нью-Йорк, 17.12.79 р.)

Конвенції про злочини на морі: Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (Рим, 10.03.88 р.); Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі (Рим, 10.03.88 р.)

Спеціалізовані конвенції: Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок (Відень, 03.03.80 р.); Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення (Монреаль, 01.03.91 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (Нью-Йорк, 15.12.97 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (Нью-Йорк, 09.12.99 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (Нью-Йорк, 13.04.2005 р.)

Регіональні конвенції: Конвенція про попередження й покарання за здійснення актів тероризму, які приймають форму злочинів проти осіб, і пов'язаного із цим вимагання, коли такі акти носять міжнародний характер (Організація Американських Держав, 1971/1973 р.); Конвенція із запобігання тероризму (Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії, 1987 р.); Європейська конвенція по боротьбі з тероризмом (Рада Європи, Страсбург, 27.01.77 р.)

У грудні 2003 року на саміті ЄС у Брюсселі була прийнята Європейська Стратегія безпеки, у якій зазначено, що ключовими загрозами для новітньої Європи є тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, регіональні конфлікти, занепад державного устрою, організована злочинність.

Масштабна терористична атака 11 березня 2004 р. у Мадриді спонукала європейську спільноту до прийняття Декларації по боротьбі з тероризмом, у якій визначено спільні довготривалі заходи, що передбачають: запровадження загальноєвропейського ордеру на арешт терористів; адаптацію національних законодавств країн ЄС з питань визначення тероризму та способів покарання за участь у терористичній діяльності; проведення моніторингу банківських рахунків відносно яких є підозра у фінансуванні терористичної діяльності; покращення стану обміну розвідувальною та оперативною інформацією про терористів та їх посібників; запровадження візового контролю із застосуванням біометричних даних.

Аналіз проявів тероризму в різноманітних сферах життя світової спільноти свідчить про те, що міжнародне право не завжди встигає за новими викликами, які кидає людству тероризм. Поза сферою правового регулювання залишаються питання щодо застосування зброї проти мирного населення, відсутність чітких міжнародно-правових норм, спрямованих на протидію тероризму із застосування засобів масового знищення тощо. Слід зазначити, що на протидію тероризму негативно впливає недостатність міжнародної взаємодії держав у протидії цьому явищу. Підтвердженням цьому є те, що окремі конвенції у сфері боротьби з тероризмом підписали далеко не всі держави. Окрім того, механізм контролю за виконанням навіть вже підписаних конвенцій є недостатньо ефективним.

Питання для самоконтролю:

- 1. Які міжнародні конвенції щодо протидії тероризму діють на сьогодні?*
- 2. Які основні міжнародні організації займаються проблемами міжнародного тероризму?*
- 3. Назвіть принципи, на яких ґрунтується міжнародне співробітництво у боротьбі з сучасним тероризмом.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверьянова Т. В. Криминалистика: Учебник для вузов: 3-е изд., перераб и доп/Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. — М.: Норма, 2008—992 с.

2. Аксьонов Г. О. Попередження, розкриття та ліквідація наслідків терористичних актів на території підрозділу ОВС (управлінський та цивільно-правовий аспекти): Навчальний посібник/Г. О. Аксьонов. — К.: КНТ, 2005. — 88 с.

3. Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы / В. Ф. Антипенко. — М.: ЮНОНА-М, 2002. — 723 с.

4. Берест Г. С. Організована злочинність і тероризм/Г. С. Берест//Боротьба з організованою кримінальною правопорушеннями і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журнал. — 2008. — № 18. — С. 21—27.

5. Біленчук П. Д. Концептуальні засади класифікації і профілактики міжнародного тероризму/П. Д. Біленчук//Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журнал. — 2008. — № 18. — С. 27—40.

6. Глушков В. А. Организационно-правовые основы борьбы с терроризмом/В. А. Глушков, А. Ф. Долженков//Актуальные проблемы государства и права. Социальные и правовые проблемы борьбы с терроризмом. — Вып., 8. — 2000. — С. 47—52.

7. Гончарова Т. А. Первоначальный этап расследования терроризма: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09/Т. А. Гончарова. — М., 2006. — 199 с.

8. Європейська Конвенція про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_331

9. Ємельянов В. П. Терор і тероризм: співвідношення і розмежування/В. П. Ємельянов//Вісник Національного університету внутрішніх справ. — Харків, 2002. — Спецвипуск. — С. 105—110.

10. Ємельянов В. П. Тероризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование/В. П. Ємельянов. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. — 291 с.

11. Ємельянов В. П. Терористичні злочини: кримінально-правові характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства: монографія/В. П. Ємельянов, Л. В. Новікова, М. В. Семикін; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В. П. Ємельянова. — Харків: вид-во "Кроссрууд", 2007. — 216 с.

12. Ємельянов В. П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: монография/В. П. Ємельянов, М. Н. Иманлы, И. Н. Рыжов. — Харьков: Право, 2014. — 87 с.

13. Іщенко А. В. Засоби і методи виявлення вибухових речовин та пристроїв у боротьбі з тероризмом: Навч. Посіб/А. В. Іщенко, М. В. Кобець. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. — 144 с.

14. Іщенко А. В. Проблеми криміналістичного розслідування злочинів: Монографія/А. В. Іщенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко. — К.: НА-ВСУ, 2002. — 212 с.

15. Карпов Н. С. Злочинна діяльність: монографія/Н. С. Карпов. — К.: Вид-во Семенко Сергія, 2004. — 310 с.

16. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики та методики під час розгляду кримінальних справ у суді: монографія/І. І. Когутич. — Львів: Тріада плюс, 2009. — 448 с.

17. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія/І. І. Когутич. — Львів.: "Тріада плюс", 2008. — 420 с.

18. Кобець М. В. Боротьба з проявами тероризму, що пов'язані з використанням вибухових речовин: Навч.-метод. Посібник / М. В. Кобець, В. Г. Хахановський. — К: НАВСУ, 2000. — 72 с.

19. Конституція України//Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

20. Криміналістика: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вузів/За ред. В. Ю. Шепітька; Авт. кол.: В. М. Глібко, А. Л. Дудніков та ін///Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. — Київ: Ін-Юре, 2001 р. — 682 с.

21. Криміналістичне дослідження об'єктів ґрунтово-мінерального походження: Метод. рек./Упоряд. О. О. Хлесткова, Т. В. Лінючев, Н. М. Косміна//МВС України. ДНДЕКЦ. — К., 2007. — 120 с.

22. Кримінальний Кодекс України//Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.

23. Кримінально-процесуальний кодекс України//Відомості Верховної Ради України. — 1961. — № 2. — Ст. 15.

24. Кримінальний процесуальний кодекс України (відповідає офіційному текстові). — К.: «Центр учбової літератури», 2012. — 254 с.

25. Крутов В. В. Методологічні підходи до підвищення ефективності боротьби з тероризмом в Україні/В. В. Крутов//Тероризм і боротьба з ним: аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників: міжвідомчий науковий збірник. — Київ, 2000. — Том 19. — С. 130–146.

26. Кузнецов В. А. Особливості вибору та застосування методів виявлення слідів рук у «польових» умовах: метод. рек-ції./В. А. Кузнецова//МВС України. Держ. наук.-дослідн. експ.-криміналіст. центр. — Київ, 2006. — 19 с.

27. Кузьмічов В. С. Криміналістика: Навч. посіб./В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко; За заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 368 с.

28. Ліпкан В. Тероризм і національна безпека України/В. Ліпкан. — К.: Знання, 2000. — 184 с.

29. Літвін В. В. Методика розслідування терористичного акту: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09/В. В. Літвін; Київський нац. ун-т внутр. справ. — К., 2007. — 223 с.

30. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія/Є. Д. Лук'янчиков. — К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. — 360 с.

31. Место взрыва как объект криминалистического исследования: Учеб. пособие/Ю. М. Дильдин, В. В. Мартышов, А. Ю. Семенов, А. Д. Стецкевич. — М.: ЗКЦ МВД России, 1995. — 2-е изд., перераб. и доп. — 98 с.

32. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15 грудня 1997 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_374

33. Міжнародна Конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_087

34. Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 8 червня 2000 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_518

35. Міжнародна Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення від 1 березня 1991 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_01

36. Напрями проведення діагностичних експертних досліджень фонматеріалів, що мають короткий часовий інтервал звучання: Метод. лист МВС України/І. А. Горбач-Кудря//ДНДЕКЦ. — К., 2007. — 10 с.

37. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз: Затв. наказ. Мін'юсту України від 30 грудня 2004 р. № 144/5//Офіційний вісник України. — 2005. — № 5. — Ст. 325.

38. Ольшанский Д. Психология терроризма / Д. Ольшанский. — СПб.: Питер, 2002. — 228 с.

39. Основы борьбы с организованной преступностью: Монография/Под ред. В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова — М.: "ИНФРА-М", 1996. — 400 с.

40. Погорецкий Н. А. Борьба с терроризмом — одно из приоритетных направлений защиты прав граждан/Н. А. Погорецкий, Ю. А. Сошенко//Проблеми законності: Респ. міжвідомч. наук. зб.; Відп. ред. В. Я. Тацій. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. — Вип. 46. — С. 174–179.

41. Погорецкий Н. А. Международные правовые акты и национальное законодательство о предупреждении терроризма на водном транспорте и предприятиях морехозяйственного комплекса/М. А. Погорецкий//Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. Спеціальний випуск. — Одеса: ОЮНУВС, 2002. — С. 28–30.

42. Погорецкий М. А. Організована злочинність: тенденції розвитку та заходи протидії/М. А. Погорецкий//Боротьба з організованою зло-

чинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журнал. — К., 2007. — № 16. — С. 99–110.

43. Погорецький М. А. Боротьба з сучасним тероризмом: міжнародні та внутрішньодержавні проблеми правового регулювання / М. А. Погорецький // Честь і закон: Науково-практичний журнал внутрішніх військ МВС України. — Харків, 2003. — № 1. — С. 24–27.

44. Погорецький М. А. Боротьба з тероризмом: проблеми правового регулювання / М. А. Погорецький // Актуальні проблеми будівництва та розвитку внутрішніх військ МВС України: матеріали наук.-практ. конф. Харків, 25–26 лютого 2003. — Х.: ВІ ВВ МВС України, 2003. — С. 34–36.

45. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія / М. А. Погорецький. — Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. — 576 с.

46. Погорецький М. А. Оперативно-розшукове забезпечення розслідування терористичного акту із застосуванням вибухового пристрою / Погорецький М. А., Берест Г. С. // Вісник Запорізького юрид. ін-ту Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ, 2009. — № 4. — С. 211–225.

47. Погорецький Н. Криміналістические аспекты изучения личности преступника, совершившего террористический акт с помощью самодельного взрывного устройства / Н. А. Погорецкий, М. А. Ленко // Закон и жизнь. Международный научно-практический журнал. — 2013, декабрь. — С. 8–11.

48. Про боротьбу з тероризмом: Закон України № 25 від 20 березня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 25. — Ст. 180.

49. Про єдиний реєстр досудових розслідувань: Наказ Генеральної прокуратури України № 69 від 17 серпня 2012 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.50396.0>

50. Про затвердження Інструкції про заходи безпеки при пошуку, розрядженні, транспортуванні, знешкодженні вибухових пристроїв та вибухових речовин або при загрозі вибуху: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 419 від 12.06.1996 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dndekc.mvs.gov.ua/vidomchi-normativno-pravovi-akti/>

51. Про затвердження інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

52. Про затвердження Інструкції про організацію робіт щодо пошуку та знешкодження вибухових пристроїв і вибухових речовин: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 493 від 18.07.1996 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://dndekc.mvs.gov.ua/vidomchi-normativno-pravovi-akti/>

53. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень

про комісії: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1050 від 19 листопада 2012 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12>

54. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21 серпня 1998 року//Офіційний Вісник України. — 1998. — № 42. — Ст. 1547.

55. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів: Міжвідомчий Наказ 3/1/2/5/2/2 від 26.02.1997 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0054-97>

56. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз: Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

57. Про затвердження Інструкції щодо організації роботи з огляду, вилучення, вибухотехнічного дослідження вибухових речовин і вибухових пристроїв та їх централізованого обліку в органах внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 764 від 6 листопада 2000 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://dndekc.mvs.gov.ua/vidomchi-normativno-pravovi-akti/>

58. Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загально кримінальної спрямованості: Наказ МВС України від 30.04.2004 р. № 458//Офіційний вісник України. — 2004. — № 27. — Т. 2. — Ст. 367.

59. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р.//Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.

60. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р.//Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.

61. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, за забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ № 940 від 22 жовтня 2012 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0054-13>.

62. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV//Відомості Верховної Ради України: — 2003. — № 39. — Ст. 351.

63. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р.//Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232.

64. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р.//Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232.

65. Разумов Э. А. Осмотр места происшествия. Методика и тактика/Э. А. Разумов, Н. П. Молибога. — К.: РИО МВД Украины, 1994. — 672 с.

66. Розслідування терористичного акту: метод. рекомендації/Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б., та ін./за ред. проф. Погорецького М. А. — К.: НА СБ України, 2013. — 144 с.

67. Сав'юк О. В. Методика розслідування терористичного акту, вчиненого з використанням вибухового пристрою: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/О. В. Сав'юк; Київськ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2008. — 223 с.

68. Салтевський М. В. Криміналістика: Підручник. У 2-х томах / М. В. Салтевський. — Х.: Консул, 2001. — Т. 2—528 с.

69. Сафонов И. И. Организация раскрытия и расследования терроризма: монография/И. И. Сафонов; под ред. проф. А. С. Подшибякина. — М.: Изд-ль Шумилова И. И., 2004. — 155 с.

70. Семикін М. В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/М. В. Семикін; Нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2004. — 19 с.

71. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: монографія/М. В. Семикін; за заг. ред. проф. В. П. Ємельянова. — Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. — 145 с.

72. Сергєєва Д. Б. Правові та криміналістичні засади зняття інформації з каналів зв'язку: монографія/Д. Б. Сергєєва. — Х.: Арсіс ЛТД, 2009. — 203 с.

73. Сергєєва Д. Б. Співвідношення організації і тактики слідчих дій/Д. Б. Сергєєва//Теорія та практика кримінального судочинства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20–21 травня 2011 р./МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для підрозділів розслідування та дізнання, Каф. Кримінального процесу. — Х.: ТИТУЛ, 2011. — С. 313–315.

74. Сергєєва Д. Б. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для визначення тактики проведення слідчих дій/Д. Б. Сергєєва//Кримський юридичний вісник. — Сімферополь, 2011. — Вип. 1 (11), Ч. П. — С. 196–202.

75. Сергєєва Д. Щодо визначення поняття «організація» у криміналістичній науці та його співвідношення із криміналістичною тактикою/М. Погорецький, Д. Сергєєва//Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка/Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — Київ, 2012. — Вип. 93 (Юридичні науки). — С. 14–17.

76. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія/О. Ю. Татаров. — Донецьк: ТОВ «ВПІ «ПРОМІНЬ», 2012. — 640 с.

77. Татаров О. Ю. Фальсифікація доказів та зловживання посадових осіб на досудовому провадженні — підстава перегляду судових рішень/О. Ю. Татаров//Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2010. — № 22. — С. 196–206.

78. Татаров О. Ю. Щодо шляхів усунення окремих недоліків слідчої діяльності/О. Ю. Татаров//Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2011. — № 24. — С. 228–237.

79. Теракты в Макеевке: организаторы взрывов требуют денег и ждут до 17:00: [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://ru.tsn.ua/ukrayina/terakty-v-makeevke-organizatory-vzryvov-trebuyut-deneg-i-ozhidayut-k-17-00.html>

80. Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби: посібник/За ред. Я. Ю. Кондратьєва, Б. В. Романюка. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. — 452 с.

81. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія/В. В. Тищенко//Одеська національна юридична академія. — О.: Фенікс, 2007. — 260 с.

82. Хромых Д. Н. Методика расследования актов терроризма с использованием взрывных устройств: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/Д. Н. Хромых. — СПб., 2002. — 215 с.

83. Цуцкірідзе М. С. Оперативна інформація як підстава для проведення слідчих дій/М. С. Цуцкірідзе//Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. — Л., 2008. — № 3. — С. 145–148.

84. Цуцкірідзе М. С. Слідчі дії як засоби збирання доказів у справах про організовану злочинність/М. С. Цуцкірідзе//Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ, 2007. — Ч. 1. — № 1. — Спецвип. 1, ч. 2. — С. 78–86.

85. Цуцкірідзе М. С. Теоретичні та практичні проблеми класифікації слідчих дій/М. С. Цуцкірідзе//Іменем закону. — 2008. — № 1 (5). — С. 38–42.

86. Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: монографія/В. С. Кузьмічов, Ю. М. Чорноус. — К.: ЗАТ „ВИПОЛ”, 2005. — 448 с.

87. Чорноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія/Ю. М. Чорноус. — К.: Скіф, 2012. — 447 с.

88. Чубенко А. В. Перспективні напрями дослідження проблем методики розслідування терористичного акту: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://intkonf.org/chubenko-av-perspektivni-napryami-doslidzhennya-problem-metodiki-rozsliduvannya-teroristichnogo-aktu/>

89. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія/В. Ю. Шепітько. — Х.: Харків юридичний, 2007. — 432 с.

90. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія/В. Ю. Шепітько. — Х.: Харків юридичний, 2007. — 432 с.

91. Шеремет А. П. Криміналістика: навчальний посібник/А. П. Шеремет. — К.: ЦУЛ., 2009—472 с.

92. Шумило М. Є. Оперативно-розшукові заходи в структурі досудового розслідування в проекті КПК України (проблеми унормування і правозастосування)/М. Є. Шумило//Право України. — 2012. — № 3–4. — С. 454–463.

93. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормальної моделі/М. Є. Шумило//Вісник Верховного Суду України. — № 2 (150). — 2013. — С. 40–48.

Навчальне видання

Микола Анатолійович Погорецький,
Діана Борисівна Сергеева,
Олег Юрійович Татаров,
Максим Сергійович Цуцкірідзе

РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ

Навчальний посібник

За редакцію проф. М.А.Погорецького

Відповідальний за випуск *Коломієць К. І.*
Оригінал-макет виготовлено ТОВ «ВД «Дакор»

Підписано до друку 01.06.2014. Гарнітура SchoolBookC.
Формат 60×841/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-видав. арк. 7,61. Умов. друк. арк. 7,07. Наклад 300 прим.

ТОВ «ВД «Дакор»
Свід. ДК № 4349 від 05.07.2012.
(044) 461-85-06
vd_dakor@ukr.net
04655, м. Київ, пр-т Московський, 20-а.

Віддруковано в друкарні ФОП Паливода А.В.
03061, м. Київ, пр-т Відрадний 95/Е; тел./факс (044) 351-21-90 Зам. № 536